

danske studier

1982

Udgivet af Iver Kjær og
Flemming Lundgreen-Nielsen
under medvirken af
Niels Houkjær

Akademisk Forlag · København

Danske Studier 1982, 77. bind, syvende række, 5. bind
Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 484
Omslag og typografi: Knud A. Knudsen
Printed in Denmark by
Sundby Bogtryk / Offset ApS
ISBN 87-500-2353-5

Udgivet med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd

Indhold

<i>Søren Peter Hansen</i> , timelærer, cand.phil., Studieskolen i København. Mellem rejseroman og udviklingsroman. En læsning af Holbergs Niels Klim.	5
<i>Niels Jørgen Cappelørn</i> , pastor, cand.theol., generalsekretær i Det danske Bibelselskab og <i>Alastair McKinnon</i> , professor, Ph.D., McGill University, Montreal. Kierkegaard's Literary Production by Quarterly Rates.	21
<i>Ejnar Nørager Pedersen</i> , cand.mag., Århus. Strukturer i J.P. Jacobsen's Fru Marie Grubbe	35
<i>Johan de Mylius</i> , universitetslektor, dr.phil., Odense Universitet. Ild og stof. Perspektiver i Tom Kristensens prosaekspressionisme	55
<i>Karl Martin Nielsen</i> , professor, dr.phil. København. 16-tegns futharken og fonologisk teori	73
<i>Torben Andersen</i> , lektor, cand.mag., Aalborg Universitetscenter. Modalpartikler og deres funktion i dansk	86

FORSKNINGSOVERSIGT

<i>Anne Birgitte Richard</i> , lektorvikar, mag.art., Roskilde Universitetscenter. Oversigt over dansk litterær kvindeforskning 1970-1981	96
---	----

MINDRE BIDRAG

<i>Niels Haastrup</i> , professor, dr.phil., Roskilde Universitetscenter. Lolliana	110
<i>Allan Karker</i> , universitetslektor, cand.mag., Århus Universitet. Om ordet ordsprog i dansk	112
<i>Erik Sønderholm</i> , universitetslektor, dr.phil., Københavns Universitet. Nogle folkevisebetragtninger eller en norsk quijotiade	114
<i>Harry Andersen</i> , lektor, dr.phil., København. Til Helge Rodes »Det venezianske Glas«	123

ANMELDELSER

<i>Erik Hansen</i> , professor, dr.phil., Københavns Universitet. Holberg-Ordbog. Ordbog over Ludvig Holbergs Sprog. Redigeret af Aage Hansen, fra 1957 sammen med Sv. Eegholm-Pedersen, under medvirken af Christopher Maaløe. Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Reitzel 1981	125
--	-----

<i>Svend Bruhns</i> , bibliotekar, Det nordjyske Landsbibliotek, Aalborg. Erik Hansen og Nana Riemann: Bibliografi over moderne dansk rigssprog 1850-1978. Gjellerup 1979.	127
<i>Frans Gregersen</i> , universitetslektor, cand.mag., Københavns Uni- versitet. Bo Jacobsen: De højere uddannelser mellem teknologi og humanisme. En uddannelsessociologisk analyse. Bibliotek Rho- dos, København 1981	131
<i>Torben Kisbye</i> , universitetslektor, cand.mag., Århus Universitet. Hans Frede Nielsen: De germanske sprog - baggrund og gruppe- ring. Odense Universitetsforlag 1979	142
<i>Arne Hamburger</i> , amanuensis, cand.jur., Dansk Sprognævn. Erik Hansen: Skrift, stavning og retstavning. Hans Reitzel 1981	145
<i>Flemming Lundgreen-Nielsen</i> , universitetslektor, dr.phil., Køben- havns Universitet. Petter Dass: Samlede verker I-III ved Kjell Heggelund, Sverre Inge Apenes og Karl Erik Harr. Gyldendal Norsk Forlag. Oslo 1980	147
<i>Niels Kofoed</i> , studielektor, dr.phil., Københavns Dag- og Aftense- minarium. Johan de Mylius: Myte og Roman. H.C. Andersens romaner mellem romantik og realisme. En traditionshistorisk un- dersøgelse. Gyldendal 1981	151
<i>Flemming Lundgreen-Nielsen</i> , universitetslektor, dr.phil., Køben- havns Universitet. Keld Zeruneith: Den frigjorte. Emil Aarestrup i digtning og samtid. En biografi. Gyldendal 1981	155
<i>Per Dahl</i> , mag.art., Aarhus Universitet. Sven Møller Kristensen: Georg Brandes. Kritiker, liberalisten, humanisten. Gyldendal 1980	160
<i>Per Dahl</i> , mag.art., Aarhus Universitet. Georg Brandes og Emil Pe- tersen. En Brevveksling udgivet af Morten Borup. Lademanns for- lag 1980	163
<i>Finn Brandt-Pedersen</i> , studielektor, Kolding Seminarium. Erik Sky- um-Nielsen: Ideologi og æstetik i H.C. Branners sene forfatter- skab. Udgivet med støtte af Statens humanistiske Forskningsråd. Gyldendal 1980	167
<i>Erik Skyum-Nielsen</i> , seniorstipendiat, mag.art., Københavns Uni- versitet. Lise Loesch: Tamme fugle længes - vilde flyver. Avant- gardelyrik i Danmark, Finland og Sverige i mellemkrigstiden. Akademisk Forlag 1980	170
<i>Mogens Baumann Larsen</i> , professor, cand.mag., Aalborg Universi- tetscenter. Arne Espegaard: Liv og sprog på svundne tiders Læsø. En tekst- og opslagsbog om dagligliv og dagligsprog i et fiskermil- jø. 2 bind. Fiskeri- og Søfartsmuseet. Esbjerg, 1978	173
<i>Klaus Kjøller</i> , lektor, cand.mag., Københavns Universitet. Svar på Ulf Telemans anmeldelse af »Mod en argumentationsteori« i Dan- ske Studier 1981	174

Mellem rejseroman og udviklingsroman

- en læsning af Holbergs *Niels Klim*

Af Søren Peter Hansen

I sine memoirer giver Holberg selv *Niels Klim* følgende ord med på vejen ¹⁾:

Den heele Historie er af ingen Betydning saasom den er ikkun som en Convolut om moralske Lærdomme og Betragtninger.

Denne betragtning fra forfatteren selv har nok været med til at give skub og næring til en del fejllæsninger, eller mildere sagt: fejlfokuseringer på stoffet i romanen. Eksempelvis skriver Julius Paludan i sin doktordisputats om *Niels Klim* fra 1878, at

Bogens Feil er vel navnlig at falde fra hinanden i en Mængde satiriske Enkeltbilleder, der holdes sammen ved en fælles Ramme, men mangle fælles, gennemgaaende Plan.

(175)

Op F.J. Billeskov Jansen skriver i sin gennemgang af romanen i *Danmarks Digtekunst* (bd. II, 1947), at den er

Et Fyrværkeri af Ideér, men uden een samlende Grundidé. Det er denne Tankeromans Svaghed, at dens Vrimmel af Indfald ikke holdes sammen af een fundamental Idé.

(151)

Men som det følgende skal vise er dette fejlagtige indvendinger. Romanen mangler aldeles ikke sammenhæng, en »fælles, gennemgaaende Plan« eller »een fundamental Idé«.

Den holbergske metode

Det de to nævnte læsninger af romanen fokuserer på, er de enkelte, isolerede leveregler, man kan udlede af at læse *Niels Klim*, udlede af de enkelte

situationer som hovedpersonen, Niels Klim, selv kommer i, af hvordan han klarer de enkelte situationer og problemer eller rettere ikke klarer dem, og derved bliver til grin. Hvad skal man gøre for ikke at blive til grin = den lærdom der skal udledes af romanen. Læserne griner af helten og tager dermed automatisk parti for det der har gjort ham til grin, og det der i næsten alle tilfælde er skyld i at Niels bliver til grin er at han er ufornuftig. Og når læserne griner af ufornuften tager de samtidig parti for fornuften. Det er den enkle pædagogiske skrivemåde Holberg benytter sig af, og det er vigtigt at forstå denne mekanik for at forstå romanen.

Men romanen er mere end et leveregelskatalog. Den er et forsvar for en klar pragmatisk livsholdning, der er bestemt af fornuft, og det vil først og fremmest sige af logik. Det er et andet vigtigt led i romanens komposition, at logikken altid er det der modstilles noget andet hvadenten det er ulogik, fordomme, vaner, etc.etc. Og superpædagogen Holberg modstiller i *Niels Klim* altid disse begreber i et konkret eksempel, aldrig i subtile og vanskelige teoretiske udregninger. Dette kommer tydeligst til udtryk i det afsnit, der handler om Niels' ophold i fyrstedømmet Potu, og et eksempel herfra skal illustrere den holbergske metode.

Holberg lader Niels repræsentere læserens samfund, det europæiske, og dermed bliver den kontrast, der i romanen skildres som en kontrast mellem Niels' samfundsforståelse og det potuanske samfund, i virkeligheden en kontrast mellem læserens samtidige (læs: datidige) europæiske samfund og et ønskeligt utopisk samfund. Et af de tydeligste eksempler på, hvordan Holberg benytter denne modstilling kan findes i romanens 7. kapitel, der omhandler potuanernes statsforfatning.

I dette kapitel fortæller Niels, at han

kom efter, at følgende Rangforordning giemmes i det fyrstelige Arkiv:

- 1) De, som i offentlig Trang have hiulpet Staten med deres Formue
- 2) De, som tiene Staten uden Lön
- 3) Bönder og Agerdyrkere med otte Grene, og derover.
- 4) Bönder med syv Grene, og derunder.
- 5) De, som have anlagt Fabriker eller Manufakturur.
- 6) De, som drive nödvendige Haandværker.
- 7) Philosoph, og ordentlig creerede Doctorer af begge Kiön.
- 8) Konstnere
- 9) Kiöbmænd
- 10) Hoffolk med fem hundrede Rupaters Lön.
- 11) Hoffolk med tusinde Rupaters Lön.

(NK, 82)

Niels finder denne rangforordning »overmaade latterlig« og fortolker den (korrekt) således: »Jo mere got man her nyder af Staten, jo mere beskeden og ydmyg opfører man sig« (NK, 82). Og han undrer sig over, at den rigeste borger i Potu hilser alle andre indbyggere overmåde ydmygt. Og da han spørger om årsagen til dette, får han følgende svar

at det var hans Pligt, da han nød de fleste Fordele i Staten, og altsaa var den største Skyldner.

(NK, 83)

Heroverfor står altså læserens - og Niels'- egne erfaringer. Den rangforordning der hersker i det af Niels og læseren kendte samfund er nærmest den stik modsatte af den der er fremherskende i Potu. Den potuanske logik er der ikke noget i vejen med: den der nyder de største fordele er den der bør være mest taknemmelig. Det der er i vejen er, at Niels, der kommer fra et sted, hvor den der nyder de ringeste fordele, samtidig er den der skal være mest taknemmelig, på trods af sin korrekte fortolkning af den potuanske rangforordning betragter denne som overmåde latterlig og besynderlig og »tvivler paa, at nogen i vor Verden vil give den sit Bifald« (NK, 82). Det er i Niels' - og læserens - Europa sædvane at opføre sig ufornuftigt, mens det i Potu er sædvane at opføre sig fornuftigt, eller sagt med andre ord: i Europa er sædvane og fornuft to skarpt adskilte størrelser, mens de i Potu er forenet i fornuftig sædvane.

Men Holberg benytter sig også af en anden metode til at få sagt det samme. I Niels' og læserens hoved befinder billedet af den europæiske levevis sig, og ved at konfrontere Niels (og dermed altså igen læseren) med en anden levevis, der er fuldt ud ligeså ulogisk som den europæiske (for det er kun den europæiske, fremstillet med modsat fortegn) kommer læseren - men ikke Niels - igen automatisk til at tage stilling *for* Potu. Som eksempel herpå kan nævnes en oplevelse Niels har på sin rejse rundt på planeten Nazar, i kongeriget Kokleku. Her er der vendt op og ned på det kendte (europæiske) kønsrollemønster. I Kokleku er indbyggerne alle enebærtræer af begge køn, men mændene bruges

kun til Kiökkensager, og andet ubetydeligt Arbeide. I Krigstider giøre de rigtig nok Tieneste, men blive siælden meer end Soldater, (...) Fruentimmerne derimod betroes de vigtigste, saavel borgerlige, som geistlige og krigerske Embeder. (...) Denne Nation forekom mig reent unaturlig og rasende.

(NK, 118)

Og Niels oprøres over, at mandskønnet ikke for længst har løsrevet sig fra disse skammelige lænker

Men den gamle Vane havde dysset dem saa reent i Sövn (...) de troede, at Naturen nu saa vilde have det, at Fruentimmerne skulde regiere Staten, og Mændene væve, kaage, strikke, spinde, feie Stuerne og faae Hug oven i Kiöbet.

(NK, 119)

Nok mente Niels, at potuanerne gjorde vold mod naturen, det naturlige, ved at ligestille de to køn, ved ikke at diskriminere, men denne nation tøver han ikke med at stemple som »reent unaturlig og rasende«, og da han hører om en rådsherres søn, der er blevet voldtaget af en jomfru, udbryder han:

Lyksalige *Europa!* (...) og især tre Gange lyksalige *Frankrig* og *England!* hvor det svagere Kiön svarer til sit Navn, hvor Konerne saa ganske blidt adlyde deres Mænds Befalinger, at de meget meere synes at være Maskiner eller Automater, end med frie Villie begavede Skabninger.

Jeg vovede ikke at laste denne bagvendte Sædvane offentlig, saa længe jeg opholdt mig iblandt disse Eenebærtræer; men saasnart jeg var kommen uden for Hovedstaden, fortalte jeg adskillige, at den aldeles stred imod Naturen, da det var klart af den almindelige Naturens Lov, og alle Folkeslags Samtykke, at Mandkiönnet er bestemt til vanskelige og vigtige Forretninger. Men de paastode, at jeg forvirrede Sædvane og Indretninger med Naturen, og at den foregivne Skrøbelighed hos Qvindekiönnet blot maatte tilskrives Opdragelsen, hvilket dette Lands Tilstand især viiste, da man der fandt Dyder og Sinds-gaver hos Fruentimmerne, som Mandfolkene paa andre Steder allene tilegne sig.

(NK, 121)

Det der gør Niels komisk er, at han har den rette mening, nemlig den at der er en naturlig lov efter hvilken et samfund bør indrette sig for at fungere bedst, men at han samtidig, som de mere indsigtsfulde koklekuanere gør opmærksom på, ikke formår at afgøre hvad det er der er »natur« og hvad det er der kun er indlærte og nedarvede fordomme og vaner. Den vane som Niels skælder de mandlige indbyggere i Kokleku ud for at ligge under for, er nøjagtig den samme vane som Niels selv ligger under for: nemlig at for-

veksle »natur« med vane, og kritikken rammer ham som en boomerang i nakken - men den rammer også læseren i nakken. Men læseren kan sætte sig ud over dette, kan blive klogere, i modsætning til hvad Niels bliver, for han bliver

ligefuldt ved at fordømme denne Stats Forfatning som bagvendt, vanskabt, og aldeles stridende mod Naturen

(NK, 121)

Læseren kan se, at det er galt med et af kønnene i en privilegeret position og det andet i en udbyttet (uanset hvem der så befinder sig hvor), og overtales derved indirekte til at acceptere den potuanske ligestilling, mens Niels reagerer stik modsat, bliver projektmager i Potu med det projekt »at udelukke det smukke Kiön fra alle offentlige Embeder« (161) og bliver, som 99,9% af alle potuanske projektmagere dømt til døden. Han benådes dog og straffen konverteres til landsforvisning i firmamentet.

Andetsteds skriver Holberg selv ²⁾

Mine latinske Epigrammer og den underjordiske Reise ere fulde af moralske Paradoxer, eftersom jeg derudi haver foretaget mig at bestride almindelige Vildfarelser og at distingvere Dyders og Lyders Realitet fra deres Apparence (...) At commentere over Ødselhed, Gjerlighed og andre bekjendte Lyder er ikke andet end Opmuntringer, som tilhøre Oratores og Prædikantere at gjøre. Men at gjøre Decouverter, at vise, hvorledes Skyggen tages for Legemet, og hvorledes Lyder confunderes med Dyder, det er ret at agere Lærer (...) Det er i den Henseende, at jeg recommanderer paradoxe Meninger.

At vise - ikke at *prædike*, Det er Holbergs hemmelighed, hans pædagogiske og næsten dialektiske metode. Verfremdung i det 18. århundrede.

Niels Klim og genrerne

Genremæssigt indskriver *Niels Klim* sig i to af samtiden yndede genrer: *Rejseromanen* og *Utopien*. Og ofte var disse to genrer kombineret til én roman. Begge genrerne har deres oprindelsestidspunkt langt før det 18. århundrede, men de var begge populære i samtiden. Af andre eksempler fra samme tid kan nævnes Defoes: *Robinson Crusoe* (1719), Montesquieus: *Lettres persanes* (1721), Swifts: *Gullivers Rejser* (1726), Voltaire's: *Candide* (1759) for

nu bare at nævne et par stykker, der ligger rimelig tæt på *Niels Klim* (1741) hvad angår udgivelsesåret. I modsætning til de andre her nævnte værker udkom *Niels Klim* ikke på forfatterens eget sprog først, men blev skrevet på latin og først året efter, 1742, oversat til dansk (og tysk).

Det der er det fælles kompositoriske træk ved disse (og andre) rejseromaner fra tiden er, at de alle er bygget op som en perlekæde. Snoren, der holder perlerne sammen, er den rejsendes rute, eller den rejsende selv, og perlerne, der sidder på snoren, de forskellige lande og begivenheder hovedpersonen rejser igennem. Og det romanerne primært interesserer sig for er perlerne - ikke snoren, den rejsende. Først senere i århundredet forskubbes interessen fra perlerne til snoren, for Ewald og Baggesen samler interessen sig om den rejsende, og den roman som vel i det 18. århundredes danske litteratur udgør modsætningen til den her skitserede type er Baggesens *Labyrinten* (1792-93); den er i hvert fald det tydeligste eksempel.

Men om alle de før nævnte romaner gælder det, at hovedpersonen aldrig er skildret psykologisk. Som regel er han tværtimod meget blegt tegnet, og han er som regel kun i besiddelse af én egenskab, ét karaktertræk. Robinson Crusoes og Gullivers eneste karaktertræk er f.eks. at de er eventyrlystne, Candides eneste interesse er at finde sin Kunigunde etc. etc.

Normalt er hovedpersonen i rejseromanen kun en undskyldning for at kunne beskrive det, der rejses igennem. Hovedpersonens vigtigste rolle er beretterens. Med Holbergs egne ovenfor citerede ord: Historien er af ingen betydning, den er kun en konvolut om noget andet. Men hvad er det så, *Niels Klim* er en konvolut om? Holberg har uden tvivl ret, når han anfører, at det er en konvolut om moralske lærdomme og betragtninger, men er der ikke andet og mere i konvolutten?

Romanen *Niels Klim* adskiller sig efter min mening afgørende fra de andre her nævnte rejseromaner. Først og fremmest fordi dens hovedperson er og agerer mere som hovedperson end de andre romaners dittoer. Niels Klim er ikke bare en beretter. Han handler og organiserer, bliver monark og får magt i historien om det femte monarki. Og det er ikke uden grund at romanens originaltitel lyder

Nicolai Klimii iter svbterranevm novam tellvris theoriam ac historiam
qvintæ monarchiæ adhvc nobis incognitæ exhibens e bibliotheca B.
Abelini.

(NK, 6)

Eller for nu at sige det på dansk: (Med Hans Hagerups ord fra 1742-over-

sættelsen) »Niels Klims Reise Under Jorden, Forestillende En nye Kundskab om Jorden og Historie om det femte Monarchie, Som hidindtil har været os ubekjendt; funden Blant Abelins efterladte skrevne Bøger paa Latin«³⁾

Det som de fleste, der har beskæftiget sig med *Niels Klim*, normalt fokuserer på, nemlig planeten Nazar og fyrstedømmet Potu, har ikke fået selvstændig plads i bogens titel, selvom det i selve bogen har fået betragtelig plads, ja, er vel ligefrem det der i sidetal fylder mest i bogen. I titlen er der imod nævnt en anden ting, det femte monarki, som ud af bogens ialt 298 sider kun fylder godt og vel 40. Hvorfor nu det? Efter min mening fordi det er her nøglen til forståelsen af konvoluttens øvrige indhold gemmer sig. Men det er et farligt indhold, og derfor har det på grund af censuren af rent trykkepolitiske årsager måtte smugles ind i romanen og dølges på bedste vis.

At der overhovedet har været trykkepolitiske overvejelser fremgår af Holbergs egne ord⁴⁾:

Dog soldte jeg ham det (manuskriptet til *Niels Klim*) med de Vilkaar, at han skulde lade det censurere, førend han gav det ud, og fordøle mit Navn, thi endskiønt det indeholder ikkun en uskyldig Skiemt og et heelt moralisk Systema (...) saa vilde jeg dog ikke underkaste mig en nye Censur.

Og i *Danmarks Digtekunst* (bd. II, 1947) hævder F.J. Billeskov Jansen:

Holberg valgte som en Del Forgængere Latinen, ikke for at dække dristige Meninger bag det lærde Sprog, men tværtimod for at sikre sin Bog vid Udbredelse. (149)

Dette er uden tvivl en del af sandheden, men man må ikke glemme, at latinen vitterligt betød at ikke hvem som helst kunne læse den. Og mistanken om at Holberg har haft behov for at dække dristige meninger - eller i det mindste for at tilsløre eget faderskab til samme - bestyrkes endvidere af at Holberg, som flere andre samtidige, indskyder forskellige filtre mellem sig selv og teksten. Et er ikke nok - der må hele to til: Manuskriptet er fundet i Abelins bibliotek, og Niels Klims sønnesønner har forfattet en apologetisk foretale, hvori de

for i Tide at forekomme alle falske Beskyldninger [har] holdt for raadeligt at forsyne denne nye Udgave med Vidnesbyrd fra Mænd, hvis

Ærlighed og Oprigtighed er ophøiet over al Mistanke, og hvis Udsagn betrygger fuldkommen Udgiveren mod alle Indvendinger.

(NK, 7)

At Niels Klim adskiller sig fra sine rejse-kolleger i de ovenfor nævnte værker har også Hakon Stangerup haft øje for. I sin disputats, *Romanen i Danmark i det attende Aarhundrede* (1936) skriver han:

Kap. XII og Resten af Bogen er, med Undtagelse af det ganske korte »Spion«-Afsnit, kun Roman. Klim er en voldsom og spændende Handlings Midpunkt, endda mere end i de fem første Kapitler, eftersom han nu ikke alene kastes omkring af Skæbnens Luner, men selv dirigerer og tilrettelægger: Organisationen af Riget. Erobringstogene. Politikken for at sikre sin magt og oprørskrigene.

(77)

Men Stangerup tænker ikke meget over hvorfor det femte monarkis historie skal med i romanen. Han konkluderer på næste side, at *Niels Klim* er »en vaskeægte Eventyrroman« (78) og læser bogens handling som en

rap Demonstration af den Skæbne, som rammer Eventyreren, naar hans Moral ikke følger Trit med hans Ophøjelse. (...) Niels Klim har naaet sit absolutte Nulpunkt midt i Bogen, hvor han nøgen og halvdød kastes op paa Stranden af Qvama. Indtil dette Punkt har hans Skæbne ført ham nedad. Han er tilsyneladende nu opgivet, og saa vender Bogen, han stiger til Slutningens vældige Klimaks og trækkes saa igen ned af sin »Skyld«.

(79)

Selv om Stangerup har blik for Niels Klims politiske aktiviteter i den sidste del af bogen, og har blik for at bogen, hvis den da udelukkende skulle have været en utopi og et moralsk og moraliserende skrift, kunne have sluttet inden Niels Klims ankomst til Qvama, så kombinerer han ikke disse to iagttagelser og forklarer ikke hvori Niels Klims »skyld« består.

Hvis man kombinerer dem får man et deprimerende resultat. Det bliver så pludselig en pessimistisk Holberg der stikker hovedet frem. Det femte monarki bliver til et dementi af utopien Potu. Den mand der sidder inde - ikke med forslag til, men - med løsningen til verdens frelse, nemlig brugen af erfaringerne fra opholdet i Potu, undlader at gøre brug af den for ikke

alene at sikre, men forøge sin egen magt. Fordommene, og især den europæiske: vi er bedre end alle andre, har for godt tag i Niels, og efter at have været borte fra Potu et stykke tid, og pludselig igen befinde sig blandt mennesker, vel at mærke underjordiske mennesker, Qvamiter, der er fremstillet som rene barbarer, ærgrer det Niels

at Klogskab, Videnskaber og fine Sæder fandtes hos alle *Dyrene* i den underjordiske Verden, og at *Menneskene*, nemlig *Qvamiterne*, vare de eeneste udyrkede Barbarer. Men jeg gav mig tilfreds, i Haabet om, at denne Skam inden kort Tid skulde ophøre, og at Qvamiterne snart skulde faae det Herredømme tilbage, der tilkom dem, som Mennesker, over de andre Dyr

(NK, 234)

Denne race- og herreteori bliver nu det, der driver Niels fremad. Og han er snu. Det viser sig, at alle de dyder han lærte i Potu, beskedenhed, lydighed, overbærenhed, mildhed etc. etc. ikke er noget han har glemt. Men hvor disse dyder i Potu blev anvendt til alles vel, anvender Niels dem kun til eget vel. Egennyttens fortrænger almenvellet. Niels Klim påfører de uciviliserede, barbariske Qvamiter europæiske værdier og normer. Og så går det galt. Han vækker til oprør mod sig og må til slut flygte og ender hvor han begyndte: i Bergen, i Norge, i Europa, som klokker.

Konvoluttens farlige indhold dukker frem når man kombinerer romanens to hoveddele, 1) Potu og 2) Qvama. Og det farlige er efter min mening det portræt der så begynder at tegnes af Niels Klim.

Det pessimistiske i romanen er det perspektiv der åbnes for i og med at Niels Klim, da han endelig får chancen for at praktisere alt det fornuftige, det sande og det gode han har lært og erfaret i Potu, fortrænger sine erfaringer og sin indsigt og lader magtskyen og herskertrangen få frit spillerum. Og *det farlige* ved romanen er, at det pessimistiske portræt der tegnes af Niels Klim, i virkeligheden er et portræt af europæeren i det 18. århundrede. Den opdagelsesrejsende, imperialistiske europæer. Historien om Niels Klim er historien om den nysgerrige europæer, der rejser ud for at snuse til, hvordan andre folkeslag egentlig lever og ter sig for til slut at kolonialisere og udnytte dem. Og det femte monarki bliver et billede på et europæisk monarki i det 18. århundrede.

Og Holberg behøvede ikke at gå til udlandet for at finde eksempler. Danmark kunne selv levere dem. I 1721 begyndte Hans Egede sin missionerende virksomhed på Grønland, et land som man godt nok havde vidst lå der,

men som man pludselig genopdagede. I 1728 sender kong Frederik d. IV. en guvernør med en afdeling soldater samt kolonister til Grønland, efter han allerede i 1720 har sanktioneret et handelskompagni med eneret til handel på Grønland. Og derefter går det slag i slag. Også eksempler som Trankebar og Ny-Guinea er eksempler Holberg må have kendt, og går man til udlandet er Amerikas historie vel det der først falder én ind.

Niels Klim som fortæller

Da Niels Klim er dumpet tilbage til jorden og ankommet til Bergen, tager en gammel mand ham med sig hjem, og her fortæller Niels om sin skæbne og forklarer den selv således

Du seer her et Menneske for dig, som har været en Bold for Lykkens ustadige Vinde, og er bleven forfulgt af Skiebnen meere end nogen anden Dödelig. Man veed vel, at endog de allervigtigste Ting kunne forandre sig i et Öieblik, men det, som er hendet mig, overgaaer al menneskelig Forventning:

(NK, 289)

Den Niels Klim vi møder her er den reflekterende Niels Klim. Ham der spørger sig selv: Hvorfor gik det som det gik? Og det svar han selv giver på spørgsmålet er, at han har været en bold for lykkens ustadige vinde, at det er skæbnens skyld, det er gået ham som det er. Men læseren er forinden bragt til at indse at denne forklaring ikke holder, og til at indse, at det tværtimod er Niels selv, der er skyld i at det gik som det gik. Han brugte ikke de potuanske erfaringer, men de gammelkendte europæiske. Han lod ikke fornuften, men ufornuften råde, og derfor gik det ham så galt som det overhovedet kunne. Ved at mistolke sine egne oplevelser og derved afsløre sig for læseren som en utroværdig fortæller, deri adskiller Niels Klim sig afgørende fra sine beretter-kolleger fra andre samtidige rejseromaner. At romanen opererer med to forskellige hovedpersoner, en handlende og en erindrende, berettende, er velkendt fra samtidige rejseromaner, men at beretteren ikke er troværdig gør, at *Niels Klim* skiller sig ud fra de andre og introducerer en ny slags fortæller.

Citatet ovenfor er dobbelttydigt, for nok giver Niels i den første halvdel af det udtryk for, at han selv har fejlfortolket sin »skæbne«, men den anden del af citatet indeholder den pessimistiske Holbergs konstatering: Det overstiger al menneskelig forventning, at et menneske der har erfaret og levet i

den potuanske verden (den fornuftigste af alle verdener), og som én gang har fået den indsigt, at det er muligt at skabe tålelige (d.v.s. fornuftige) samfundsmæssige forhold blot ved iagttagelse af en eneste leveregel, logikken, nægter at bruge denne indsigt til at ændre selv de allervigtigste ting. Og det kunne, som Niels selv så rigtigt siger, gøres på et øjeblik, ved at skifte fra ufornuft til fornuft.

Men Holberg er ikke den praktiske utopismes mand. Og som vistnok det første eksempel indenfor genren dementerer romanen selv sin idealstat ved at sætte hovedpersonen i en situation, hvor han får magt og midler til at gennemføre de utopiske ideer, men afstår fra at lade ham gøre det. Og sådan bliver *Niels Klim* på en måde den sidste i en lang række af romaner, der skildrer idealsamfundet og ideelle samfundsindretninger gennem en uskyldig og nysgerrig rejsendes øjene, hvis rolle alene er beretterens. Beretteren er trådt aktivt ind i romanen og nysgerrigheden har udviklet sig til kolonialisering og imperialisme. Men *Niels Klim* bliver også en af de første romaner, der indenfor samme genre, lader det reflekterende »jeg« være en utroværdig fortæller, en problematisk fortæller. Niels Klim er ikke helt, men anti-helt.

Niels Klim og utopien

Holberg kan skabe utopia, fordi han tror på fornuften, men han må afvise det i praksis, fordi de, der skal realisere det, menneskene, er ufornuftige. Men der skal mere til for at kunne skabe - og tro på - et Utopia, et Potu, og det er næppe tilfældigt at de egentlig genrekorrekte utopier (forstået som geografisk placérbare fiktive idealstater) går deres opløsning i møde i slutningen af det 18. århundrede for i løbet af det 19. at få modsat fortegn og blive til antiutopier og sciencefiction. For at kunne skabe et utopia må man have en statisk verdensopfattelse, en tro på, at verden er endelig og overskuelig og at den bestandig gentager sig i bogstaveligste forstand. I *Epistola DXXXII* skriver Holberg ⁵⁾:

... Jeg (finder) udi hver Alder lige mange Feyl, lige store *Tragoedier*, undtagen at Måaden, paa hvilken de øves, er anderledes, saa at *Scenernes* Forandring alleene foraarsager, at Verden, skjønt den er den samme, synes dog ikke at være den samme. Man kand udi hver Alder kiende et Menneske igien, saasom man finder samme Tilbøyeligheder, samme *Materie*, skjønt anden *Form*.

En sådan tilværelsesforklaring er kun mulig, hvis man forestiller sig verden som et puslespil med et endeligt antal brikker, hvor det så gælder om er, via sin fornuft, at placere brikkerne rigtigt. Og en af brikkerne i puslespillet hedder: Mennesket, og også det er en endelig størrelse. At Holberg i hvert tilfælde opfatter det sådan fremgår tydeligt af hans kendte epistel om sig selv, *Epistola CCLVII*⁶⁾. Nok kan et menneske give årsag til en del undren, bl.a. på grund af de mange modstridende domme der fælles over det. Om samme menneske - og i dette tilfælde altså Holberg selv - hedder det, at nogle tillægger det

en Lunkenhed udi *Religion*, efterdi de see mig at forsømme Kirke-Gang: Andre dømme anderledes, efterdi de see mig ikke at forsømme Kirke-Gang. Begge have også Ret: Thi hine see mig alleene her udi Staden om Vinteren, da jeg formedelst Kulden ej kand komme i Kirke. Disse derimod see mig alleene paa Landet om Sommeren, da Kulden ikke hindrer mig. Efter saadan given Afrisning maa ingen forundre sig over at høre saa stridige Domme fællede over min Person: Thi enhver kand have Ret, som seer mig alleene i den eene Ende.

Men der er, når det kommer til stykket, ikke nogen grund til denne undren. Mennesket bliver uforståeligt for iagttageren, fordi han kun kender en side af det. Kendte han den hele person, ville der ikke være nogen grund til undren.

Men *Niels Klim* dementterer indirekte dette menneskesyn. Romanen varslers ved sin bevidste eller ubevidste introduktion af »den utroværdige fortæller«, fortælleren der afslører mere for læseren end han selv er klar over, fortælleren som man ikke kan stole på, fordi man ikke kender hans motiver til at fremstille sagen netop sådan som han gør, at en langt mere kompliceret (og om man vil: nuanceret) opfattelse af mennesket er på vej.

For Holberg var virkeligheden det registrerbare. Omverdenen som den manifesterede sig for en betragter. Og som betragter sender han - i overensstemmelse med genren - Niels Klim ud på sin underjordiske færd, men ved udmærket godt, at Niels selv bliver betragtet på rejsen. Læseren har Niels med under luppen. De ting og personer Niels betragter på sin rejse er brikker i den filosofiske tankeroman og utopi *Niels Klim* også er. Men læseren har hele tiden en brik mere i puslespillet end Niels, nemlig Niels selv, og det er ham der for læseren sætter tingene i perspektiv.

Personerne eller grupperne af personer optræder som regel - i lighed med i komedierne - kun med ét karaktertræk eller én egenskab, nemlig det / den

der skal bruges i diskussionen om religionen, projektmageriet, styreformen, økonomien, modesygen, etc. etc. Personerne er ikke selvstændige, nuancerede personligheder. De fremstår som skabeloner, der hver især repræsenterer en bestemt livsanskuelse eller udfylder en bestemt funktion i romanen, og det er livsanskuelsen eller funktionen der er det interessante, ikke personen selv. Hvilken betydning livsanskuelsen eller funktionen har for personen selv, det hører vi intet om. Det er ikke romanens mål at skildre individer, de er nemlig, når man vel at mærke bekender sig til ovenfor citerede menneskesyn, lidet interessante, og det er ikke så underligt, at udviklingsromanen endnu ikke har set dagens lys, eftersom alle mennesker består af de samme »Tilbøjeligheder, samme *Materie*« og det kun er formen der forandrer sig med tiden.

Men romanen dementierer samtidig dette menneskebillede i sit portræt af Niels Klim. I romanen findes vage spor af en opfattelse af mennesket som noget uberegneligt og utroværdigt, et hus i splid med sig selv.

Niels Klim og perlekædestrukturen

Det der adskiller *Niels Klim* allermest fra de fleste samtidige rejseromaner, er at perlekædestrukturen kun gælder for en del af romanen, nemlig den del af den, der ligger inden Niels' ankomst til Qvama. På planeten Nazar rejser Niels ivrigt og nysgerrig og kommenterende rundt, og strukturen i denne rundrejse er nøjagtig den samme som f.eks. Voltaire bruger i sin roman *Candide*. Pointen er, at rækkefølgen af begivenheder er vilkårlig. Om *Candide* kommer til Spanien inden han kommer til England, om han bliver taget til fange af sørøvere før eller efter han kommer i kløerne på inkvisitionen, det er ligegyldigt. Det der er fælles for alle de situationer *Candide* kommer i er, at de bruges til én og samme ting: til at belyse romanens tema, i dette tilfælde opgøret med den naive tro på at vi lever i den bedste af alle verdener, og det sker ved gang på gang at sætte naiviteten over for realiteterne. Den bærende kompositionsteknik i *Candide* består simpelthen i gang på gang at modstille teori og teoretiske ræsonnementer med handling og kendsgerninger. Den godtroende og naive *Candide* placeres i hvert enkelt afsnit af romanen i de mest horrible og rystende situationer som f.eks. krig, jordskælv, inkvisition, skibbrud etc. etc. og han konfronteres med sørøvere, syfilis, tyveri, bedrageri, hor, slaveri, udnyttelse og udbytning etc. etc. kun udstyret med sin leibnizke barnelærdom: Vi lever i den bedste af alle verdener. Men hvilken rækkefølge ulykkerne regner ned over ham i er ligegyldig. Romanens udsagn er og bliver det samme.

Dette gælder også for Niels' rundrejse på planeten Nazar. Om Niels kommer til republikken Siklok før han kommer til republikken Lama eller om han kommer til Tumbak før eller efter han har været i Cabac, ja, for den sags skyld om han kommer til Potu først eller sidst på Nazar, det er så uendeligt ligeegyldigt for udsagnet i romanens første halvdel. Men romanen ender som bekendt ikke her. Der kommer mere. Og ét er sikkert. Romanens sidste halvdel kunne ikke have været romanens første. Niels er nødt til at ende i Qvama, og selv dér er begivenhedsforløbet ikke vilkårligt. Rækkefølgen af begivenheder i Qvama-afsnittet er ikke frit omskiftelig og rokerbar, for med opholdet i Qvama er det en historie der skal fortælles, og ikke bare et tema der skal belyses. Og enhver historie har sin begyndelse og sin ende. Niels' historie begynder som skibbruden sømand, dens klimaks er hans udnævnelse til monark og kejser i det 5. monarki, og dens slutning hans fald. The decline and fall of the klimian empire.

Da Niels kommer til Qvama er noget af det første han konstaterer, at qvamiterne ikke taler andre sprog end qvamitisk, og han slutter heraf at dette folk ikke har haft den mindste omgang med andre folk og altså er upåvirkede af andres påfund. De lever i en art naturtilstand, næsten som de første mennesker må formodes at have gjort, og eftersom landet var frodigt og indbyggerne ikke just ulærevillige tænkte Niels

Jeg havde den beste Leilighed af Verden til at anbringe mine Talenter, eftersom dette meget frugtbare Land i Overflødighed frembringer alt hvad Mennesker bruge, saavel til Fornøielse som Nytte.

(NK, 224)

Men allerede fra starten strejfer det gamle ordsprog: »imellem de Blinde regierer den Eenøiede« (NK, 224) Niels. Han sætter sig dog for, at forsøge at bringe qvamiterne til menneskelighed ved hjælp af »Kunster og Underviisning« (NK, 226). Men qvamiterne opfatter ham som solens gesandt og tillægger ham overnaturlige egenskaber, så han ustandselig bliver så plaget at han

mange Gange maatte sætte dem alvorligen til Rette for deres Taabelighed; thi jeg frygtede, at den alt for store Tillid til min Magt og Fuldkommenhed tilsidst skulde endes med guddommelig Dyrkelse.

(NK, 227)

Men som nævnt ovenfor, og som handlingen senere viser, kan man ikke stole på Niels' egne ord og forklaringer, og det viser sig da også at den »frygt« som Niels her giver udtryk for ikke er særlig stor. Han overvejer flere gange at åbenbare sin sande herkomst overfor qvamiterne, men når til det resultat at det er bedre

omhyggeligen at nære *Qvamiternes* falske Meening om min Herkomst, da jeg fandt det raadeligere til mine Planers Udførelse, at gielde for overordentlig Gesandt fra Solen, end for simpel Europæisk Borger.

(253)

Endnu står Niels' planer for læseren hen i det uvisse. Indtil nu har Niels selv kun omtalt én plan nemlig den at udnytte sine talenter til at bringe qvamiterne til menneskelighed. Men læserne aner at andre planer spøger i Niels' bevidsthed. I forlængelse af det ovenfor citerede ordsprog (imellem de blinde regerer den enøjede), der faldt Niels ind ved ankomsten til Qvama, bemærker han

jeg var nu kommen til et Land, hvor jeg med ganske almindelig Lærdom, og med saa got som ingen Ting, kunde svinge mig op til de høieste Værdigheder.

(NK, 224)

Og lidt senere, da Niels har ledet opbyggelsen af den qvamitiske hær og det første slag står for døren, hvori tanaqviterne skal besejres, bemærker Niels

Da jeg slet ikke tvivlede om et lykkeligt Udfald, bad jeg Keiseren, paa det han kunde høste hele Æren af Seiren, selv at anføre dem. Ved denne tilsyneladende Beskedenhed tabte jeg aldeles intet af min egen Anseelse, da hele Krigshæren dog ansaa mig som den sande Anfører.

(NK, 234)

Det er en Niels Klim med bagtanker vi møder her. En kold og beregnende Niels der afslører sig selv med glosen »tilsyneladende«. Og hans selvvalgte beskedne rolle bærer frugt. Da kejseren i et senere slag falder, udråber officerer og soldater Niels til hans efterfølger. Først modsætter Niels sig valget, men han lader sig hurtigt overtale til at acceptere det, og fra da af slår herske-sygen ud i lys lue. Det eneste kan nu tænkes på er »at befæste min Magt«

(NK, 261), at »udvide mit Rige og gjøre det frygteligt for den hele Underjordiske Verden« (NK, 262), at »undertvinge dette Folk (martianerne)« (NK, 263) etc. etc. Og alt dette gør han. Han er den europæiske imperialist i fuld aktivitet. Han går endog så vidt som til at bestikke nogle dommere til at dømme den retmæssige tronarving til døden og lader ham hemmeligt henrette for ikke at give anledning til oprør (NK, 276). Men et oprør er uundgåeligt, og det kommer da også med det resultat, at Niels må flygte, gemmer sig i en hule og dumper så igen ned i et hul - i det samme hul der, engang for flere år siden bragte ham til den underjordiske verden, - og lander igen i Norge uden for Bergen.

Det er den historie der skal fortælles om Niels i Qvama-afsnittet af romanen, og det er tydeligt at handlingselementerne ikke er frit omflyttelige. Noget skal komme før noget andet for at historien kan udvikle sig så galt, før Niels kan udvikle sig så galt. Og derved adskiller Qvama-afsnittet sig afgørende - ikke bare fra den anden halvdel af romanen - men fra langt de fleste samtidige prosafortællinger. Og samtidig introducerer romanen altså også en ny slags fortæller: den utroværdige.

Niels Klim bliver således et banebrydende værk i dansk litteratur ved både at indføre en ny struktur og en ny type fortæller i 1700-tallets roman. Begge dele peger hen på den senere udviklingsroman og begge dele blev da også udviklet med rivende hast i den sidste halvdel af århundredet, først og fremmest af Ewald og Baggesen. Men det er en ganske anden historie.

Noter

Samtlige sidehenvisninger til *Niels Klim* er til Jens Baggesens oversættelse (1789), Gyldendals Trane-klassikere, Kbhvn., 1968.

1. Citeret efter »Holbergs Memoirer«, udg. af F.J. Billeskov Jansen, Kbhvn. 1963, s. 164
2. Citeret efter »Ludvig Holberg. Værker i 12 bind«, udg. af F.J. Billeskov Jansen, Kbhvn. 1971, bd. 10, s. 57
3. *ibid.*, planche 185
4. Citeret efter samme som note 1, side 162
5. Citeret efter Ludvig Holberg: »Epistler og moralske tanker«, udg. af Sigurd Højby, Kbhvn. 1970, s. 145
6. Citeret efter samme som note 2, bd. 11, s. 197-98

Kierkegaard's Literary Production by Quarterly Rates

Af Niels Jørgen Cappelørn og Alastair McKinnon

It seems clear that there are real and important connections between Kierkegaard's life and literary production and that information about one should lead to a fuller understanding of the other. It also seems clear that, his own misgivings notwithstanding, he was essentially a writer; someone almost driven to express himself in writing and perhaps even in print.¹ There is then perhaps some point in publishing figures recently produced showing his quarterly production rate during his brief but very active literary career.

For most possible uses of this report Kierkegaard's writings are best divided into four categories or classes. The first are the *Samlede Værker* or published works (hereafter *SV*), running to approximately 1,942,032 words and thirty-five titles, both depending upon how one counts them. The remainder consist of the various groups or collections which together constitute the *Papirer* (hereafter *Pap*). The B group is closely related to his literary production as such and includes manuscripts at various stages some of which were actually printed as part of *SV* and, our only concern in this report, those which never reached this state. The A group is Kierkegaard's own personal diary and consists mainly of his reflections upon his own life and that of the world around him, his responses to various situations, comments upon his own and others' work and, frequently, his own mental and physical condition, etc. The C group consists mainly of excerpts from his own reading, lecture notes, comments upon his studies, discussions of the works and views of others, etc. For present purposes this order is also their order of importance and will therefore be followed throughout.

Quarterly production figures for *SV* were determined by dividing the number of word-tokens in each volume by the number of quarters required for its composition² and, where more than one volume was involved in a particular quarter, summing the results. Thus the total of 102,614 words for the fourth quarter of 1844 is the sum of

86,512 (one half of *Stadier paa Livets Vei*) and 16,102 (one half of *Tre Taler ved tænkte Leiligheder*). The only exceptions to this rule were those relatively few cases in which, on our reckoning, the work in question may have begun in the last two or three weeks of a quarter; in all such cases we began with the new whole quarter and divided the volume evenly over the remainder.³ This is perhaps not a perfect strategy but granted what one knows about the writing of books it is hard to see how, at this distance, one could improve upon it.

As neither of the above kinds of information were available for any of the papers we naturally had to deal with these in a different way. In fact, we counted by hand the number of pages from each group in each quarter and multiplied this by the average number of words per page in that category; by 317 for B, 296 for A, and 295 for C, these variations being due to differences in the nature of the material. Incidentally, this same method was used to estimate the amount in the C group (approximately 35,400 words) for the period 1831 to December 1833. These results are perhaps slightly less precise than those for SV but would seem entirely adequate for all foreseeable purposes.

The totals resulting from these operations are presented in Table 1 and in bar-chart form in Figures 1-5.

Year	Quarter	SV	B	A	C*	Total
1834	1				2065	2065
	2			592	2950	3542
	3			1776	4425	6201
	4	951		2664	5310	8925
1835	1			1184	5605	6789
	2			3552	2655	6207
	3			7992	3540	11532
	4		6657	3256	2655	12568
1836	1	5389		3256	15930	24575
	2	3487	1268	2368	8260	15383
	3			4144	2360	6504
	4			5032	2065	7097
1837	1			13320	3540	16860
	2			6216		6216
	3			5920		5920
	4			3552	13275	16827

Kierkegaards Literary Production by Quarterly Rates · 23

<i>Year</i>	<i>Quarter</i>	<i>SV</i>	<i>B</i>	<i>A</i>	<i>C*</i>	<i>Total</i>
1838	1		6657	1480	295	8432
	2	9532		2368	2065	13965
	3	9532		3848	9440	22820
	4			5328	12095	17423
1839	1			6512	10915	17427
	2			6808		6808
	3			10064		10064
	4				4130	4130
1840	1				590	590
	2			888		888
	3	26381		8880		35261
	4	26381	1585	888	5900	34754
1841	1	26381			2065	28446
	2	26381				26381
	3		951	5032		5983
	4	57433	634	5323	21830	85225
1842	1	57433	15216		20945	93594
	2	60807		2368		63175
	3	57433				57433
	4	57433		2664	6195	66292
1843	1	17356	19337	8880	7670	53243
	2	53513	317	3552		57382
	3	37307		2664		39971
	4	24072		1776		25848
1844	1	43026	7608	592	10620	61846
	2	81216		2960	1180	85356
	3	37178		4440		41618
	4	102614	2536	2960		108110
1845	1	102614		1184	590	104388
	2	75481	7291	6512		89284
	3	71357				71357
	4	92441		4736		97177
1846	1	19584	10144	10064	885	40677
	2	39942	9827	7696		57465
	3	39942	35504	5328		80744
	4	39942	35504	13320		88766
1847	1	55392	14582	12432	295	82701
	2	47486		11760		59246
	3	90557		16576		107133
	4	43071	4755	19832		67658
1848	1	56211	1585	18056		75852
	2	49374		20424		69798
	3	43794		31672		75466

<i>Year</i>	<i>Quarter</i>	<i>SV</i>	<i>B</i>	<i>A</i>	<i>C*</i>	<i>Total</i>
1848	4	43794	8559	36112		88465
1849	1	12214	3170	42328		57712
	2	7646		55352		62998
	3	9486	1585	46472		57543
1850	4	6704	11729	50912		69345
	1		3487	64528		68015
	2		5072	59496		64568
	3		4755	48840		53595
	4	4019		29304		33323
1851	1	3000	12046	52096		67142
	2	18236		20720		38956
	3	26965	15533	18944		61442
	4	13656	9193	5624		28473
1852	1	13656	6340	10942		30938
	2			24272		24272
	3			35816		35816
	4			11248	1180	12428
1853	1		2853	15984		18837
	2		1585	8288		9873
	3		5389			5389
	4		951	12136		13087
1854	1	1842	15216	7400		24458
	2	1533		39960		41493
	3		1268	72816		74084
	4	2150	7925	103304		113379
1855	1	7987	14582	4736		27305
	2	47321	11729	8288		67338
	3	21248	22507	8584		52339

Table 1. Kierkegaard's Quarterly Production

*Also, approximately 35,400 words in C between 1831 and December 1833

Our immediate purpose is not to speculate upon the significance of these facts but simply to present them as detailed data for the investigation and perhaps speculation of others. It may however be helpful to call attention to some of the more obvious patterns which appear to be present. As we see from Fig. 1, SV shows a surprisingly symmetrical curve peaking in 1844; indeed, the only notable exceptions to this overall pattern are the trough for 1849-50 and the sharp upturn for 1855.

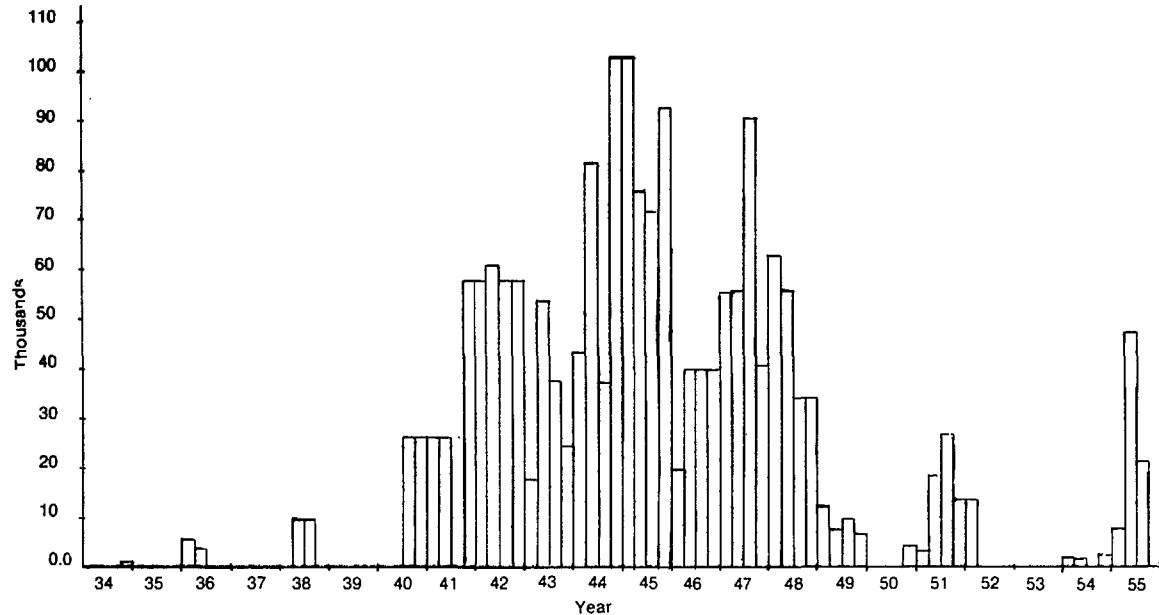

Fig. 1. Kierkegaard's SV by Quarterly Rate

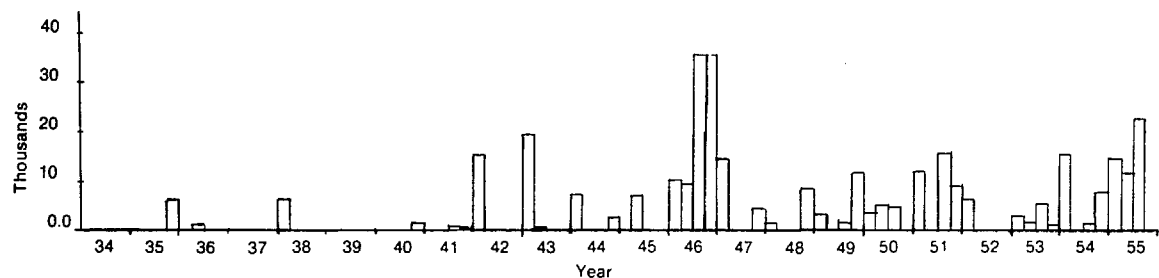

Fig. 2. Kierkegaard's B Papirer by Quarterly Rate

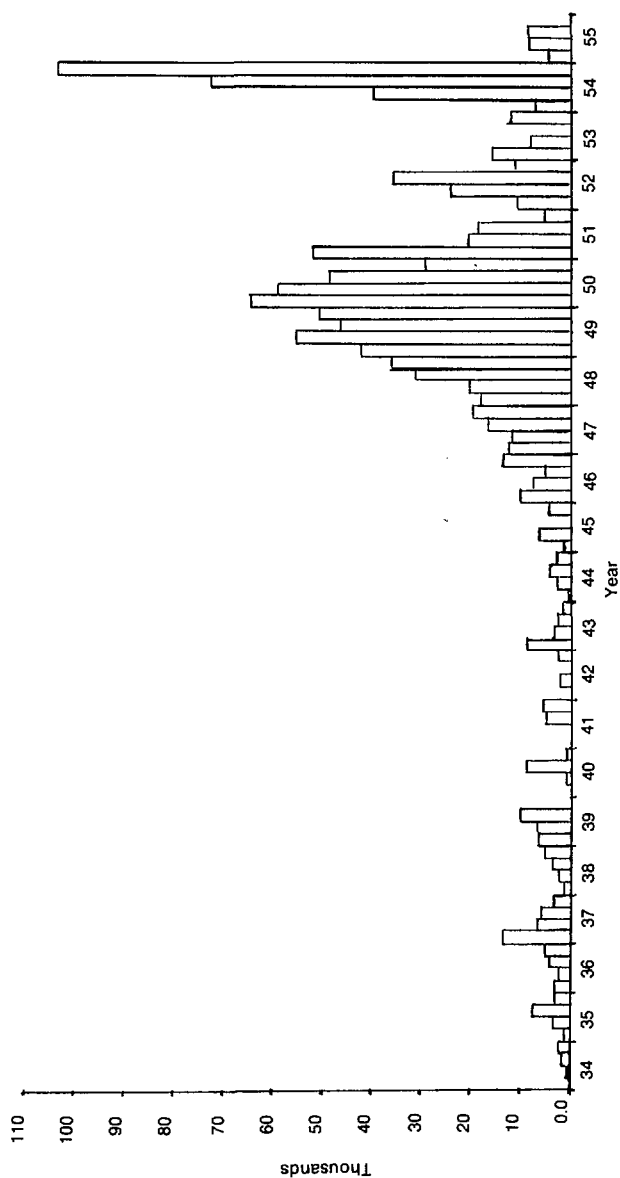

Fig. 3. Kierkegaard's A Papirer by Quarterly Rate

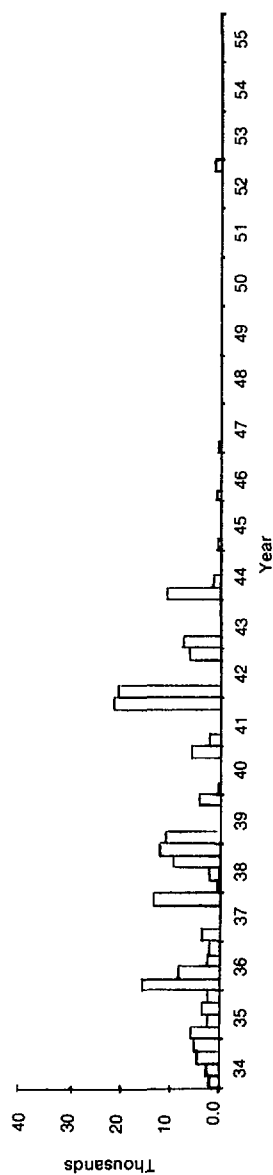

Fig. 4. Kierkegaard's C Papirer by Quarterly Rate

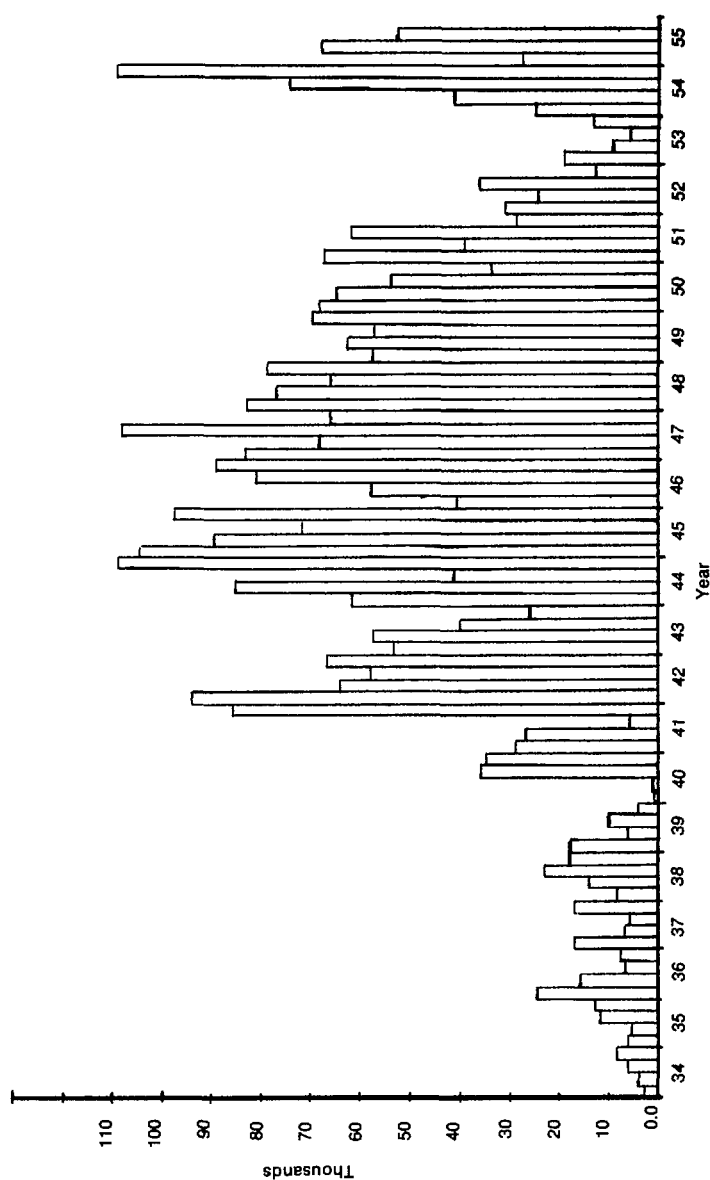

Fig. 5. Kierkegaard's Total Literary Production by Quarterly Rate

Figure 2 shows that the overall pattern of B is perhaps best described as intermittent or episodic. Of the three highest peaks in this group (1843, 1846, and 1855), the first is accounted for mainly by the unpublished autobiographical writing *Johannes Climacus eller De omnibus dubitandum est*,⁴ the second mainly by *Bogen om Adler*,⁵ and the third by various elaborations of articles related to *Bladartikler 1854-55* and *Øieblikket*.⁶ It is in fact clear that in general these papers are closely connected with SV and that, had they been published, the pattern of the latter would have been yet more regular and symmetrical.

The A group has a pattern surprisingly similar to that of SV but with certain important differences. As Fig. 3 shows, it has a very long left or leading tail. It also has a regular bell curve but its peak is less pronounced and is considerably to the right; in fact, it first peaks in 1850.⁷ Yet more obviously, it shows an extremely sharp upturn for 1854, most of which is accounted for by Kierkegaard's comments following the death of Bishop Mynster and Martensen's proclamation of him as a »Witness to the Truth«.⁸

C shows a pattern very different from any of the preceding. In the first place, it is confined almost entirely to the first half of his literary career. More surprisingly, it shows a marked tendency to peak in the first and fourth quarters of the year. This is particularly obvious from 1839 onwards; indeed, from that time on there is only one other single quarter (second quarter, 1844) which contains writings from this group. This pattern might be normal for a university student but Kierkegaard ceased to be such with his final examination in Divinity or, at least, with the acceptance and defence of his thesis in 1841.⁹ This pattern is then something of a puzzle and perhaps the most that can be said at this point is that it *may* be evidence that he did not suffer Christmas depression.¹⁰

It may be worth noting that B appears to show a slight tendency to repeat this same pattern; at least, that it does so down to and including 1844. But the tendency is only slight and the observation merely a conjecture. And, it should be added, A gives some evidence of the opposite trend as instanced, for example, in 1839 and 1840.¹¹ But this again is only conjecture. The relevant data are numerous and complicated and any yearly patterns in this group could be uncovered only by detailed statistical analysis; as this is beyond our present interest we shall not now pursue the matter further.

Overall totals are given in detail in Table 1 and indicated in Fig. 5. In the latter particularly one sees the effects of adding the various groups of the *Pap* to *SV C* adds a left tail. B supplements *SV* particularly in 1846 (though the first quarter is still low); it also increases the quantity produced in 1855. The A group makes three substantial alterations; it tends to flatten the peak of the central curve, moves it more to the right, and greatly increases the upturn at the end. In fact, this overall result may be seen in a variety of ways: as a more or less even curve peaking in 1844-47; as a bi-modal curve peaking in each of these years; or, most probably, as three separate curves spanning the years 1834-39, 1840-53, and 1853-55, respectively. In any event, and this is beyond any such interpretation, this chart shows three distinct peaks all with surprisingly similar values: the fourth quarter of 1844, the third quarter of 1847, and the fourth quarter of 1854. These are, without doubt, his three most productive quarters. Such, in any event, is the matter in grossest outline.

Kierkegaard's diary contains numerous comments upon his authorship, the difficulties of being a writer, the condition of his body and, especially, his mind, its influences upon his work, etc. From this vast store almost everyone will have at least one remark against which he will wish to check these facts. It may therefore be salutary to refer to one such comment which seems almost totally at odds with this report. In this entry,¹² written some days after the event, Kierkegaard describes his experiences during and immediately following the preaching of *Guds Uforanderlighed* in Citadellets Kirke on May 18th, 1851. In it he complains about the pain involved in such physical exertion and writes that on the following day he was utterly exhausted and thereafter suffered terribly. Indeed, one gets the impression that he was perhaps unable to write a word for the next month or two. In fact, it seems doubtful that even this experience had any effect on his actual output; certainly it is not discernible in either our individual or overall totals.

Hopefully other Kierkegaard scholars will find these data useful in their own work but we conclude with the mere mention of one important matter to which they would seem particularly relevant. As said at the outset, Kierkegaard was essentially (and perhaps compulsively) a writer, a person driven to express himself in and through the written and perhaps printed word. Granted this, and given due caution, the present record can then be seen as at least a rough

index of his overall psychic state or potential during his productive years. Of course the bare outline provided in this report does not give the whole story but there is reason to believe that it does at least point to those situations and events in his life which should be considered in this connection.

Notes

1. Cf., e.g., the following.

»In accordance with Journal NB. p. 251 [i.e., VIII, 1 A 82] I have recently begun to work out some lectures on the dialectic of ethical and ethical-religious communication. In the meantime it has become clear to me that I am not qualified to give lectures. I am accustomed to working things out in detail; the vegetative fertility of my style and exposition, every line thoroughly thought out, is too essential for me. If I were to give lectures I would insist on working them out like everything else and as a consequence read them aloud from a manuscript: which I do not care to do. But I cannot be satisfied with any other method.« (*Pap.* VIII, 1 A 120, n.d., 1847) (In the translation of these and other passages from *Pap.* we have relied heavily upon *Søren Kierkegaard's Journals and Papers*, ed. and transl. by Howard H. Hong and Edna H. Hong, Bloomington and London: Indiana University Press, I-II, 1967, 1970, [III - VII, 1975-78].)

»So I once again have put the lectures away and have taken up my interrupted work (the first part of which I have finished): *Works of Love*. The dialectic of communication must be done as a book.« (*Pap.* VIII, 1 A 121, n.d., 1847).

»Fundamentally, to be an author has been my only possibility. The thought of becoming a rural pastor has always been in my mind... But even if I could have done it, I nevertheless would not have been able to do it at first, for my need to write was too great, writing satisfied me too much.« (*Pap.* X, 2 A 104 p. 80, n.d., 1849)

2. See McKinnon and Cappelørn, »The Period of Composition of Kierkegaard's Published Works« *Kierkegaardiana* IX, 1974.
3. The following is a brief summary of these »adjustments«. *To opbyggelige Taler* (1843) have been treated as beginning in the first quarter of 1843 rather than as in Dec., 1842 (see paper mentioned in note 2, above); *Tre opbyggelige Taler* (1843) as beginning in the third quarter of 1843 rather than in June of that year; *To opbyggelige Taler* (1844) as beginning in the first quarter of 1844 rather than in Dec., 1843; *Philosophiske Smuler* as beginning in the second quarter of 1844 rather than at the end of March of that year; *Stadier paa Livets Vei* as beginning in the fourth quarter of 1844 rather than in Sep.; and *Øieblikket* as beginning in the second quarter of 1855 rather than at the end of March of that year. All these minor adjustments were made in order to present a truer and more accurate picture of the actual course and shape of the production.
4. *Pap.* IV B 1 pp. 103-150; cf. *Johannes Climacus, or De omnibus dubitandum est*, tr. by T. H. Croxall, London: Adam and Charles Black, 1958.

5. *Pap.* VII, 2 B 235 pp. 5-230; cf. *On Authority and Revelation. The Book on Adler*, tr. by Walter Lowrie, Princeton: Princeton University Press, 1955. Later Kierkegaard divided this book into seven different parts, two of which were published as *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger*; cf. *The Present Age and Two Minor Ethico-Religious Treatises*, tr. by Alexander Dru and Walter Lowrie, Princeton: Princeton University Press, 1940, pp. 71 ff.
6. *Pap.* XI, 3 B 86-200 pp. 132-334.
7. The following may be noted in this connection.

»Many times I was all set to publish the writings about myself, but, no. I was able to write them with the same composure I customarily have in my work, but the minute I took them out with the thought of publishing them, I felt an uneasiness, an overstraining I had never sensed before.

»That was my boundary ...« (*Pap.* X, 2 A 106 p. 83, n.d., 1849)

»... I constantly fear that communication of this sort [*Om min Forfatter-Virksomhed*] somehow obligates me promptly to express it existentially, which is beyond my capability to do, nor is that what I mean ...«

»...«

»That is why I thought I first of all ought to get a pastoral appointment or something like that, in order to show that I do not make myself out to be better than others.

»But that again has its own special difficulties, and so the time has passed and I have suffered exceedingly.« (*Pap.* X 3 A 190, n.d., 1850)

»For a long time I believed that I had not long to live: ...

»I have also delayed in order to give R. Nielsen room to set out.

»But if I am to go on living, there is not a moment to waste – and therefore I have sent a manuscript [i.e. *Indøvelse i Christendom*] to the printer.« (*Pap.* X, 3 A 381, n.d., 1850)

»But the main point is that the spirit has not moved me to a firm and fixed conviction that now is the time, something I did feel about the timing of publication of *Practice in Christianity*.« (*Pap.* X, 3 A 423, n.d., 1850) Cf. also Kierkegaard's remarks at the end of July, 1851 concerning the publication of *Om min Forfatter-Virksomhed* and *To Taler ved Altergangen om Fredagen*:

»Now they are being printed. I feel inexplicably, unspeakably happy, calm and content, and overwhelmed.

»Infinite love! I have suffered much during the past days, very much, but then it comes again. Once again my understanding of my task is clear to me but with greater vividness, and even though I have blundered 17 times – nevertheless an infinite love in its grace has made it all completely right.« (*Pap.* X, 4 A 351, n.d., 1851).
8. Bishop Mynster died Jan. 30th and was buried Feb. 7th, 1854. On Feb. 5th, the fifth Sunday after Epiphany, Professor Martensen preached a sermon in Christiansborg Slotskirke (the Court Chapel) in which he eulogized Mynster as 'a genuine witness to the truth in the holy chain of witnesses which stretches from the days of the Apostles'. (cf. *Prædiken, holdt i Christiansborg Slotskirke paa 5te Søndag efter Hellig Tre Konger, Søndagen før Biskop Dr. Mynsters Jordefærd*. Af Dr. H. Martensen, København, 1854, p.5)

It is clear from the almost explosive production which followed that Kierke-

gaard felt Mynster as a real obstacle in the way of his intended attack upon the Established Church. This is also evident from many passages in the *Pap.*; cf., e.g., the following:

»... Above all, there is one consideration that has constantly held me back, restrained my tongue or my pen, a consideration for this highest clergyman of this Church, a man to whom I – also in remembrance of a dead father – feel drawn in an inexplicable, almost morbid, love – and I must believe that he would be very sorry that it be said.« (*Pap.* X, 6 B 232 p. 372-3, n.d., 1853)

»... Time passed, again conscience began wanting to engage me in conversation ... Suppose, it said to me, that the old gentleman were dead, then do you think it easier to set out and in words get said altogether unequivocally, briefly and bluntly, the specific something you have to say. You assume that it is devotedness to the old gentleman – and this I will not completely deny – that holds you back. But watch out, could not this also be a little selfishness, that you want to protect yourself, that you think the matter cannot be either as serious or as painfully exhausting for you as soon as he is gone ...« (*Ibid.* p. 376)

»Now that he [Bishop Mynster] is dead without having made it [a confession to Christianity that what he represented was not really Christianity, but only a milder form of it], everything is changed; all that is left is that by his preaching he has hardened Christianity into a deception.

»And everything is changed in my melancholy devotion to my dead father's pastor. For it would be too much if even after his death I could not speak more freely of him, even though I know well that my old devotion and my aesthetic admiration will always have a certain fascination for me.

»...«

»From the time that a hidden misunderstanding came between us, it was my wish that I should at least succeed in avoiding any attack on him during his life-time. And I thought that I myself might die first.

»And yet it almost came to the point where I believed I had to attack him. There was only a single sermon of his that I did not hear, and that was the last [i.e. on December 26th, 1853, in Christiansborg Slotskirke]. I was not hindered by sickness, on the contrary I went to hear Kolthorf. For me the meaning of this was that now it must happen, you must break with your father's tradition. It was the last time Mynster preached. Praise God, is that not like a sign of Providence?« (*Pap.* XI, 1 A 1 pp. 5-6, March 1st, 1854)

»But now he [Bishop Mynster] is dead, and this is significant for me, I am now ready for it, and now I can and will say quite directly what hitherto I have only aimed at rather indirectly, and therewith enter my Christian plea ... that Christianity actually does not exist, or exists only in a very unreal sense ...« (*Pap.* XI, 3 B 38 p. 78, March, 1854)

»Now that the old Biskop is dead, removing that consideration together with much else that made me keep indefinite (who I am) what I intend, I now can and must and will speak as directly as possible.« (*Pap.* XI, 3 B 53 p. 100. This entry bears no date but it is clear that it was written in January, 1855).

9. Kierkegaard was registered as a theological student at the University of Copenhagen on Oct. 30th but it was only after the death of his father that he began

seriously to study for his final examination. The connection is implicitly made in his Diary:

«... my plan in those days to take my final examination in Divinity. I decided this out of piety for my dead father...» (*Pap.* X, 2 A 399 p. 283, n.d., 1850) In fact, Kierkegaard took his degree in Divinity on July 3rd, 1840 and his thesis *Om Begrebet Ironi* was accepted by the Faculty of Philosophy on July 16th and was defended on Sept. 29th, 1841.

10. The conjecture is not irrelevant in view of some of his comments concerning the celebration of Christmas; cf., e.g., *Pap.* X, 2 A 283, n.d., 1849.
11. See Table 1 and Fig. 3.
12. »About Myself«.

»On Sunday, May 18th, I preached in the Citadel Church. It was on my first. my favorite, text: James I. Also, I confess, with the thought of 'her', also whether it would give her pleasure to hear me.

»I suffered very much in advance from every possible strain, as I always do when I must make use of my physical being.

»I delivered the sermon. It went fairly well, but I spoke so faintly that people complained about not being able to hear me.

»When I went home I even felt well, animated. My intention had been to deliver a few such sermons during the summer – of course, after preparing them in detail.

»But in the meantime it became clear to me that this was going to take an abnormal amount of time and would take a lot out of me.

»Then the thought occurred to me: You can, after all, preach *ex tempore*.

»It struck me that I would then be taking a desperate risk.

»But what happens? On Monday I was so weak and worn out that it was terrible.

»Several days went by. I did not relinquish the idea of preaching *ex tempore* and thus accentuating Christianity existentially as far as possible.

»Yet I felt that it went against my whole nature.

»I became more and more listless. But I did not give up the idea entirely.

»But eventually I had to give it up for the time being.

»Then I really got sick. I began to feel terribly the dismaying, agonising pain which constitutes my personal limits, something which had not happened to me for a long, long time.

»At the moment I took this as punishing for not having proceeded swiftly enough.

»I became more miserable.

»On Sunday, the one following May 18th, I read one of Mynster's sermons as usual and the text for the day was about the thorn in the flesh: Let my grace be sufficient for you.

»That struck me.

»Meanwhile I was still reluctant to give up my idea, even contemplated forcing myself to do it. Now my torment increased.

»So I changed my mind, saw that once again I had wanted to go beyond my limits, and now I rest in the thought: Let my grace be sufficient for you. Inward deepening is my task, and there is much of the poetic in me.

»On the morning of Sunday the 18th I had prayed God that something new might be born in me (I do not know myself how it occurred to me); even then the thought pressed in on me that just as parents bring up their children and finally bring them to confirmation, in the same way this was the confirmation to which God was bringing me.

»And in a way that has happened. Something new has been born in me, for I see my task as an author in a different way – it is now dedicated in a quite different way to advancing religion directly. And I have been confirmed in this, and this is how it is with me.

»The special reason I had such misgivings about venturing so far out was grounded in a very different concern that vexes me: the problem of my livelihood, and I was so afraid of this turning out to be a drastic delusion that instead of doing something about it I ventured farther out ideally.

»God surely will keep on doing all that is good for me, he who I can never sufficiently thank for what has been done to me.« (*Pap. X*, 4 A 323 pp. 183-4, n.d., 1851).

Strukturer i J.P. Jacobsen's Fru Marie Grubbe

Af Ejnar Nørager Pedersen

»Ordet er en Mening til Opfattelse og Forstændighed. Derfor lader os udgrandske Ordet og successive fremfinde, hvorlunde det retteligen bør udlægges.« (FMG, s. 27)

Denne fremstilling er et forsøg på at anskue J.P. Jacobsens roman 'Fru Marie Grubbe', der udkom i 1876, ud fra nogle for dette værk måske lidt utraditionelle synsvinkler, i forhold til de ellers overvejende psykologisk-realistiske, traditionelt naturalistiske behandlinger af værket. Den udgave der henvises til er J.P. Jacobsen: »Fru Marie Grubbe« i Hans Reitzels Serie, 1962 (2. udgave ved Jørgen Ottosen, 1971); eventuelle kursiveringer er mine, hvor intet andet nævnes.

Ved omtaler af »FMG« er det blevet hævdet, at romanen mangler overordnet komposition, det kritiseres at den falder fra hinanden i enkeltdele uden sammenhæng, og det bemærkes at handlingen henimod slutningen bliver noget sammentrængt og fortællemåden knappere, måske for ikke at forlænge bogen og forfatterens arbejde med den for meget.

Nogle tilfældigt udvalgte eksempler fra bogens modtagelse og senere behandling går i denne retning. I sin omtale af bogen siger Henrik Jæger, at han »inderlig beklager, at den lider af en stor Grundfejl: Mangel paa Komposition. Enkelthederne ere komponerede med Mesterskab, men som Totalitet betragtet er den ikke komponeret« (Omkring Fru Marie Grubbe, s. 82). I Dagbladets anmeldelse (ved M. Galschiøt) hedder det, at der henimod slutningen er »Beretninger om Marie Grubbes senere Skæbne med indstrøede Scener, der gjøre et underligt fragmentarisk Indtryk, som enkeltstaaende Data af et Levnedsløb medtagne for Fuldstændighedens Skyld. Man faar en Følelse af, at Forf. her har arbejdet efter en anden Plan end i Begyndelsen, at han er bleven træt og ikke har kunnet fortsætte og afslutte, som han begyndte« (OFMG, s. 23), eller som Otto Borchsenius siger: »Han er selv aabenbart bleven træt paa Vejen, og Fortællingens sidste Trediedel staaer betydelig under det Foregaende« (OFMG, s. 112). Frederik Nielsen ser al-golagnien som et vist samlende princip, men bemærker dog: »Thi at også Marie Grubbe gik itu i kompositionen og blev brudstykker er tydeligt. Efter den første kræfternes tid, da begyndelsen blev skrevet, nittes den langsomt sammen af korte stykker med endnu kortere overgange, der ikke gav

sammenhæng, men tværtimod understregede, at billedet af Marie ikke blev rigtigt« (Fr.N.: J.P. Jacobsen, Digteren, s. 86).

Det er da også til en vis grad rigtigt, at bogen henimod slutningen ændrer karakter; de farverige beskrivelser bliver færre, scenerne bliver mere koncentrerede, af og til kun refereret ret kort, og fortællestilen gennemgående ikke så bred som tidligere i bogen. Det er imidlertid et spørgsmål, om dette bare skyldes, at JPJ »blev træt«, og om der ikke i bogen findes en vis overordnet plan, som kan medvirke til at forklare den udformning bogen har fået.

Opdeling

Til et forsøg på påvisning af et eventuelt »skelet« i bogens struktur viser det sig i dette tilfælde, at være nyttigt bl.a. at se på grafiske forhold, ændring af tempus og handlingssted, aktørerne og især hovedpersonen Marie Grubbes forhold.

Den nok mest udbredte udgave af FMG, der er lettilgængelig nutildags, nemlig bogen i Hans Reitzels Serie, følger ikke helt den første udgave fra 1876, bl.a. er inddelingen indenfor de enkelte kapitler ikke helt overholdt (og nogle afsnitmarkeringer kan ikke ses), og da inddelingen spiller en vis rolle for romanens struktur, skal kapitlernes afsnit i første-udgaven nævnes:

1. kap.: 2 afsnit (med stjerne imellem)
2. - : 2 - (- - -)
3. - : 3 -
4. - : 2 - (- - -)
5. - : 3 -
6. - : 2 -
7. - : 1 -
8. - : 2 - (- - -)
9. - : 3 - (- - efter 2.)
10. - : 6 - (- - efter 3.) (der skal være afsnit s. 90 nederst i Reitzels udg., før »I den Alle«)
11. - : 4 - (- - efter 3.) (afsnit s. 104 nederst, før »Klokken var...«)
12. - : 3 - (- - - 1.) (brevene betragtes her som 1 afsnit tilsammen)
13. - : 1 -
14. - : 3 - * (- - - 2.)

15. - :3 - (- - - 1.)
16. - :3 - (- - - 1.) (afsnit s. 154, før »En Aften blev der støbt Lys..«)
17. - :2 - (- - imellem) (afsnit s. 169 nederst, før
18. - :4 - (- - efter 2.) »Fredeligt..« - afsnit s.172, før »Det næste Aar«)

Mellem nogle af afsnittene er der, som anført ovenfor, anbragt stjerner (ellers er der kun afstand som inddelingsmarkering); deres placering synes imidlertid at være noget tilfældig, de har dog muligvis en funktion - her skal blot bemærkes, at intet kapitel har mere end 3 afsnit i træk uden stjerner, der måske betegner en større skillelinje; iøvrigt har intet kapitel mere end én stjerne-adskillelse, og de »stjerneløse« kapitler er samlet i den første tredjedel af bogen (selvfølgelig bortset fra kapitlerne med kun 1 afsnit).

Her støder vi på tretallet, idet vi også kan bemærke, at der er en stor ensartethed i antallet af kapitel-afsnit i den første tredjedel af kapitlerne (2 eller 3 afsnit), i modsætning til den anden tredjedel (kap. 7-12) hvor udsvingene er meget store (fra 1 til 6 afsnit).

Hvis man deler de 18 kapitler op i 3 dele med 6 i hver, ser man også hvordan sideantallet (på trods af kapitlernes meget forskellige længde) følger denne opbygning, idet kap. 1-6 fylder 53 sider, (i Reitzels udgave) kap. 7-12 fylder 62 sider mens kap. 13-18 udgør 53 sider (præcis det samme som 1. del).

Hvis vi ser på omstående afsnit-oversigt, bemærker vi også, at de eneste kapitler med kun 1 afsnit netop bliver indledningen på 2. og 3. del - alle andre kapitler er underopdelt.

Overgangen til 2. del markeres grammatisk ved skift til præsens med adskillige gentagne nu'er (som indledning til et kapitel sker dette kun et enkelt andet sted, kap. 15) - og præteritum er ellers bogens gennemgående tempus.

'Folkelivs'-afsnittene og dermed de kapitler hvor MG ikke (direkte) optræder er samlede i 1. del; ellers dominerer MG i resten af bogen, idet MG's direkte medvirken kun mangler i et par enkelte *afsnit* i 2. og 3. del, mest tydeligt i kap. 9's sidste afsnit (Ulrik Frederik og Burrhi). MG indtager altså en mindre direkte plads i 1. del end i 2. og 3., hvor hun er med i næsten alle de enkelte *afsnit* (af de vist 3 afsnit, hvor hun ikke direkte optræder omhandler de 2 alligevel explicit MG).

Beskrivelsen af MG's forhold til UF er tydeligt koncentreret i 2. del, hvor UF optræder i alle kapitlerne og de fleste af afsnittene, og sidste gang vi mø-

der ham direkte er netop i 12. kapitels sidste afsnit lige før 3. dels begyndelse.

I 3. del beskrives så MGs forhold til Sti, Remigius, Palle Dyre og Søren. - Overgangen til 3. del markeres skarpt af MGs tilbagevenden til Tjele, hvor hun (og bogens 1. del) jo startede.

Denne opdeling skal selvfølgelig ikke forstås alt for strengt; man kan således sige, at UF allerede møder MG i 1. del, og Sti møder MG i 2. del, men UFs og MGs møde er ganske kort, uforpligtende og ret overfladisk (jvf. også senere om det æstetiske stadium), og det er bemærkelsesværdigt, at MG ikke er parat til et forhold til Sti i 2. del: »Havde nu Sti Høg grebet til, havde han taget det Kys som mer end en fyrstelig Gave, han havde mistet hende for bestandig« (s. 108 nederst) (jvf. senere om konvention og etisk stadium). - Før-præsentationerne hjælper desuden med til at give sammenhæng, ligesom iøvrigt f.ex. paralleller og ledemotiver som drømme, roser og heste.

Bogens tre-delning kan betragtes som et skelet, hvorpå de vitale dele hæftes, den fungerer sandsynligvis på flere planer og kan ses under forskellige synsvinkler. Der oprettes 3 operationsområder med hver sin grundtone, der fremstiller forskellige livsindstillinger, og med MG som den gennemgående figur.

En underopdeling midt i hver af de 3 dele kunne måske overvejes. 1. dels 3 første kapitler »er skrevet i eet træk« (Fr.N., s.60 øverst); men ellers er det i 2. og 3. del underopdelingen er mest tydelig og måske betydningsstrukturerende.

I 2. del markerer adskillelsen mellem kapitel 9 og 10 rent konkret adskillelsen mellem MG og UF; det sidste afsnit i kap. 9 (Burri-afsnittet) er netop det før omtalte eneste afsnit i 2. og 3. del, hvor der ikke direkte peges på MG, og i første afsnit af kap. 10 er MG alene (ét af de få afsnit i 2. del hvor UF ikke optræder). - Ligesom det første kapitel efter hver af den overordnede opdelings dele er dette første kapitel efter underopdelingen fortælleteknisk bemærkelsesværdigt, her ved at have flere afsnit end noget andet kapitel, nemlig 6 (se den tidligere anførte fortegnelse).

Også i 3. del er der vægtige grunde, der taler for en underopdeling efter de 3 første kapitler. Skillelinjen mellem kap. 15 og 16 markerer afslutningen på MGs forhold til Sti og Remigius, og netop her vender hun tilbage til Tjele (jvf. udgangspunktet og begyndelsen af 3. del). 2. halvdel af 3. del beskriver så MGs forhold til Søren (og Palle Dyre); iøvrigt er 1. kapitel i denne halvdel fortælleteknisk markant (ligesom 1. kap. i 2. dels 2. halvdel), kapitel 16 er nemlig så langt som 20 sider, mens de næstlængste kun er på o.13 sider.

En oversigt over bogens strukturelle opbygning kunne derfor se således ud:

1. del (I)	2. del (II)	3. del (III)
I a + I b	II a + II b	III a + III b
kap. 1-3 + 4-6	7-9 + 10-12	13-15 + 16-18

Marie Grubbes faser

For hovedfiguren MGs livsforløb kan bogens 3 dele siges at have overskrifterne:

I: barndom - II: modning - III: frigørelse.

Barndommen (I) er karakteriseret af uskyld og ubevidsthed; det kommer til udtryk tydeligt i bogens begyndelse (Ia), men også i det platoniske forhold til Ulrik Christian (Ib), se f.ex. s.40 1.21: »hendes uklare Drømme og Længsler« og s.42 nederst: »Hun forstod det ikke, men saadan var det«. Drømmene og uvirkeligheden (f.ex. også s.44 1.7 og 15) afbrydes imidlertid brat af UCs død, hvor MG konfronteres med virkeligheden, døden, sexualiteten og angsten.

Beskrivelsen af MGs tanker og følgerne starter netop II (bl.a. »det var Enden paa al Storhed: en trælleagtig Klynken, et lystent Vanvid og knæ-lende Angst« (s.58, 32)), hun kalder (I) for en »Fabelverden« (59,3) og er »fra sit stille Kammer traadt ud i Verden« (61,3), i »Virkelighed(en)« (60,23). Det er dog kun en halvvejs bevidsthed (jvf. 61,16: »hun vidste det, men kun halvvejs«). MG indgår et konventionelt »normal«-ægteskab med UF (IIa), men foranlediget af adskillelsen fra UF glider hun i begyndelsen (!) af IIb tilbage til »en halv vaagnende, halv slumrende Tilstand, der affødte *æventyrlige Drømme*« (83,33), hun føler sig som en fange (83,20). Efter UFs åbenlyse brud på ægteskab og konvention fortsætter modningen, hun bliver mere sikker (99,33) og omverdensrettet (s.99), og »Blikket .. skuer frit omkring og ser vidt udover Verden« (99,15). MG er dog stadig bundet af konventions-fasen og kan derfor ikke gennemføre et forhold til Sti.

Efter det afgørende brud med UF til allersidst i II starter MG i III igen fra en »drømmende« (121,13), passiv tilstand på Tjele, men snart frigør hun sig fra konventionerne gennem udenoms-ægteskabelige forhold, det første bliver dog - selv om hun »har revet sig løs« (134,27) - til en flugt (s.s.) - Sti er ikke den rette, og Remigius dør.

MG vender i begyndelsen af III b tilbage til Tjeles drømmeverden (sml. drømmen om slottets tavshed og roser (141 f) med bogens begyndelse); hun starter forfra *endnu* engang (se også 148 nederst: »de samme anelses-

fulde Drømme .. som havde gjennebævet hendes Ungdom«), men hun er nu modnet og har opnået bevidsthed og indsigt, og da hun har valgt Søren (se senere), og han tilsyneladende er »af de rette mænd«, lykkes forholdet - i hvert fald til en vis grad.

(Forholdet til Palle Dyré siges at vare 16 år, men man må bemærke, at det er »begivenhedsløst« (141,21), og især at beskrivelsen af dette tidsrum ikke engang fylder 4 sider, hvorfor det for læseren må indtage en forholdsvis betydningsløs plads, idet læsetiden vil være ret afgørende; det drejer sig om figurer i en bog, ikke om mennesker i levende live.)

Natur-kultur forhold i bogens begyndelse

Romanen og dens beskrivelser bl.a. af MG kan ses som forsøg på at finde en harmoni mellem på den ene side natur og udfoldelsesønsker og på den anden side kultur og omverdens-konventioner; desuden peges der på det konstruerede ved bogen.

Bogens begyndelse fremstiller en skabelse i egentlig forstand. Luft, der vel er det nærmeste man kommer noget der er intet, får fylde og bliver levende, den bringes i forbindelse med sanserne, både følelse (f.ex. »sualet«, »fugtig«, »kjærtagnet«), lugt (»Duften af Lindens«), syn (»blinkede«) og hørelse (»stille«).

Hvis man sammenligner romanens første 9 linjer med skabelsesberetningen i Det gamle Testamente, finder man tydelige paralleller; at Gud sætter skel og at der bliver lys svarer til at bogen begynder, til Bibelens hvælving svarer »Hvalv«, til B.s land og hav svarer heden, markerne og fugtigheden, B.s planter findes her i rigt mål som træer og blomster, solen er her ligeledes, fuglene - de »vingede væsener« - genfindes som sommerfugle med *vinge*-slag, og som kronen på værket kommer mennesket så til både i Bibelen og i FMG (iøvrigt har ordet »saligt« også en tydelig religiøs konnotation).

Også hvad angår bogens tilblivelseshistorie kunne man *måske* finde allusioner til nogle af kilderne og foregangsmændene til en del af udgangsmaterialet om MG. Luften, der i bogstavelig forstand starter bogen, siges jo nemlig at have gennemgået en proces før begyndelsen, nuet; den har været i kontakt med »den brune Hede«, den er »bleven baget af Solen«, »støvet af Vejene« og rensat m.m. af træerne. Den brune hede kunne tages som en meget tydelig allusion til Blicher, der har anvendt MG-historien i 'En landsbydegns Dagbog'; »baget af Solen« kunne pege på H.C. Andersen, hvis berømte historie 'Skyggen' starter med at solen brænder (iøvrigt rejste H.C.

Andersen netop meget i det solrige syden) - han anvendte MG-historien i 'Høns-Grethes Familie', de støvede veje kunne måske alludere til Holberg, der vandrede ned gennem Europa, og hvis epistel nr. 89 var et af JPJs udgangspunkter - Holberg dukker jo også op i slutningen af romanen og i en ret negativ rolle (jvf. »støvet«); endelig kan træerne måske siges at hentyde til JPJs eget tidligere forfatterskab, nemlig til indledningen af 'Mogens' (1872).

Romanens 1. *delafsnit* (1. 1-8) beskriver en harmonisk natur til dels med menneskeudtryk (»tørstige Marker«, luften »har vugget sig frem« og »blinke .. saligt .. kjærtegnet«).

2. *delafsnit* beskriver et menneske, der får liv fra og påvirkes af 1. *delafsnits* natur (mennesket indånder luften der indvirker på barmen). Også igenem fortællerens syntaxbrug knyttes beskrivelsen af naturen i 1. sammen med mennesket i 2. *delafsnit*; begyndelserne er helt parallelle:

»Den Luft, der *laa* under *Lindetræernes Kroner*, havde vugget sig frem«
 »De *Menneskelæber*, som aandede denne *Luft* vare *svulmede* og *friske*«
 (også typografisk lige lange og med næsten samme antal ord og med l-alliterationer). - Menneskets ydre, legemet og dragten, beskrives med udtryk der kan henføres til 2 kategorier, som man kunne kalde natur og kultur; en fortløbende fortegnelse kunne se således ud:

NATUR

svulmede
 friske
 spæd
 spæd
 væksten
 frodigt

(-gyldne)

løst!
 (fløjels-)

KULTUR

(dunkelt-)

bundet!

hue
 knyttede
 baand
 munke-
 hætte
 klosterligt

NATUR

lærreds-
lavendel
hvergarns-
(opskaarne)
brusede

(lin)

KULTUR

lige-
skaaren
krave

kjole
ærmer

fint, hollandsk

Også i 3. *delafsnit*, hvor mennesket første gang direkte kønsbestemmes (»Hun«), og hvor bl.a. hendes indre skildres ved hjælp af ydre adfærd og skikkelse, kan en lignende tendens ses, f.ex.:

legende
i bugter

rund
rundet

svinge

sirlige

lige
(kroget)
skarpskaaren

skarpt

Natursiden, der kan sammenfattes som en rund, organisk frodighed og fri vækst, knyttes til menneskelegemet og dragtmaterialet, mens kultursiden, der er mere kantet og indsnævrende og som hindrer fri udfoldelse, beskriver selve dragten (mest i 2. *delafsnit*), men også menneskelegemet (især i 3. *delafsnit*). Naturmateriale forarbejdes til kultur (dragt), og mennesket har begge sider i sig. - Hovedindtrykket af både 2. og 3. *delafsnit* er harmoni (jvf. »i Harmoni med Alt omkring hende« (1.33)), men MG er også ubevidst, ikke færdigskabt endnu (»*tankeløst*, tænkte paa *Ingenting*«).

4. *delafsnit* knyttes til beskrivelsen af MG bl.a. gennem en næsten fuldstændig parallel rytme i begyndelsen:

»Hun gik med Hænd(erne) paa Ryggen og med for-o-ver-bøj-et Hoved«

- x - x - x - - x - - x -

»Der laa to Graa- stens-fliser og var Trappettrin ned til Haven«

(også igennem lige mange ord, og ved en slags allitteration mellem de lige-stillede »Hoved« og »Haven« - jvf. 1. og 2. delafsnit). - Men naturen har nu en ganske anden valør end tidligere; sollyset er skarpt og skærer i øjnene, hækkene er klippede og udsender *skarpe* blink, og med planter og blomster er det rent galt (tørstige, varmelidende, opgivende). Men naturen er også behandlet og kultiveret; planterne er klippet til hække, sten er forarbejdet til fliser, og iøvrigt gøres der her opmærksom på, at vi befinder os i en have, ikke i den »fri« natur, som begyndelsen måske antydede.

Dette tydeliggøres yderligere i næste (5.) *delafsnit*, hvor lindetræerne nu viser sig at være en allé, naturen er søgt ordnet i et lysthus, men resultatet er lapperier, huller og andre skavanker; *takstræerne* (der er *nåletræer*) kan også ses som modsætning til begyndelsens lindetræer, hvis betegnelse muligvis skyldes deres *bøjelige, bløde* ved (se Nudansk Ordbog: lind I).

Disharmonien er tydelig, og den bliver ikke mindre i 6. *delafsnit*, der bl.a. skildrer mennesket og en delvis sønderslået kultur, bl.a. hvidmalede havheste, en bænk og et ovalt bord der er gået i stykker, *men* havhestene, bænken og bordrammen er formet af træ, natur, og bordpladen er formet af en sten.

Udviklingen i de 6 første delafsnit synes at gå fra (1) en harmonisk natur uden bevidsthed (evt. jvf. »saligt«) med amøbeagtige bevægelser (»vugget«), over (2-3) en beskrivelse af et ubevidst menneskes ydre og indre i harmoni med sig selv og omgivelserne, til (4-5) en disharmoni med en mere og mere kultiveret natur og et menneske, for at slutte i en overvejende kulturel disharmoni (6).

Men som vi så var naturen med i (6), natur- og kulturfænomener er flettet sammen og afhængige af hinanden, som lag på lag; det fremgår også senere, da MG dækker den knuste kultur (bordpladestumpen) med natur (blomster), for det er jo netop forarbejdet natur, idet blomsterne jo i hvert fald er plukkede.

Hvis vi går tilbage igen, ser vi, at der i den tilsyneladende harmoni i (2) og (3) ligger en latent mulighed for disharmoni gemt, ikke blot i den nævnte sammenknytning mellem (3) og (4), men også i pigens symbolsk usikre gang, hvor hun er ved at støde ind i omgivelserne, og måske først og fremmest i de 2 nævnte udtryksgrupper (organisk natur og indsnævrende kultur), som ganske vist ikke endnu udgør en disharmonisk modsætning, men som peger fremad - de varsler og udgør en potentiel trussel mod den ubevidste harmoni, som måske netop kun er harmonisk fordi den er ubevidst, og som måske ligefrem uundgåeligt bliver disharmonisk i det øjeblik bevidstheden indtræder, fordi bevidsthed medfører afstand og adskillelse med opbygning af

systemer og konventioner (også sprogsystemet), som så virker hæmmende.

Allerede i (1), der ellers tilsyneladende rummede en klar naturharmoni, er hæmmende kultur-elementer latent til stede og viser sig ved bevidsthed og analyse. Konkret er der bl.a. tale om et så tydeligt kulturelt fænomen som veje, træernes tilsyneladende fri natur viser sig senere at være en kulturel allé (jvf. også markerne), og træerne bærer også på en potentiel mulighed for kulturindsnævring til f.ex. trærammer (6,28) eller bånd (det er netop lindens »bløde bast der har kunnet flettes, væves og anvendes til bånd« (Dansk Etymologisk Ordbog: I. lind)). - På fortællerplanet kan man mærke sig de nævnte kulturelle allusioner til Det gamle Testamente og de tidligere forfattere, menneskeliggørelsen af naturen, der indgår i den tydeligt strukturerede fremstilling med alliterationer (f.ex. også »gjort den fugtig og givet den Fylde«) og værdiladninger (måske også fra læserens side?). Det er ikke den rene, frie natur der gengives, men et struktureret og menneskeskabt sprogligt og digterisk billede.

Som det ses knyttes mennesket og beskrivelsen af omgivelserne sammen; natur og omgivelser personificeres (og levendegøres), mens mennesket beskrives med naturudtryk. I omgivelserne (og altså også i mennesket) findes et vækstprincip, en frihedstrang som naturen er udtryk for; når denne ikke bare er ubevidst, hæmmes den imidlertid af kulturens normer og systemer, men bevidsthed forudsætter og skaber et vist system, kultur (ikke mindst sproget), hvorfor en konflikt måske kan siges at være uløselig.

Natur-kultur forhold i resten af bogen

En modsætning mellem et individuelt ønske om udfoldelsesmuligheder og det der hæmmer dette vækstprincip kan spores gennem hele bogen som en kultur-natur svingning. Der foregår bl.a. bevægelser fra land (natur) til by (kultur) og omvendt.

1. del startede, som vi så, i naturen ved Tjele, og 2. kapitel foregår i kulturens København. 3. kapitels begyndelse fremviser en tydelig sammenstilling af de 2 kræfter:

»Det blev haarde Tider for Skovens Dyr og Markens Fugle«
 »det blev fattig Jul inden lerklinte Vægge og Skudernes Spanter«

De 2 sætninger, der indeholder henholdsvis natur- og kulturfænomener, står fuldstændigt parallelle (det ses iøvrigt igen, at ydre og indre, omgivelser og menneske hænger sammen). Det korte afsnit beskriver en stærk natur (hav, sand, storm, kulde, sne og frost etc.), der behersker en knust kultur

(vrag, knuste rigdomme, utætte lemme etc.). Afsnittet gøres særlig markant gennem den tydelige digteriske opbygning med de mange alliterationer, f.ex. »*braadne Baade*«, »*fygende Frostsne*«, »*vildfarent Folk frøs*«, og især den udbredte brug af hvislende s-lyde, der medvirker til at frembringe en uhyggelig, kold stemning (isede Skrog, splintrede Master .. Skibe .. Havstokken, sledes og knustes .. sank .. skjultes i Sandet; thi det stod paa med Storm og slemt Hav../.. Saa lagde Stormen sig og det blev stille, skingrende Frost) - evt. kombineret med andre alliterationer til prægnante udtryk som »*Vesterstranden stod tæt med Vrag*« (også med t'erne i »tæt«, foruden halvrimene -od, -ed).

I kap. 4 begyndelsen af 2. afsnit (s.34) dominerer varmen og især vinden over mennesker og især kulturprodukter (f.ex. spåner, tagsten, faner, håndværkernes skilte, luger) - iøvrigt anvendes fortællemåden med den rige anvendelse af alliterationer igen her.

MGs konfrontation med omverdenen, virkeligheden (der ikke kan fortrænges som pryglscenen s.8) skaber disharmoni; det gør også UCs konfrontation med virkeligheden, døden, og hans overgang til en ortodoks kristendom, der kan betragtes som mere kulturelt præget end hans tidligere forholdsvis frie, men vel ret ureflekterede, levevis; UF's forhold resulterer ligeledes i disharmoni.

I 2. del foretages en bevægelse der - modsat 1. del - udgår fra den kulturelle sfære, men igen med svingninger som f.ex. rideturen ud i naturen i kap.8. Igen er det dog ikke »ren« natur og kultur, der er tale om; folk søger således i den kulturelle by hen til haver og træer på Petri Kirkegaard (62), men det er en kultiveret natur, og lysthuset s.63,27 er et *muret* lysthus; i rideturens natur indgår kulturelle fænomener som veje, en lakaj, *afrevne* blade, en kro etc. - Også denne del slutter - på trods af det anderledes udgangspunkt - i en tydelig disharmoni.

I 3. dels 1. halvdel (IIIa) går svingningsbevægelsen fra det natur-domine-rede Tjele bl.a. over det overvejende kulturelle Lübeck og Paris til Nürnberg.

Den meget fortættede beskrivelse, der står i begyndelsen af Remigius-afsnittet (s. 136f), kan måske ved en overfladisk læsning synes lidt påklistret, og ud fra en realistisk læsemåde betragtes blot som en godt skrevet beskrivelse af Nürnberg. Den viser sig imidlertid ret hurtigt ved en nærlæsning at have nøje tilknytning til bogens problematik. - De fire delafsnit betegnes i det følgende som A, B, C, D.

Man kan igen mærke sig, hvor gennemstruktureret, også stilistisk, delafsnittene er; således tiltrækker B sig bl.a. læserens opmærksomhed gennem det lange forløb, der slynger sig gennem hele B i én lang sætning, med et

overvældende opbud af allitterationer, og især fl (flager, flodens, flagrer, flugt, flade, fletværk), de mange s'er (f.ex. »rustrøde Strøm fra Sliberens Gaard, og svinder saa imellem Siv«), de mange l'er etc.

To overordnede kræfter præsenteres allerede i A, nemlig sol og måne. Solens lys er brunt ligesom naturelementet højene, månen kan til en vis grad siges tilsvarende at være knyttet til kultursiden, man kan f.ex. sammenligne »Alt skjæres ud i skarpe, sorte Former« med analysen af bogens indledning (skarp) og se modstillingen til sol og lys - månens »blanke Skive« kan måske også henføre til kultursidens »blinkende Ruder« i A (jøvrigt anvendes der månesymbolik også andre steder, f.ex. i kap.6 (UF i Chr. Urnes have)).

Månen hører til natten og mørket, og solen til dagen og lyset. Vi befinder os i dæmringen, skumringen hvor solen er ved at gå ned, lyset svinder, og mørket tiltager mere og mere fra A over B (»Himlens svindende Farver«, »ind i Mørket«) og C (fra »gjennemsigtige Mørke« til »Mørket«) til D, hvor månen helt har overtaget.

Efter præsentations-delaftsnittet A viser der sig et andet gennemgående element, nemlig vandet, der indtager en mindre og mindre plads i beskrivelsen. I afsnit B gennemløber et natur-vækst element, nemlig bladene fra løvhanget (der også gennem farvebetegnelsen er knyttet til solens og himlens farver) et forløb sammen med vandet; at de 2 er nært knyttet til hinanden, ses også af, at det grammatisk set er bladene, der »fanger et Glimt«, mens det logisk set må være vandet -jvf. også »svinder«. - I afsnit C er farverne næsten forsvundet (bortset fra nuancer af sort nævnes kun blaalig én gang i begyndelsen), og i D er vi næsten kun i en skyggeverden, hvad farver angår.

Der foregår altså en bevægelse hvor lys, vand, natur og farver svinder. Bladene, der er et vækst- og naturelement, omgives i B af negativt valøriserede kulturelementer (ludende Mure, Stentrupper, tunge lave Broer(s) Mørke, Smedie, rustød, Sliberens Gaard, lække Baade, sænkede Kar) og kulturliggjort natur (sorte Træpæle, Fletværk); kulturen indgrænser og destruerer til slut.

I C ses hvordan selv vandet - der er tydeligt vækstbetonet: bobler, voksende Ringe, overflydende - begrænses af springvandenens udformning, kumebassinet eller de takliniede Fialer (små gotiske spir); det trues fra kulturens dunkle porte, sorte ruder og skumle gyder.

Denne trussel er måske allerede antydnet i A gennem solens trækken sig bort fra spir og ruder og månens måske truende løften sig over naturens høje.

Udviklingen kan ses som et livsforløb (bl.a. symboliseret gennem vandet)

der går på hæld (jvf. også at det er november og aften); livet og udfoldelsesforsøgene hæmmes og destrueres, døden og tilintetgørelsen nærmer sig.

De tidligere afsnits bevægelse afløses i D af stilstand, her forenes så på en måde endelig kulturelementerne (bl.a. balustrerne (= tremmer!)) og naturelementerne (»Blomsten med dens *Blade*«) i en enhed; men det er i en skyggeverden uden vækst, hvor flodens vand (livsforløbet) udelukkende spejler månen, der nu viser sig at være symbol på døden, en kold intethed (hvidhed) - på himlen er der til sidst i denne meget inciterende sekvens hverken skyer eller noget andet, kun »Intet uden tusind Stjerner«, tomhed.

Denne udgang lå allerede skjult i A igennem månens beskrivelse som blank; denne betegnelse kan dels betyde spejlblank: månen og døden overtager vækstsymbolet solhimmels spejling i den *blanke* flod (B) - og dels intethed, ubeskrevet.

Hele forløbet kan således ses som et mønster for bogens forløb og de stadig gentagne forsøg på at skabe harmoni mellem livsbetingelserne, omgivelserne, og ønsket om frie udfoldelsesmuligheder, og med bevidstheden om at det nok kun er muligt i døden, evt. i ubevidstheden (MG i bogens 1. del).

Hvis man betragter B og C, kan man måske også følge det samme forløb som i bogens begyndelse og dens 1. og 2. del: i B startes der med natur, hvorefter kulturen dukker op, og afsnittet slutter i en disharmoni, der kan ses som en parallel til begyndelses-scenerne i bogen (s. 6); i C er rækkefølgen ligesom i 2. del omvendt og slutresultatet også disharmonisk.

At der også er direkte varsler for og henvisninger til f.ex. MG og Remigius skal blot antydes med to citater: Remigius's vin »skvulpede over Randen« (139,12) (jvf. C6f!), og s.134,27 siges det i forbindelse med MG: »revet sig løs og flygter i ustandset Flugt .. dreven fremad« (jvf. B3f!).

I 3. dels 2. halvdel (IIIb) foretages for sidste gang et af de stadig gentagne harmoniforsøg, her med udgangspunkt i Tjeles natur og i en drøm (s.142) om en drømmende *tavshed* i en *stille* have (1.1f) og *tavs* gård (1.14), hvor de potentielle konflikter er løst - men kun tilsyneladende. Vandet springer f.ex. lystigt, *men* som et dødt krystaltræ; vandet forliges med kummen, men det er slumrende; og hestene, der ellers er driftssymboler, er helt omformede, de er bl.a. blanke og åndeløse, m.a.o. døde. - Fantasien trættes af tavsbedens umulighed i den reale, bevidste omverden (jvf. 1.22f), for der er netop kun tale om en drøm (ovenikøbet om en *drømmende* tavshed) med »sallig Fred« hvor »alle Minder, Haab og Tanker .. randt bort af Ens Sjæl« (1.18f).

Bevægelsen fortsætter bl.a. over det kulturelle Ribe med den »ortodokse« kirke, hvor MG bevidst udfordrer kulturen og normerne til en næsten villet

forkastelse (»ligesom om hun var opsat paa at blive bemærket og jaget bort«, »Marie var tilfreds«) (s.162).

Bogens sidste kapitel kan vel siges at give udtryk for en vis resignation, en accept af at der er visse livsomstændigheder man må lære at leve med (bære »hver Byrde uden at knurre« (172,35)). MGs tilværelse beskrives forholdsvis positivt (MG er »arbejdsmunter« (170,7), »De levede i det Hele meget lykkeligt« (168,33)), MGs slutreplik om Sti nederst s.169 må også opfattes som om hun i sin egen selvforståelse synes, det er gået hende bedre end ham, og endelig kan billedet af Jonas der reddes i land (170,38) siges at pege i samme retning. - Stedet og beskrivelsen kan vel ikke siges at være entydigt domineret af kultur eller natur, selv om modsætningen til det kulturelle, pestbefængte København viser sig nederst s.170 (Holbergs rejse) (jvf. også Ribes forkastelse), og selv om der er »Udsigt ud over det blanke Vand ..« (171,23). Nogen egentlig harmoni kan der dog næppe siges at være, den kan først siges at indtræde med døden, ubevidstheden og tavsheden (jvf. tidligere).

MG er netop »ikke ved sin Forstands Brug« til slut, og dette ligger nær op ad den ubevidsthed og tankeløshed, der skildres i bogens begyndelse; ved en sammenligning af afslutningsbeskrivelsen (173,4. afsnit) med bogens begyndelse ses også andre tydelige paralleller: sollys Sommerdag, blanke, korngyldne Marker, sang tankeløst (jvf. »nynnede monotont ..« s. 5 nederst), Varmen, uden Tanker. Bogen har på en måde beskrevet en cirkelbevægelse fra fødsel og skabelse til død, fra intethed til intethed. Slutningen peger dog ligesom begyndelsen på og ud over sig selv, der er nu en tekst der kan bearbejdes, ligesom bogens allersidste slutning udgøres af en bearbejdet tekst: de 2 vers der stammer fra en salme, der kendes fra Tyskland på latin fra 1541 (med ubekendt forfatter), som er blevet oversat til tysk 1569, igen oversat til dansk i 1630'erne i 2 versioner, og bl.a. indgået i Kingos Salmebog, 1699; JPJ har også foretaget bearbejdelser gennem kun at anvende de 2 første vers og gennem ændringer i ordlyden (bl.a. »Riset dit« til »Riset det« og »Plager« til »Plaget«) (se A.Malling: Dansk Salme Historie, I).

Eksistentialisme

Tredelingen kan også være relevant for en Kierkegaard'sk eksistential tematik i bogen; man kan muligvis sige at de 3 dele har hver sin grundfarve med hver sit stadium: det æstetiske (I), det etiske (II) og det religiøse (III).

Det æstetiske stadium er bl.a. præget af uforpligtethed, uforbindende roller, nydelse og lidenskab, en umiddelbar tilstand af tilsyneladende har-

moni, der dog uvægerligt ender i disharmoni. Et tydeligt eksempel på denne livsindstilling må UC vist siges at være, og hans optræden er netop begrænset til I; han er livsnyder med mange »Udskejelser« (44,18) og uden ønske om faste forbindelser, og han er skønhedsnyder (bl.a. symbolsk udtrykt gennem hans klædedragt der er blå, hvid og rød (38f)); æstetikerens flygtige nydelse og efterfølgende tomhed har nok også forbindelse med beskrivelsen s.49 øverst af helvede som bølge efter bølge i al evighed; UC bliver ved præstens tale omvendt til etiker og dør.

Også for andre personer gør det æstetiske område sig gældende. UF er ikke rede til de forpligtigelser og »lænker« ægteskabet giver, han og Sofie skal have et barn før de bliver gift, og deres ægteskab bliver straks opløst. Også MGs far har et udenomsægteskabeligt forhold.

Svenskerne er ikke (kun) med af realistiske, tidshistoriske årsager, de forbindes tydeligvis med drifter; svenden der har en svensk moder gemmer sig omtrent i dyrene (s.25 øverst), svenskerne beskyldes for at være morderiske (1.20), ludere (1.22), de beskrives som kreaturer (1. 24) og gedebukke (1.37) og med »uterlig Brynde« (1.28), »*bestialske* Vædsker« (1.39), »arge Drifter og syndige Begjæringer« (1.30), »af en sær og synderlig Natur« (1.34), og beskyldes for at være trolde (s.26 øverst).

Karakteristisk nok er svenskerne netop blevet trukket tilbage mellem I og II! (se 60 øverst) - nu er der fred. Krigen og den rene, uhæmmede drift går ikke godt i spænd med det etiske stadium, som er knyttet til samfundet, hvis »ordnede forhold« delvis suspenderes under krig.

Ægteskabet er noget af det mest karakteristiske ved etikerens stadi, og i modsætning til de udenoms-ægteskabelige forhold i I er II da også præget af ægteskabet mellem UF og MG. Det er ikke noget lidenskabeligt forhold (»Marie (havde) slet ikke tænkt paa at være indtaget i Ulrik Frederik« (68,30), »En drømmende, blidt bevæget, næsten tungsindig Elskov var det, ingen livsmodig, rødmosset, frisk« (69,22)). UFs voldsomme lidenskab kom derimod til udtryk i det førægteskabelige forhold til Sofie Urne i I, og her i II viser hans æstetiske holdning sig bl.a. i forholdet til Maren Fiol; efter ægteskabets indgåelse med MG bliver rusen til tvivl (76) og han prøver en flugt (til Spanien) (77). - MG derimod opretholder i II en etisk holdning - derfor slutter kap.11 (mødet mellem Sti og MG) som det gør: »Havde nu Sti Høg grebet til .. han havde mistet hende for bestandig ..« (108); jvf. evt.: »Kunsten at beherske Lysten ligger ikke saa meget i at tilintetgjøre den eller aldeles at forsage den, som i at bestemme Øieblikket« (Kierkegaard: Ligevægten mellem det Æsthetiske og det Ethiske (Saml.V. bd. 3, s. 213)). - UFs og MGs ægteskab mislykkes selvfølgelig, og UF, der selv i II viser sig at væ-

re en »uhelbredelig« æstetiker, forsvinder, ligesom UC gjorde det, reelt ud af bogen.

I det religiøse stadium må man tage ansvaret for sit eget liv, stå fast i lidelserne og måske selv skabe sin identitet ud af en tomhed; troen, kærligheden og ydmygheden må vel også siges at være væsentlige bestanddele af dette stadium, ligesom måske også valget af pligten.

I MGs samtale med Holberg, der her fremtræder som etiker (»al Verdens Morale.« (172,1)), giver hun et tydeligt eksistentielt svar på Holbergs spørgsmål (og netop et svar, hvilket Holberg ikke synes at forstå): »Jeg tror, hver Menneske lever sit eget Liv og dør sin egen Død«, hun står inde for sit nuværende liv, der i sig selv bærer straf og løn, og forventer ikke noget efterliv - derfor også selvbeskrivelsen »haabløse« (1.23), der måske ikke skal opfattes negativt men som: uden forventning om et liv efter døden.

Flisernes bibelscener (170 nederst) peger på et gudsforhold, og MG siger da også helt explicit: »jeg tror paa Vorherre« (172,14); man må dog gøre sig klart, at der ikke er tale om en søndagskristendom eller vanefromhed (som episoden i Ribe vel er et udslag af), og som Kierkegaard jo iøvrigt kæmpede stærkt imod, men netop en eksistentiel gudstro.

Denne har igen forbindelse med kærligheden og med Søren. MGs mand skal »være hende som en Gud paa Jorden, at hun med Kjærlighed og ydmygt kunde tage af hans Hænder Godt og Ondt, alt som hans Villie var« (140,3), og om Søren, den mand hun vælger, hedder det f.ex.: »han vilde raade og hun skulde lyde, han vilde give og hun skulde tage« (155,27) og »Marie vedblev at elske sin Mand over Alt i Verden« (168,34) (jvf. også Luthers forklaring i den lille Katekismus til det første bud: Vi skal over alle ting frygte og elske Gud og stole på ham).

Måske kan det også siges at være et eksistentielt valg MG foretager, da hun tager Søren til mand, i hvert fald fremgår det, at hun hverken vælger UF, Palle Dyre, Remigius, og knap nok Sti (han »bad om hendes Kjærlighed« (134,12)); UC var derimod genstand for en slags valg, dog på I's uforpligtende grundlag. Med Søren vælges også tilværelsesform, se bl.a. »det Samfundslag, i hvilket hun havde ladet sig indskrive« (168 nederst).

MG vælger pligten og lidelsen som en integrerende del af tilværelsen (»har stridt for at gjøre sin Pligt og baaret hver Byrde uden at knurre« (172,35)), jvf. også fortællingen om Jonas, som flisebillederne (170 nederst) hentyder til, og som beskriver et flugtforsøg, opslugningen (i hvalen), redningen, hvorefter J. går ud og gør sin pligt - vel nok et billede på MGs egen udvikling.

Hun har tro, lidenskab og kærlighed til guden i menneskeskikkelse, Søren, medmennesket (»hun havde ingen Tvivl om sin Lidenskabs Styrke el-

ler Varighed, og .. der (var) slet ingen Plads til eftertænksom Forundring« (149,10). I forlængelse heraf nævnes Remigius's tro, jvf. også 140,22: R.s »afgudiske Tilbedelse, hans jublende *Tro* paa hende.. hans *Tro*«, men han er for idealt indstillet, »selv uprøvet og fri for Kummer« (1.32). I modsætning til ovennævnte citat om MG står Sti's mangel på tro, hans tænken (se bl.a. 135-6), han går ikke helt og fuldt ind for sagen, for det kan ikke gå i længden (sml. også nedenstående citat).

Kierkegaard skriver: »Enhver Uendelighedens Bevægelse skeer ved Liden-skab, og ingen Reflexion kan tilveiebringe en Bevægelse. Dette er det idelige Spring i Tilværelsen, der forklarer Bevægelsen, medens Meditationen er en Chimaire« (citeret efter »Terminologisk Ordbog«, s.191). Overgangen fra én tilstand til en anden sker ved et spring, og her er måske også noget af forklaringen på romanens kompositionsform, og på at MG-figuren synes at bestå af flere forskellige identiteter; der er for MG-figuren, for fortælleren, for mennesket ikke én fast identitet - MG tvivler på at hun kun har haft én sjæl (172,27), og Sti taler om den ringe sammenhæng i menneskets væsen (131,33); men der er et sæt af holdninger og roller, man kan forandre sig, for som Sløk siger i sin bog »Eksistentialisme«, 1966, s. 61: »Man affører sig alt - og finder intet« - jvf. også f.ex. FMG s. 6: »Valmuerne havde kastet deres store, røde Blomsterblade og stod i de bare Stilke«.

Endelig kan MGs beskrivelse af sig selv som »En, som ogsaa har været ham (Gud) haardt imod med Synd og Forargelse« (172,33) siges at pege i retning af Kierkegaards udsagn om, at »Synds-Bevidstheden er selve Subjektets Forandring, hvilket viser, at der udenfor Individet maa være en Magt, der oplyser ham om, at han ved at være bleven til er en Anden end han var, er bleven Synder« (Terminologisk ordbogs citat s.180).

Stil og naturalisme

Ligesom MG ikke kun har én identitet, er der i fortællemaneren ikke én bestemt stil, den er tværtimod meget varieret og skiftende. Man kan blot sammenligne den tidligere omtalte beskrivelse i begyndelsen af kap.3 (s.21) med den lyrisk maleriske i beg. af kap.4 (s.30), eller se hvordan replikker udformes som samtale (f.ex. s.164) eller som tale-monologer (f.ex. s. 103f), og hvordan UFs refleksioner s.66f beskrives.

Der synes at være en vis sammenhæng mellem skrivemåden og MGs tilstand, sådan at når personerne - og især MG - er følelsesprægede, er skrivemåden mest livlig, prægnant og malerisk; det ses f.ex i III - hvor vel ellers en (i forhold til tidligere) lidt tør og knappere fortællemanere dominerer

- i den tidligere analyserede Nürnberg-beskrivelse (s.137), eller i brandscenen (s.144) der bl.a. har adskillige allitterationer (f.ex. »De *fl*akkende *Fl*ammer *fl*agrede frem«).

I sådanne tydeligt strukturerede afsnit er fortælleren ret så nærværende, ligesom bl.a. i de »dækkede« gengivelser af direkte tale og indre monolog (f.ex.15off og 77); herved peges der bl.a. på, at det er en bearbejdet virkelighed, der kommer til udtryk, og fortælleren træder også direkte frem gennem kommentarer, forklaringer, forudsigelser o.l. som f.ex. s. 18 øverst; 23,31; 61,6; 75,11; 100 nederst.

Dette stemmer ikke særlig godt med en naturalistisk tankegang; den - og den nært forbundne realisme - lægger vægt på en ydre sansbar verden, og hævder en objektivitet baseret på dokumentarisk iagttagelse og omhyggeligt samlet materiale, med udgangspunkt i naturvidenskabelig forskning; forfatteren, der skal give reel oplysning og ikke træde direkte frem, beskriver figurer og omgivelser sagligt og præcist iagttaget, så de illuderer virkelige mennesker, der er bestemt af instinkter, miljø og slægtsarv, og den reelle omverden; der er altså tale om en ikke-symbolistisk litteratur, der beskriver ting som ting, og ikke som udtryk for personernes indre, og uden romantisk besjæling eller fantasien.

Som denne fremstilling turde have vist, er JPJ med sin æstetisk prægede subjektivitet og symbolprægede bearbejdede, og strukturerede virkelighed fjernt fra disse ideale fordringer og er vel nok snarere en slags symbolist (med romantiske islæt) end egentlig naturalist (eller realist).

Også JPJs behandling af kilderne om den historiske person MG og hendes samtid peger bort fra de naturalistiske idealer, idet han ændrer, udelader og tilføjer uendelig meget i forhold til kilderne; forbindelsen til den historiske MG er nok mere end spinkel, også p.g.a. de mange led og opfattelser, der er mellem hende og bogens MG, der er en forfatterskabt figur i en bog og ikke et præcist sanset og objektivt genskabt menneske(s livsløb). - Der er ikke tale om dokumentarisme, højest om en stærkt omformet historisk og litterær virkelighed (den historiske Sti Høg var således død før MG fik færgestedet, og deres møde på båden kan derfor ikke have fundet sted; se også analysen af bogens beg.).

Stiliseringen og ikke-realismen viser sig på mange måder f.ex. også i talesproget, der er præget af det kunstlede barok-*skrifts*prog, og som mere peger i retning af et sceneri end en virkelighedsgengivelse; det samme er tilfældet med hollænderen Burrih's barok-*dansk*.

Afslutning

Bevægelsen fra udgangspunktets ubevidsthed over bevidsthed til ønske om ophør, en slags nirvana-tilstand, genfindes adskillige steder i JPJs forfatter-skab, f.ex. er Mogens i begyndelsen ret ubevidst (se f.ex. »Saa løb han. Han vidste ikke hvorfor, han tænkte slet ikke« (JPJ: Udvalgte Noveller, Dansk-lærarf. 1966, s.12,3)), og længslen efter ubevidsthed kommer bl.a. til udtryk i 'Monomani' og i 'Niels Lyhne' (se f.ex. kort før midten af kap. 11: »Hvor der var stille! var de ikke dér, baade han og hun, som paa en Ø af Tavshed, .. og deres Sjæle var stille, saa stille og trygge .. ikke det mindste mer Lykke end den, der var i Freden, men saa heller ingen Kummer, ingen rullende Uro«).

Tredelingen er bl.a. tydelig i 'Mogens', og er i det hele taget ret udbredt i litteraturen som helhed. Man kan blot tænke på romantikkens harmoniske barndom uden jeg/omverdens bevidsthed, disharmoniske ungdom og den måske harmoniske senere tilværelse - en hjemme-hjemløs-hjemme udvikling, som genfindes i udviklings- og dannelsesromanen i det 19. årh.

Tredelingen har mange forskellige anvendelsesmuligheder, og vil nok ikke være fremmed for ret mange forfattere eller ret mange mennesker i det hele taget. Som det fremgår af Sven Tito Achen: 'Symboler omkring os', 1975, s.219 ff er tre det mest populære og tilfredsstillende antal, det går igen i talemåder, ordsprog, symboler, eventyr, digtning, filosofi (f.ex. Hegels tese-antitese-syntese), religion (f.ex. Treenigheden), matematik (for »Pythagoras var tre det fuldendte antal, som udtrykte og definerede alle ting. Det var begyndelsen, midten og afslutningen .. det var nøglen til altet og derfor et symbol for Gud«). Allerede i Ægypten var trekanten et udtryk for Gud (figuren genfindes også i pyramiderne), og 3-tallet er i det hele taget - bl.a. ifølge Pythagoras - det igangsættende, Gud som skaber og det af guddommen skabte handlende væsen, bl.a. mennesket, og det er symbol på guddommens tilstedeværelse i sin skabning (se Gotfred Mortensen: 'Grund-symboler', 1972, s. 8).

På en måde kan man sige, at der også igennem tredelingen gøres opmærksom på fortællerens tilstedeværelse i værket, på skaberen og værket, der - ligesom et menneske - handler. Jvf. Peer E. Sørensen i 'Den æstetiske abstraktion' in *Analyser af Moderne Dansk Lyrik 1*, 1976, s.25: »Jacobsen parallel(l)iserer gud som skaberen med kunstneren som skaber. Det betyder, at han anvender skabelsesmyten for at skildre den kunstneriske proces. ..*Skabelsesmyten* rummer to afgørende elementer: dels skaberen, der er til stede som *fylde* og *oprindelig*hed, dels verden (det skabte) der i ud-

gangspunktet er til stede som *tomhed*, som ikke-eksisterende, og derfor i konsekvensen er det *sekundære* ...fremstillet .. som et *produkt af viljen* og den *skabende bevidsthed*.« (P.E.S.s understr.) - (jvf. analysen af romanens begyndelse).

En tredeling af FMG som foreslået i denne fremstilling skal ikke udelukke nogen tolkninger, men den kan måske give en ekstra dimension til det meget komplekse værk, som kan læses på flere forskellige planer, og en tredeling forekommer netop meget rummelig, idet mange teorier og beskrivelsesmåder opererer - eller kan operere - med en sådan.

Her i fremstillingen er søgt påvist, at bogen har 3 hoveddele, og at disse bl.a. fungerer som handlingsområder med hver sin grundholdning, som præger figurerne (der evt. forsøger at gå imod den).

Nedenstående kortfattede skema kan måske give lidt overskuelighed og vise sammenhængen i nogle af fremstillingens fokuseringspunkter:

1. del (I)	2. del (II)	3. del (III)
kap. 1-6	kap. 7-12	kap. 13-18
MGs barndom	MGs modning	MGs frigørelse
ubevidsthed	bevidsthed	
uforpligtethed	konvention	ansvarlighed
eksistentiel æstetik	etik	religiøsitet

I slutningen af bogen synes 3-delningen næsten explicit bekræftet af MGs replik s. 172 om sine forskellige jeg'er:

1. det unge, uskyldige Barn .. (der *Ingenting* kjendt(e))

2. Hoffets Zirat

3. den gamle, fattige, haabløse Marie

- og

1. Barnet 2. den livsranke Kvinde 3. (den talende, gamle Marie)

Ild og stof

Perspektiver i Tom Kristensens prosaekspressionisme.

Af Johan de Mylius

Licht wird alles, was ich fasse, Kohle alles, was ich lasse
(Friedrich Nietzsche: »Ecce homo«).

Pyrenæernes gule klippevægge gled tæt forbi det åbne kupévindue. Jeg kunne nå dem med hænderne, og jeg kunne klappe dem og overbevise mig om deres ru realitet. Men det ville snart have udviklet sig til et slagsmål, hvor jeg havde fået huden flængget af fingrene, for med ét kunne bjergene jage en gul stennæve frem og true ind ad vinduet...

(Tom Kristensen: »Ind i Spanien« fra *En kavalier i Spanien*).

Ekspressionismen og det visionære

Det, man inden for dansk litteratur gerne giver navn af ekspressionisme, er mange ting. Først og fremmest inspirationen fra malerkunsten, der i prosa og lyrik omsættes i beruselse i farver, flader, linier og former. Beskrivelserne bliver til maleriske eruptioner. I første årgang af *Klingen* (1917) havde Sophus Claussen proklameret, at »ved Malerkunst fornyes Riget« (sml. *Aabenhjertige Fortielser*, s. 103). Men de unge digtere, der lod sig inspirere af eksperimenterne i malerkunsten, hentede dog litterært set næring fra andre kilder end lige netop Sophus Claussen. Mere beslægtet med de unges trang til en stærk og farverig udtryksform var Johannes V. Jensens kraftfulde, suggestive stil. Sammen med Jensens ja til den ny verden blev hans sproglige »almagt« (som Hamsun kaldte den i sit brev om »Bondekulturen«) en vældig bekræftelse og inspiration for en del af den lyrik og prosa, der nød godt af den hektiske opstemthed under 1. Verdenskrig og i de første efterkrigsår, og som lod farverne »skratte af stejl kraft og pragt« (Harald Giersing i *Klingen*). Jensen, der i sit darwinistiske livssyn fragtede en side af naturalismen videre, blev i sin accept af den ny virkelighed og i sin kunstneriske praksis en væsentlig forudsætning for en kunst (til dels Bønnelyckes, men især Tom Kristensens), der i sin tilknytning til malerne fandt vej ind i noget, som til en begyndelse havde skikkelse af antinaturalisme.

Ikke så langt fra denne retning befandt den mere konstruktivistiske side af ekspressionismen sig, sådan som den kendes fra digte af Harald Landt Mømberg, i øvrigt en af de få af den tids digtere, der vedkendte sig glosen ekspressionisme. Hos ham er inspirationen fra kubismen og dadaismen iøjnefaldende. Endnu en isme dukker her op i synsranden, nemlig surrealismen, der i 20'erne repræsenteredes af til dels Johannes Weltzer og især Schade.

En anden retning inden for ekspressionismen er den, der mest kendes fra tysk lyrik (bl.a. Heym og Trakl), et skabningens véråb, en sprængthedsoplevelse, en chockreaktion på erfaringerne fra 1. Verdenskrig. Da det direkte erfaringsgrundlag manglede, blev denne side af ekspressionismen i følge sagens natur kun sparsomt repræsenteret i Danmark. Borbergs dramatik er vel det, der kommer den nærmest. Også Broby-Johansen har i *Blød i visse måder* hentet inspiration herfra, navnlig i sine skånselsløse skildringer af en (socialt) fortrængt virkelighed. I sin stil befinder han sig et sted mellem *Klingens* dyrkelse af farven og Mombergs konstruktivisme.

Den litterære ekspressionisme i Danmark er således langt fra noget entydigt begreb. Snarere er den et samlebegreb for en række af ismer, af intentioner og inspirationer, der løber sammen i den stærkt eksperimenterende litteratur fra tiden under og umiddelbart efter 1. Verdenskrig.

Alligevel kan man hævde, at en væsentlig del af ekspressionismen har at gøre med et fremstød mod en visionær kunst. Af hvad art disse visioner så er, om de er forbundet med en kvalitativt anderledes virkelighedsopfattelse, eller om de nøjes med at peppe den sansbare verdens overflade op ved hjælp af kubistiske former og raske malerklatter, er et andet spørgsmål, og i øvrigt ét, der kunne fortjene særskilt undersøgelse.

Den visionære kunst var et brud med naturalismens beskrivelsesmåde og virkelighedsopfattelse, og dens aner var at finde dels i 90'erne (frem for alt Hamsun), dels blandt forfattere, der enten selv kom fra naturalismen eller på visse punkter lå i forlængelse af denne: Strindbergs drømmespilsdramatik blev den store igangsætter for den tyske dramatiske ekspressionisme, og både Johs. V. Jensen og, længere tilbage, Drachmann har haft betydning for Tom Kristensens forfatterskab. Sin gæld til Jensen afregnede Tom Kristensen i artiklen »Den unge Lyrik og dens Krise«, og Drachmanns visioner var han på sporet af i sit universitetsspeciale.

Tom Kristensen var ikke meget tilbøjelig til at kalde sig selv ekspressionist eller til i det hele taget at acceptere betegnelsen som gyldig for efterkrigsårenes unge lyrik. I den førnævnte artikel siger han bl.a.:

Hele denne Retning indenfor Lyriken blev paa Grund af nogle eksperimentale Oplæsninger med Revolverskud og grønne Projektørlys kaldt Ekspressionisme; men da ingen nogensinde blev helt klar over dette Navn, forsvandt det igen. De voldsomme Sammenligninger og de grelle Farver i Digtene kan maaske gøre Navnet berettiget, naar der ikke lægges andet i det, end at Digtningen har faaet Impulser

fra det moderne Maleri. (Trykt første gang i *Tilskueren*, juni 1925, her cit. fra *Mellem Krigene* ved Regin Højberg-Pedersen, 1946, s. 20).

Trods forbeholdene er Tom Kristensen så godt som nogen af de hjemlige ekspressionister involveret i et kunstnerisk opbrud, en eksperimenteren med en visionær kunst, sådan som det også kan læses ud af den meget citerede slutstrofe fra titeldigtet i *Fribytterdrømme*: Skabelsen, den kunstneriske og den eksistentielle, beskrives her ikke som en tålmodig formnings- og erkendelsesproces, men som en konstant dialektik mellem destruktion og tilblivelse, som syner, visioner, der rejser sig over undergangen og som et kunstnerisk udkast i virkeligheden giver denne kontur og mening (»for atter at støbe sig Syner / med lysere, farverig Tro« - (»Fribytter«, str. 4) og som en eruptiv udladelse af den indre ild.

I erindringsbogen *Aabenhjertige Fortielser* fortæller Tom Kristensen om, hvordan det visionære blev et felt, han måtte udforske nærmere, og om, hvordan han prøvede at fremkalde syner hos sig selv.

Han havde studeret Drachmanns visionære digte og skildringer for at finde ud af, hvad der lå bag. »Jeg ville vide det for min egen skyld, for jeg havde oplevet lidt af hvert. For nu ville jeg være synsk«. Og syner så han: Pallas Athene, en kæmpekålorm og de tre spyttende jesuitter, som kendes fra *Hærværk*, og som han kunne imponere Vilhelm Lundstrøm med. Og så har han prøvet at svæve, det, der i vore dages parapsykologi omtales som rejsen ud af kroppen (jvf. Aab. F. s. 104-05).

Der er meget af dette, som ikke bare fører indad mod Tom Kristensen, men som også fører udad mod tyverne. Maleren Vilhelm Lundstrøm nævnes som én, der eksperimenterede med lignende erfaringer, men man kommer uvægerligt også til at tænke på den mystisk orienterede bondeforfatter J. Anker Larsen, der i dette tiår vakte vældig opsigt med sin prisbelønnede roman *De Viser Sten* fra 1923, en regulær dannelsesroman, der fører fra landsbylivet over den vildeste søgen i de religiøse erfaringers verden - skildret med storbylivet som baggrund - frem til en buddhalignende selv-fortælbelse påny i landsbysammenhæng. Det visionære anlæg hos Anker Larsen er den tidstypiske ramme omkring de eksperimenter, Tom Kristensen her omtaler, ligesom enkelte af hans »erfaringer« (at forlade kroppen) kan genkendes som et fællesområde, i øvrigt ét, som en mere ukompliceret og meget sansenær mystiker som Schade har beskrevet på sin spøgefulde facon f.eks. i digtet »Paa Café« fra *Hjertebogen* (1930).

Eksperimenterne med det visionære indgår således i en vidtforgrenet sammenhæng i tyvernes litteratur og kultur. Men sammenligner man parallelle

beskrivelser fra de netop nævnte forfattere med beskrivelsen her i *Aaben-hjertige Fortielser*, er det tydeligt, at det, som man kunne kalde »genuine erfaringer«, nærmest er undtagelsen hos Tom Kristensen. Forskellen mellem ham og de to andre er påfaldende. Hos ham drejer det sig først og fremmest om *eksperimenter*, et bevidst forsøg på at fremtvinge ualmindelige synner med det klare formål at kunne skrive om dem. Der er milevidt herfra og til den stilfærdige selvfølgelighed, hvormed de »religiøse erfaringer« (jvf. William James) melder sig hos en Anker Larsen, sådan som denne har beskrevet det i den lille bog *For aaben Dør* (1926), som Vilhelm Grønbech i øvrigt skrev et meget indforstået forord til. Hos Tom Kristensen er det *viljen* til at være synsk, der er det afgørende, og beskrivelsen af synerne bliver da også både forcerede og lidt komiske. -

Afsnittet om det visionære fra Tom Kristensens erindringsbog er karakteristisk ved at have en begyndelse og slutning, der ophæver hinanden. Trangen til at udforske det visionære fremstår indledningsvis som en nødvendighed (»Jeg ville vide det for min egen skyld, for jeg havde oplevet lidt af hvert«), et eksistentielt og kunstnerisk behov. Men til slut udgyder Tom Kristensen sin dræbende ironi over det hele, antyder, at det blot drejede sig om en søgen efter stof til en i øvrigt mislykket digtsamling og konkluderer, at en sådan »primitiv synskhed« kun er »et bifænomen i den kunstneriske skabelsesproces.«

Men her er memoire-skriveren nok klogere end den, han skriver om. Både ud fra indledningen til afsnittet og med henblik på Tom Kristensens tidlige produktion kan der ikke være nogen tvivl om, at der bag de demonstrative eksperimenter med det visionære virkelig lå en nødvendighed. Her var noget, han for sin egen skyld måtte udforske. Det spørgsmål, der da melder sig, er: hvorfor? og hvilken betydning det visionære har i Tom Kristensens forfatterskab?

Og et andet spørgsmål: hvorfor trækker han sig ud af det igen? og på hvilken måde kan forholdet til det visionære (eller opgøret med det) sætte Tom Kristensens litteraturhistoriske position i tyverne i relief?

Alle disse spørgsmål kunne godt lede til hans lyrik, men de kan også føre ind i hans romaner, og det vil de gøre her. Intet værk af Tom Kristensen er vel i højere grad et udtryk for den danske litterære ekspressionisme end *Livets Arabesk*, og på samme tid betegner denne roman en gennemskrivning af de muligheder og blokeringer, der for Tom Kristensen viste sig i forbindelse med det visionære, og det i en sådan grad, at de følgende romaner i flere henseender kan betragtes som uddybende og reviderende kommentarer til den første.

Drømmebogen

»Min private Cyprianus« har Tom Kristensen kaldt *Livets Arabesk* (*Aabenhjertige Fortielser*, s. 75). En Cyprianus er en drømmebog, dvs. en bog med tydninger af drømme. Kan man kalde *Livets Arabesk* en Cyprianus, er det dog ikke, fordi den i sig selv rummer tydninger af drømme eller overhovedet ret mange drømme. Bogstaveligt talt rummer den kun én, og det er munken Johannes' drøm (eller måske er det en hallucination, en vision?), der føjes ind i romanen umiddelbart efter hans sammenbrud. Mindre bogstaveligt kunne man måske opfatte hele *Livets Arabesk* som en art vision og da opfatte bemærkningen om den som en Cyprianus på den måde, at den er et fortættet udtryk for, hvad der rører sig i resten af forfatterskabet, og at den kan bruges som en nøgle til dette, et udgangspunkt for tydingen - en Cyprianus.

Rummer *Livets Arabesk* den hemmelige kode for resten af forfatterskabet, er broder Johannes' vision til gengæld en nøgle til forståelse af *Livets Arabesk*, såvel når det gælder romanens tilgrundliggende livsopfattelse, som når det gælder billeddannelsen¹⁾.

Visionen, eller hvad man skal kalde den, er et mareridt, der griber den revolutionære munk efter sammenbruddet. Sammen med en gruppe socialistiske agitatorer - bl.a. Kahn, Birk og Liebig - har han holdt flammende taler til folkemængden uden for en fabrik, men mistede sin indre styrke ved konfrontationen med tilhørernes hånlige grin. Samtidig blev demonstrationen splittet af politiet, og nogle af munkens folk blev sat fast. Hans »kæreste discipel«, alfonsen Ibald, som han har omdøbt til Theodor, fører Johannes til luderens Elises logi, hvor han kan skjule sig i nogen tid.

Angsten for den intethed, der har vist sig i sammenbruddet, angsten for forfølgerne samt den omgivende bordelatmosfære er de vigtigste forudsætninger for visionen.

Første trin i visionen har som udgangspunkt mørket og den røde lampes elskovsskær (Tranebogsudg. s. 197). Mørket bliver til dødsbilleder, mens det røde lys forvandles til en valmue. Valmuen brænder sammen, og de sorte støvdragere rager op som en kost, der holdes af en hånd. Kosten drysser aske og forvandles til en poleret stang med rene hår af gulrød farve. Hånden, der holder den, viser sig at tilhøre en uskyldshvid Ibald.

Andet trin i visionen er et gadebillede. Det er en forfølgelsesdrøm, hvor Johannes styrter ned ad gaden, fulgt af en skygge, der er ham selv. Under flugten begynder hans skygge at bløde, og bloddråberne forvandler sig til valmueblade, som han må samle op. Gaden ender blindt, og trængt op mod

væggen ser han pludselig, at han er i et fængsel. Der sidder Liebiger, Birk og Ibal som tre apokalyptiske skikkelser i hver sin celle. Johannes tilbyder dem valmueblade, så de kan gå gennem mure, men hans tilbud afvises. Tilbage er intetheden. Lyset i lampen er i mellemtiden gået ud, og »en tør, so-det lugt drev gennem Elises mørke værelse« (s. 204).

Visionen er meget udførligt beskrevet, og da den samtidig er beslægtet med gennemgående træk i såvel romanens generelle billeddannelse som i dens ideologiske grundstrukturer, kan den med føje betragtes som helt central for forståelsen af romanen. Alligevel har den i den foreliggende litteratur om Tom Kristensen ikke været genstand for en total analyse²⁾.

En tolkning af den kan bevæge sig på i hvert fald to niveauer. Det ene af dem er psykologisk. Man kunne her lægge vægt på det miljø, broder Johannes befinder sig i, ludermiljøet. Valmuebladene, der spiller en så central rolle i visionen, har at gøre med den røde lampe, der giver farve til hele rummet. Miljøets atmosfære af beklumret seksualitet samles i »skøgesløret« (s. 164 og 198), som ligger på puden. Johannes afskyr det, men har ikke kræfter til at fjerne det. Den røde farve (fælles for rummets lys og valmuebladene) står i kontrast til det intethedens mørke, han søger tilflugt i: »Der var dog stadigt røde farver i det sorte, røde, vækkende farver, som ikke ville opsluges helt. Mørkelagene var for utætte« (p.198). Under sin flugt spaltes Johannes i to, idet der foran ham løber en dobbeltgænger, en skygge, der har revet sig løs fra ham selv. Skyggen bløder, og bloddråberne bliver til valmueblade. Med den netop fastslåede symbolværdi in mente kan den flygtende skygge, der bløder, tolkes som den ikke-erkendte seksualitet, der skjuler sig bag Johannes' Jesus-identifikation (i *En Anden* og *Hærværk* kan henh. Valdemar Rasmussens og Jastraus Jesus-identifikationer opfattes som udslag af moderbindinger, altså af en slags infantil seksualitet). Johannes skulle da være at opfatte som en kontrastfigur til Baumann, der så vist ikke nægter sig noget i den retning, men som til gengæld under sin nedtur efter bordelscenen har en vision af den elskedes (konens) ansigt, som stråler af et indre lys og gennemgløder bordelværtindens laskede fjæs (jvf. s. 120).

Slutningen på Johannes' vision skulle da være en besk forklaring på, hvorfor han forløfter sig på Messias-rollen. Det er med valmuebladene, den uerkendte/ fortrængte seksualitet som våben, han vil forløse verden, men i sin splittethed er han ude af stand til at gribe afgørende ind i verden. Han afvises af de socialrevolutionære og til sidst også af den, han har knyttet størst forhåbninger til: Ibal.

Visionen begynder og ender med Ibal, og da der flere steder tales om, at

Johannes er forelsket i denne sin kæreste discipel, kunne der måske være grund til at give tolkningen en ekstra drejning i retning af en pubertetsagtig narcissisme (med en latent homoseksualitet), så meget mere som de indledende hallucinationer med valmuestænglen (udover at rumme tydelige fal-liske træk) netop forbindes med Ibald, den attræde og uforståelige.

En sådan freudiansk tolkning af visionen kan nok synes hårdhændet, men har alligevel noget for sig. Den kan bruges til en tolkning af de øvrige hovedfigurer i bogen, ligesom den påviste narcissisme og de dermed sammenhørende seksualitetsproblemer er væsentlige for forståelsen af perso-nerne i de senere romaner, Valdemar Rasmussen og Jastrau.

Endelig må det påpeges, at den tilsyneladende irrationelle vision er byg-get op som en strengt logisk komposition, der fungerer som utvetydig vej-viser ind i den freudske forestillingsverden ³⁾.

Alligevel er hverken visionen eller bogen tilstrækkeligt belyst ved en freudiansk analyse. Der kan foretages en tolkning, hvis bevægelse er direk-te modsat den freudske. Men *begge* tolkninger er ikke blot *mulige*, de er også *med nødvendighed til stede samtidig*, såvel i det her betragtede tekstudsnit som i de større helheder, romanen og forfatterskabet. At konstatere deres samtidighed er også at begribe forfatterskabets mærkelige karakter af march på stedet. Men herom senere.

Den freudske tolkning (og dette gælder både for den forståelsesmodel, der af forfatteren lægges ind i værket, og for den forståelsesmodel, som læ-seren benytter sig af) er som en kemisk analyse, der opløser billederne i de-res grundbestanddele. Den forstår ikke det foreliggende billede eller bevæ-gelsen i billedannelsen, men opfatter billedet som en talen om »noget an-det« og går derfor bag om billedet for at erstatte det med et konkretum.

En vision som den foreliggende kan imidlertid også forstås som det, den er, ikke som en fordækt tale om noget andet, men netop som en vision, en tale i billeder og proces.

Hvad taler visionen da om? Den taler først og fremmest om mørket, om den lukkede gade, om mure, der spærrer Johannes inde. Og den taler om de flammerøde valmueblade, der i den indledende del af visionen (det hal-lucinatoriske syn af valmuestænglen) opleves som et element i *forvandling*. Valmuebladene sættes også i forbindelse med blodet, det levende, der ikke må (for)tabes, og som kan gennembryde den døde masse, muren, fængslet.

Med andre ord handler visionen først og fremmest om på den ene side liv, ild, forvandling og på den anden side om mørke, ufremkommelighed, om indespærring, om en materie, der står jeg'et imod.

Som helhed er visionen en sammenfatning af det, Johannes ser som sin

mission: at forløse verden (sml.s. 202: »drømmen om verdensforløsning«), og af hans nederlag. Han lider nederlag, fordi han møder en lav realitet, der ikke vil lade sig opløse af hans indre ild, af de flammerøde blade. I fængslet møder han tre apokalyptiske (men genkendelige) skikkelser. Dem alle tre tilbyder han at bryde materien, muren ned, men alle tre siger de nej. Ibald, som er den sidste, beder om et brækjern (jvf. s. 204). Tilbage bliver intethe- den. Ilden er slukket.

Visionen rummer da en grundlæggende dualisme: den indre ild, der vil gennembrænge materien, men som støder på en elementær og kontant virkelighed af lavere orden, en materie, en fremmedhed, som den ikke er i stand til at forløse.

Dualismen mellem ild og stof, sjæl og materie, indre skabertrang og omverdenens uigennemtrængelighed er basal for bogen - og for forfatterskabet.

Broder Johannes er således ikke nogen parodi ⁴⁾, men en gestaltning af en Ikaros-skæbne, modernistisk i sit tilsnit, men også rækkende bagud mod en lang dualistisk tradition.

Samme forløb, som har kunnet iagttages i Johannes' vision, kan også ses i et »syn«, Ibald har af Johannes:

Og denne talerskikkelse skiftede ustandseligt form. Ansigtsudtrykket bølgede. Han, broder Johannes, var ikke én mand, men mange mænd, som uden ophør afløste hinanden for at holde kraften ved lige. Og kraften blev så intens, at væggene med sølvblomsterne bristede, og en uendelig vej åbnede sig ud i rummet, en sølvhvid vej med sølvhvide, gamle mænd med sølvhvide skæg og blå hænder, en allé af sølvhvide mænd, hvis dragter skinnede som metal. Og ad denne vej så han broder Johannes løbe som en flamme i hurtige spring. Og han løb i en globe af lys, af svømmende, uroligt lys, der undertiden blev mat og undertiden blev stærkt, ja så stærkt, at globen ligesom blev fast og havde kraft til at slynge tilskueren bagover. Men så skete der et fald inde i den; en skikkelse blev liggende næsegrus med hænderne rakt frem mod den, medens den fortsatte sin fart fremad og blev mindre og mindre, opløstes i tobaksrøg og i en lav sol (s. 112).

Igen lyset, der gennembryder materien, baner sig vej ud i rummet, mod himlen, men slukkes, opløses efter et fald inde i skikkelsen, hvorefter den uforandrede realitet, i noget afsvedet tilstand, atter træder frem.

I to af hinanden uafhængige sekvenser udspiller samme forløb sig, og billederne i dem er tæt beslægtede. Den indre ild, skabelsens, sjælens ild, livs-

kraften er grundelementet i begge syner. Ilden vil gennembyrde stoffet, materien, men begge steder opleves der et fald, og ilden slukkes. Sod, sværte og tømmermænd bliver tilbage.

Fra den glimtvisse indsigt, der tillægges Ibald, kan der trækkes tråde ud til handlingsforløb i romanen.

For det første gennemspilles den ikariske skæbne parodisk i to delforløb, der helt ned til de sproglige detaljer er parallelstillede inden for romanens komposition. De to forløb udspilles i hvert sit miljø og har tilsyneladende ikke noget med hinanden at gøre, men griber dog handlingsmæssigt ind i hinanden.

Det drejer sig om drukscenen hos Brormand og scenen på bordellet (med Baumann som hovedfigur). Sprogligt er de parallelstillet: indledningsformlen til kap. 4 (scenen hos Brormand), »En lys sommernat gled med lette skyer og en sløret måne hen over byen, som strålede sin lysende ånde op mod himlen« (s. 54) gentages i lidt forkortet form ved kapitlets slutning, og denne let forkortede version af formelen indleder også kap. 5 (bordels scenen), som igen afsluttes med et derivat af denne formel: »En lys morgen gled ind over byen« (s. 93).

Parallellerne mellem de to kapitler er mangfoldige og kan begrundes ud fra, at det skal vises, hvordan bourgeois og underklasse er hip som hap, hvad der også demonstreres i romanens handlingsforløb, hvor underklassen rykker ind i bourgeois villakvarter og fortsætter de vilde fester.

I begge kapitler er Baumanns kone på én gang fraværende og til stede. Ved drikkeorgiet hos Brormand befinder hun sig i et rum ved siden af, i færd med at fornøje sig med den kubistiske maler. Kun hendes latter høres, og den kommer til at fungere som en slags »kommentar« til drikkebrødrenes stemning.

Også i bordels scenen er hun på én gang til stede og ikke til stede. Fysisk er hun der ikke, men midt under udskejelserne ser Baumann hende for sig:

Var det en dæmonisk drøm? Baumann så Susannes ansigt. Det mindede ham om en kvinde, som han engang for længe siden havde elsket, som han, så vidt han huskede, var blevet gift med, og som en morgen efter en fest var løbet bort med en lang, kubistisk maler, og nu dukkede hun op og forfulgte ham ved en uforståelig lighed med dette drankerfjæs. Det var, som om en djævel dirigerede hele dette orgie, der bølgede uroligt som en vision, for at lade det kulminere i den elskedes åsyn, forvrænget og uhyggeligt råt (s. 89-90).

Også her bliver hendes nærvær en slags »kommentar.«

Funktionen af denne parallelitet kan kun diskuteres i forbindelse med et tredje fællestræk og vel at mærke det, som mest direkte har at gøre med den sammenhæng vi her befinder os i:

Begge scener er parodierende spejlinger af det forløb, der kunne iagttages i henh. Johannes' drøm og Ibalds syn.

Scenen hos Brormand foregår i det mørklagte »nord-vest« i en lejlighed på øverste etage. Det ydre mørke kontrasteres dels af en svag lysstribe fra himlen/månen, dels af det lys, som spiritussen tænder i drikkegildets deltagere. Allerede inden gildet går i gang, anslås den motivrække, der har med modsætningen ild ~ stof at gøre. Der tales om de stive, træge, trætte ansigter (jvf. s. 59 f.), om mørket og skyggerne, om at »de sad som jætter i en lav hule« (s. 59). Denne hule-verden, denne atmosfære af lukket stoflighed brydes af lyset: »Ansigerne var ligesom åbnede af lyset« (smst.). Idet jættembilledet føres videre, antydes en brydning mellem den stoflige fremmedhed, mørket på den ene side og lyset, ilden på den anden side:

Var de ikke jætter, som sad med sorte rygge og sorte nakker stemt op mod mørket, som ville de presse lyshulens hvælving tilbage og skaffe sig større rum? Var de ikke jætter med fremmede ansigter? (s. 60).

Det er oplægget til den religiøst tonede ekstase, der griber dem omkring destillationsapparatet:

Alle fire følte en pompøs stilhed, en religiøs højtidelighed ved dråbernes langsomme fald, der tonede som en ensformig bøn og hvælvede mørket omkring dem til en uendelig domkirke, mystisk dyb i højden. Vingeslag af usynlige fugle i hvide, tågede flokke baskede igennem dem, og deres sjæle åbnede sig som munde for at bryde ud i glædesråb. Fløj en due hen over dem med ild flammende om næbbet? Var det beruselsens due, betagelsens due, hvis vinger dirrede i takt med stilhedens spinkle, sitrende melodi, hvis hvide, astrallette legeme svingede i buer efter tonerne, der gnistrede fra ensomhedens, forladthedens støvfnugs-violin? (s. 60-61).

Der er jo en enorm kontrast mellem dette billede af sjælene, der åbner sig, af duen med ild flammende om næbbet og så den lave og grove virkelighed, der er scenens miljø. Alene heri ligger der et parodierende element, der kommer stærkere frem mod scenens slutning, hvor ekstasen forvandler sig

til et slagsmål mellem fyldebøtterne, til kaos og afsluttende mørke. I en tydelig parodi på den skabelsestematik, som - kunstnerisk og eksistentielt - er knyttet til ildsymbolet, beskrives Søløven som et dæmonisk vrængbillede af Skaberen, en skaber, der knuser den brændende klode:

Og nu sejlede hele køkkenet. Søløven havde taget køkkenlampen. Hi hi hi! Han svingede med den, så den blafrede og oste. En fnisende gud hvirvlede rundt med en brændende klode og slyngede den så af al kraft mod gulvet. Hi hi hi! Glasstumper og metalplade klirrede hen over brædderne, og en sjat petroleum flød ud og slog op i en grell flamme, der i et nu som ved en lyssprængning kastede et klart, et katastrofisk klart skær over den faldne Brormand, over dunkene, gasapparatet, halmen, kasserne.

(...)

Men flammen slukkedes, og alt faldt hen i dybt mørke (s. 70-71).

Parodierende følger scenen således forløbet fra Ibalds syn (og til dels fra Johannes' drøm): Ilden bryder stoffligheden op, men den Ikaros-agtige stigning afløses af et fald, og lyset slukkes ⁵).

Hvorfor skal Baumanns kone og den kubistiske maler lige netop befinde sig i rummet ved siden af?

Der findes ikke nogen tvingende »realistisk« motivering for det. Persongrupperingen i kapitlet er helt og holdent kompositionelt bestemt. Hun er der, skjult og dog nærværende, som en anderledeshed, en kontrast til mændenes (mandens) ekstase, ligesom hun i hele romanen står som en anderledeshed også i forhold til Baumann. Hun følger andre love. Hvor han vil indrette sit hus som et billede på sin livsanskuelse, vil hun indrette det i overensstemmelse med mere elementære behov. Hun går fra Baumann til maleren og ender hos Ibald, der selv er beskrevet som en sådan elementær anderledeshed. Hendes sølvklare latter lyder ned gennem romanen som et udtryk for livsglæde, livsudfoldelse midt i de andres desperate og kaotiske søgen, men også som en overgiven spot, en spot over netop denne søgen, en spot, fordi kvinden er en anderledeshed, gådefuld, vigende, forvirrende som livets inderste væsen selv.

Andagten omkring destillationsapparatet hos Brormand afbrydes af hendes latter:

Det var ikke en mandsrøst. Det var ikke en religiøs overspændthed, som udløstes i Guds tordnende røst, der styrter ned over menneskene

i en sort skys skikkelse. Det var en klangfuld kvindelatter, det var sølv. (s. 61).

Det er kvindens spot over manden, der her medfører faldet fra det æteriske til det konkrete.

Også scenen i bordellet er parodierende - som en vildt overgiven og grotesk karikatur af en messe med Susanne, bordelværtinden, som præstinde. Her er det den totale fremmedhed, der råder, en opløsning af skikkelserne i ene lemmer, der på non-figurativ vis slynger sig mellem hinanden. Scenen kulminerer i en dobbelthed af seksuelt ridt og parodi på broder Johannes' prædikener. Der sluttes brat af med betaling i kontanter, en antydning af, at løssluppenheden har sine økonomiske/ materielle bindinger. Umiddelbart efter slås Baumann ned af deltagerne fra Brormands gilde.

Svarende til destillationsapparatets dryppen hos Brormand oplever Baumann, da han vågner, en dryppen, hvis monoton udestillerer et syn af den opløsthed, han har befundet sig i. Ud af den lave og groteske legemlighed vokser et syn frem af den elskedes lokkende og vigende ansigt, ilden gennemglæder materien og får den til at bølge som Majas slør:

Skikkelser svømmede lydløse omkring som dybtgrønne skygger. Kun omridsene af en enkelt kendte han. Det var Susanne, der flød rundt med sit ansigt vendt imod ham, dette hæslege, rødblussede ansigt, karikaturen af hans hustru. Og nu vågnede et yngre ansigt inde i dette laskede fjæs. Det var, som om et lys blev tændt i en lygte. Skæret blev stærkere og stærkere. Bourgognevæggene ligesom sank bort i utydelige tåger. Kun dette ansigt, der bar på et yngre inde i sig, stod hele tiden højt over ham og strålede med sit mærkværdige, indre lys, der tog til i styrke. Susannes ansigt blev gennemglødet, formerne bølgede ud og ind, men blussede med en ungdommelig kødfarve. Underligt! Det var jo den kvinde, som løb bort med en lang kubistmaler. Han fattede ikke forbindelsen mellem hende og Susanne. Det var ingen karakterlighed, det var kun et eller andet tilfældigt træk, han kunne ikke blive klog på hvilket, som skabte denne tåbelige enhed, hvor kærlighed og væmmelse strømmede sammen. Og dette den elskedes ansigt stirrede på ham, stirrede ham bestandigt ind i øjnene, som om hun ville iagttage, ville drille, ville lokke, ville vige, ville - Nej, pokker forstå et blik, hun vel aldrig selv havde forstået (s. 120).

Såvel i de parodierende scener som i visionerne anslås en desperat dualisme: sjælens ild vil gennembyrde materien, omforme, gennemgløde den, men bry-

der sammen over for en lav og elementær virkelighed, der afviser forsøget på verdensforløsning. På den anden side anes det, at der inde bag tilværelsens skal findes en uhåndgribelig virkelighed, der får de ydre former til at flimre, opløse sig og får tilværelsen til at tage sig ud som Majas slør ⁶⁾, det altid skiftende, hvori den ydre virkelighed er vævet ind som meningsløse billeder:

Var virkeligheden så skiftende? Var hun en ny, hver gang han så hende? Bedrog sanserne ham stadig? Skiftede billederne i Majas slør? Der var ingen ro, ingen plastisk fasthed i tilværelsen, kun Majas bølgende slør med de indvævede billeder, der skiftede i en drilagtig evindelighed (s. 129).

Og det slog ham, at han gik i en gade, i en gade gennem hele tilværelsen og mødte ansigter bag ansigter, hans hustru, Elise, frk. Langebæk, fru Anna. Var virkeligheden så skiftende? Var den så meningsløst springende? Vekslede billederne i Majas slør? Var der ingen ro? Var der ikke anden sammenhæng end den, man selv digtede ind? Var livet kun Majas bølgende slør med de indvævede billeder, der skiftede i en drilagtig evindelighed? (s. 217).

Ilden i menneskets indre og det levende bag skabningens skal er der nok, men kun i eksplosive glimt sluttes der forbindelse mellem dem i *Livets Arabesk*. Ovenpå følger altid et fald ned i mørke og udslukthed, den ydre virkeligheds skal er i sidste ende uigennemtrængelig, afviser det visionære forsøg på at omforme, omskabe verden. Det momentane gennembrud bliver ikke noget holdepunkt for alternativer, i sin hurtige opblussen og slukken bliver det usikkert og bedragerisk, et skvulp af overflødigt jegstof, mens den reale verden kommer til at tage sig mere og mere definitiv ud.

Modsætningen mellem ild og stoflighed går igen på mangfoldige områder i romanen. Dens overvældende mængde af metaforer og sammenligninger er i vid udstrækning præget af denne modsætning. Meget ofte er den knyttet til beskrivelser af øjne, der enten beskrives som brændende af en indre ild (f.eks. Prams øjne s. 8 og 170, Johannes' øjne s. 108, 113, 132 og 309, ildfunken, der skal gøre folket seende s. 111) eller som døde og udslukte (huset, der stirrer pupilløst s. 19, billygterne stirrer magtesløst smst., døde vinduer s. 49, Ibalds øjne brænder ikke, de er som våde sten s. 324). Det er karakteristisk, at det i reglen er den menneskeskabte, stofflige verden (huse, billygter, vinduer), der stirrer med et dødt blik, mangler den indre ild. Kun ét menneske falder ind under denne bestemmelse, og det er Ibald, der flere steder (jvf. s. 196, 235 og 324) sammenlignes med en sten. En sten-

gud kaldes han sågar (jvf. s. 196). Han er den/ det efterstræbte, tilbødte, hver giver ham sin identitet (Johannes giver ham oven i købet et nyt navn), men ingen kan holde ham fast, han overlever alt, upåvirket, uforandret. De andre tror, at hans ro er den ro, de længes efter, den store melodiske klokke, der - med andersenske reminiscenser - lyder inde bag et gitter af disharmonier (jvf. s. 181), men her bedrager de sig selv. Hans ro er den døde stofligheds ro, han er den stenhårde realitet, som slukker deres ild, den ro, der knuser deres uro.

Dualismen mellem ild og stof er romanens grundakkord. Ildens prædikant er broder Johannes. Han forkynder, at alskaberens lys er inderst inde i alle ting; men at denne ild er afmægtig over for det døde stof, får man klart at se på et ganske tidligt tidspunkt i romanen: I samvær med sine disciple og med de socialrevolutionære prædiker han om, at »det yderste mørke skræmmer længselen op, så at den flyver frem mod det intenseste lys« (s. 114), men midt i det hele ser han sin omverden som død og uigennemtrængelig:

Broder Johannes havde rejst sig festligt; men i et hvidt blink så han alle de andres falmede smil, og en ligbleg farve bredte sig over hans ansigt, som ramtes det af en stråle fra den døde måne (s. 114).

Efter sammenbruddet flammer gløden kun af og til op i ham, men slukkes straks, da verden vedbliver at være lige afvisende. Han må skjule sig i mørket.

Den buddhistisk-schopenhauerske tanke om virkeligheden som Majas slør (beslægtet med den platonske tanke om fænomenernes verden som en skyggeverden, en tanke, der bl.a. spiller en vis rolle i *Hærværk* 7), er en forestilling, som har afsat sine spor ned gennem romanen. Men det er karakteristisk, at det kun er momentvis, at personerne er i stand til at opleve fænomenerverdenen som et bølgende slør, enten fordi deres egen indre ild for et øjeblik får den ydre realitet til at opløse sig (jvf. f.eks. s. 112), eller fordi fænomenerverdenen for et øjeblik åbner sig og lader ane en identitet (jvf. ss. 120 og 129).

Men erkendelsen er momentan og fører ingen vegne, realiteten sætter sig hårdt imod. Den, der Ikaros-agtigt forsøger et gennembrud, bringes til fald, knuses mod stofligheden.

Den æstetiserende Pram har selv ilden i sit indre, men har søgt at væbne sig over for tilværelsens uflyttelighed ved at gøre sig selv til uanfægtelig skal. At heller ikke dette lykkes, er noksom bekendt. Romanens slutning viser,

at virkeligheden er af en lavere orden end Prams forsøg på at bringe sig i niveau med den. Han får kvalme ved synet af ligene og må brække sig.

Baumann har også forsøgt at bringe sig i niveau med virkeligheden. Som en pervers gud har han leget med stoffligheden, med indvolde og lemmer på sine patienter, ligesom han leger med sine bi-ba-bu-dukker (jvf. bl.a. s. 149). Men han sættes i drift af en metafysisk søgen efter en ro bag uroen, et væsen bag det væsensløse. Men hans planløse flakken og søgen bringes til fald:

Hans nakke skrabede op ad et nedløbsrør, og han anede det som en sort søjle, der stod fra hans hoved op mod den mørke himmel.

Hans tanker rankede sig op ad den eneste realitet, der var tilbage af et langt, forvirret liv, et nedløbsrør, som stod plantet i hans sjæl.

Undertiden flakkede hans tanker og syner mod de vigtigste oplevelser i hans liv, mod et hvidt loft, som hans onkel havde løftet ham op imod, da han var tre år gammel, mod en hvid, nubret trøje, han havde gået rundt med som barn, mod en kælderhals med et skråt bræt og en køkkentrappe med sollys; alle disse oplevelser, de dybeste, han havde haft, blafrede op i glimt.

Så mærkede han atter nedløbsrøret, som sendte ham livets sidste ubarmhjertige hilsen og skrabede ham i nakken, inden han døde (s. 336).

De højdepunkter af tilværelsen, der går gennem Baumanns sind, er ikke, hvad man normalt ville opfatte som højdepunkter. Det er tilsyneladende ligegyldige indtryk, men det fælles for dem, og det der kvalificerer dem, er, at de alle stammer fra en uproblematisk barndom. Det er ordløse oplevelser, og alle har de med *lys* at gøre (den hvide farve eller solen). Kontrasten til den sorte søjle og den mørke himmel er slående.

Ibald så Johannes som en glødende kugle sprænge sig vej ud i rummet. Da Baumann dør, er forbindelsen til rummet (eller himlen) et *nedløbsrør*, der som et mørke rager op mod mørket. I sit fald skraber Baumann sig på stoffligheden, hans »eneste realitet«, nedløbsrøret, der fra det mørke rum via nakken når ned i hans døde krop.

Forfatterskabet

På baggrund af en læsning af *Livets Arabesk* kan der gives svar på nogle

af de spørgsmål, som også rejser sig ved læsningen af forfatterskabet som hele.

For det første er det et forfatterskab, som på ejendommelig vis dementere sig selv. De enkelte værker (navnlig *Livets Arabesk* og *Hærværk*) rummer forløb, der bevæger sig i indbyrdes modsat retning. De rummer en visionær, søgende, erkendende holdning og beskriver dens konsekvenser. Men de rummer også en freudsk analyse af de samme sammenhænge, en reduktiv forklaring, der nøjes med at føre tilbage mod de driftsmæssige forudsætninger, men aldrig fører til ny samling af jeg'et. På én gang griber Tom Kristensen ned i store og spændende sammenhænge - der både har forudsætninger i gammel dualistisk tænkning og peger frem mod modernismens Ikaros-erfaring - og opløser de samme sammenhænge i en analyse, der fører til et armodigt »ikke-andet-end«.

Det skal ikke bebrejdes ham, det skal forklares! Uden tvivl har det at gøre med en modernistisk opfattelse af tilværelsen som en uigennemtrængelig fremmedhed, en materie, der modstår identitetsskabende tolkningsforsøg.

Tom Kristensen står da på skellet mellem tradition og modernitet. Han viderefører og nytolker den gamle dualisme mellem sjæl og materie, idet han lader sine personer sættes i drift af en metafysisk søgen, som de fleste af dem godt ved ikke fører nogen steder hen. Materien, stoffet står denne søgen imod. Sjælen er da blevet overflødig, men flyder alligevel over med mellemrum - som et ildsprøjt ud i mørket. Den indre ild kan vende sig til noget destruktivt. Der er grund til at frygte sjælen og ikke dyrke den, thi den ligner en last.

I denne situation, hvor sjælens trang og materiens uflyttelighed er lige pinagtigt tilstedeværende (en problemstilling, som Johs. V. Jensen gennemspillede i *Einar Elkær*), er der kun tilbage parodierende at spejle den tilværelsestolkning, som ikke kan føres til gennembrud. Det sker i *Livets Arabesk* som helhed (ligesom det senere sker i *Hærværk*), og det sker i enkeltscener som drukgildet hos Brormand og bordelscenen.

Her er Tom Kristensen helt på linie med, hvad der i dette tidsrum sker ude omkring i verden i musikken og i litteraturen. I musikken nærmer Igor Strawinsky sig netop ironisk, parodierende de gamle udtryksformer. I litteraturen bruger en traditionalist som Thomas Mann netop ud fra en erkendelse af moderniteten ironi og parodi som de mest adækvate udtryksmuligheder. I sin *Die Theorie des Romans*, et programskrift med tråde ud til samtidig ekspressionisme, betegner den unge Lukács ironien som »die negative Mystik der gottlosen Zeiten«⁸⁾, og James Joyce udfolder i Ulysses parodierende evangeliske motiver, det græske epos' grundstrukturer m.m.

I visse måder er Tom Kristensen således kunstnerisk fuldt på højde med den modernisme, der banede sig vej siden midten af forrige århundrede. Alligevel kunne han rynke på næsen ad ordet ekspressionisme, ikke blot fordi han ikke brød sig om at blive sat i bås, men fordi han vitterligt ikke helt og fuldt var ekspressionist og i hvert fald kun i en meget kort periode⁹⁾ nærmede sig til denne retning. Dens problemstillinger, dens kunstneriske muligheder bliver helt ned til og med *Hærværk* stående for ham som en løfterig vej, men i stigende grad trækker han både kunstnerisk og livsanskuelsesmæssigt tæppet væk under den eksperimenteren med det visionære, som han føler sig draget af.

Denne dobbeltholdning kan forklares ud fra den foretagne analyse af bilddannelse og ideologi i *Livets Arabesk*. Modsætningen mellem ild og stof er det konfliktmateriale, som har placeret forfatterskabet i et ingenmandsland, hvor det hverken kan siges at være ekspressionistisk (forpligtet på visionen, ilden) eller naturalistisk / realistisk (forpligtet på den uflyttelige realitet). Men det er, både i ideologi og i kunstnerisk praksis, lidt af hvert. Og i stigende grad mest af det sidste, selv om det visionære aldrig tabes af syne.

Jastrau kan endnu slå sig selv i øjet for at se flammesyner, kan gå vejen indad i sit eget jeg med en opløsning af realitetsverdenen til følge, men hans odysse ledsages af en moralsk forargelse og politisk motiveret betænkelighed, og den dementeres fortløbende ved hjælp af en række freudske forklaringer på hans reaktionsmåder. Jastrau, der ellers gør, hvad han kan for at mæle sig ud af normaliteten, fastholdes ved hjælp af begge disse strategier på et virkelighedsgrundlag. Han ender i en underlig svæven, en uafgjort-hed, måske på vej til at få uomgængelige realiteter (viden om samfundsøkonomi) ind i sin tilværelse, måske alligevel uden at ville gribe den udstrakte hånd.

Intet er eller bliver afgjort i Tom Kristensens forfatterskab. Det har sin styrke i modsætningerne, også dér hvor disse er ved at trække det af led.

Konflikten mellem det visionære og det realitetsbevidste, mellem ild og stof, ekspressionisme og naturalisme / realisme er en sådan modsætning, der er ved at trække forfatterskabet ud af led.

Men ved at fastholde denne konflikt har han også på sin generations vegne og med store omkostninger taget den konflikt på sig, som kunstnerisk og eksistentielt er fælles for en række af tyvernes forfattere. Selv hos Jacob Paludan (i f.eks. *Jørgen Stein*) er der en sådan æggedans hen over skellet mellem naturalisme og antinaturalisme.

Ud fra konflikten mellem ild og stof kan man forstå, hvorfor Tom Kristensen aldrig blev renlivet ekspressionist. Og som konflikten er udformet

hos ham, kan man eksemplarisk se udfoldet et hovedproblem i tyvernes litteratur, spændingsforholdet mellem en videreførelse af naturalismen og oppositionen mod den.

Noter:

1. Om begrebet se min afhandling »Billeddannelsens historik« i *Nordisk litteraturhistorie*, red. af Hans Bekker-Nielsen, H.A. Koefoed og Johan de Mylius, s. 76-88. Odense, 1978.
2. I *Tom Kristensens udvikling* (disp. 1978) fortolker Jørgen Breitenstein især den afsluttende del af drømmen, hvor han dels drager paralleller til Johannes' Åbenbaring, dels fortolker de tre skikkelser som repræsentanter for henh. kristendommen, kommunismen og proletariatet (s. 50-51).
3. I artiklen »I det freudske klima« (Politiken, 13/5 1956, optrykt i *Den evige uro* 1958) daterer Tom Kristensen sit eget første kendskab til Freud til 1922, hvor han skulle have læst Omstedes oversættelse af *Det ubevidste* (udk. 1920). Men formuleringen er usikker: »Det maa have været i sommeren 1922 ...« (D.e.u., s. 77), og jeg betragter det som usandsynligt, at en aktualitetens mand som Tom Kristensen skulle have ventet hele to år med at læse en så sensationel oversættelse. Endelig kan de freudske ideer være annammet gennem selvstudium.

Har Tom Kristensen villet undgå en freudsk analyse af sin »drømmebog«?

4. Mogens Bjerring Hansen (i *Person og vision*. »Hærværk« og dens forudsætninger. 1972) opfatter kun Johannes som en parodi, som »holdt i det spøgefulde« (s. 19). Af de foreliggende bøger om Tom Kristensen er Bjerring Hansens en af de væsentligste, men trods titlen tangerer den kun det emne, der behandles her, da den i hovedsagen beskæftiger sig med personlighedsproblematikken samlet omkring det erotiske.
5. Flemming Lundgreen-Nielsen har gjort mig opmærksom på, at denne tolkning understøttes af scenens ydre ramme: opstigningen til øverste etage og den derpå følgende nedstigning kan tages som et billede på den ikariske skæbne, som selve drukscenen fremstiller.
6. Niels Egebak (i *Tom Kristensen*, 1971) strejfer emnet »Majas slør« og sætter det i forbindelse med ledemotivet »det hvide fortræksgardin« i *Hærværk*, men da han affærdiger det sidste som »postuleret og påklistret« (s. 147), gør han heller ikke noget ud af det første.
7. Knyttes i *Hærværk* til flere ledemotiver, bl.a. til den gentagne omtale af genboens hvide fortræksgardiner og spørgsmålet, hvad der skjuler sig bagved. Hulemetaforikken benyttes også.
8. 2. udg., 2. opl. 1965, s. 90.
9. Se Niels Egebaks fremstilling i *Tom Kristensen*, 1971.

Litteraturliste:

- Jørgen Breitenstein: *Tom Kristensens udvikling* (disp., 1978).
 Torben Brostrøm: afsn. om Tom Kristensen i *Dansk litteraturhistorie* bd. 5 (2. udv. udg. 1977).
 Niels Egebak: *Tom Kristensen* 1971.
 Ernst Frandsen: *Årgangen, der måtte snuble i starten* (3. udg., 1965).
 Mogens Bjerring Hansen: *Person og vision*. »Hærværk« og dens forudsætninger. 1972.
 Werner Svendsen: »Faldet i det tomme rum«, i *Danske digtere i det 20. århundrede* bd: II (såvel 2. udg. 1966 som 3. udg. 1981).

16-tegns futharken og fonologisk teori

Af Karl Martin Nielsen

Ved omdannelsen af 24-tegns futharken til 16-tegns futharken skabtes et nyt tegnsystem med nye tegnfunktioner. Dette fænomen måtte naturligt tiltrække sig fonologernes interesse. Paul Diderichsen skrev 1945 i anledning af det nye danske runeværk: »Forholdet fremtræder formentlig klarest, når man anlægger de moderne fonologers synsmåder, hvis særlige velegnethed til behandling af forholdet mellem systemer af lydlige og skriftlige tegn ikke synes at have gjort indtryk på runologerne« (p. 321).

Den første fonologiske behandling er givet af Trnka i 1939. Han ser årsagen til omdannelsen i de »phonemic mutations«, som fandt sted i begyndelsen af vikingetiden. "The new alphabet is, therefore, to be regarded as a result of a rudimentary solution of spelling difficulties, arrived at without any help from Latin scribal tradition and, being based on a new valuation and unconscious classification of phonemic oppositions, it deserves the special attention of the phonologist" (p. 293). 24-tegns futharken var velegnet til at gengive konsonantsystemet i urnordisk. Der behøvedes ingen specielle tegn til gengivelse af de stemte lukkelyd *b*, *d*, *g*, fordi disse var kombinatoriske varianter af de tilsvarende stemte spiranter i specielle stillinger, sandsynligvis kun efter nasal. De stemte spiranter går i initial stilling over til stemte lukkelyd; men dette er en fonetisk proces, som ikke medfører fonologisering af de stemte lukkelyd. "The chief variants were realized by voiced spirants both before and after this transition, the place of maximal differentiation of phonemes being their medial position in words" (p. 294)¹.

Det var først i det 8. århundrede, at en afgørende lydudvikling fandt sted i nordisk: De ustemte spiranter *f* og *þ* blev stemte mellem alle stemte lyd. Resultatet var "the total dephonologization of the voice of spirants and the phonologization of the voice of plosives" (p. 295). "It was no longer possible to use the same staves for both *d* and *ð*, *g* and *g*, *b* and *b*, because the voiced spirants became the variants of the phonemes *þ*, *χ* and *f*, while the difference between voiced and unvoiced spirants (*f* – *b*, *þ* – *ð*, *h* [*χ*] – *g*) which had been functional, ceased

to exist as a phonemic opposition, and could not be kept in writing any longer" (p. 295)². Denne omfonologisering forklarer, at der i indlyd kun var brug for et spiranttegn; i urnordisk var *p* og *ð* fonemer og blev gengivet ved *p* og *d* (lapu : -radaR), i oldislandsk og vikingetidens runeindskrifter er de varianter og betegnes med *p* (run. -raþr). Omfonologiseringen kan imidlertid ikke forklare, at runerne *d* og *g* udgik af futharken. Iflg. Trnka løstes de vanskeligheder, der opstod ved "the lack of graphemes on the one hand and their redundancy on the other" på en simpel, men original måde: "the total neglect of the voice of both spirants and plosives, without any regard to its different functional value" (p. 296). Futharken manglede en *p*-rune, men hvilke runer var redundante? Det er kun *d*-runen i final stilling. Meningen må være, at da betegnelsen af stemthed var unødvendig ved spiranter, blev den også opgivet ved lukkelyd, selv om den havde en funktion i forlyd, og det anføres, at *b*-runen, som betegner både *p* og *b*, kan have givet en impuls.

Paul Diderichsens fremstilling (1945) ligger på linie med Trnkas: »omdannelsen af alfabetet [viser] en sådan konsekvens, at man fristes til at betragte den som en bevidst reform, gennemført ud fra en intuitiv opfattelse af lydsystemets karakter« (p. 321). Forholdet mellem de to tegnsystemer karakteriserer han således: »Mens modsætningen stemt : ustemt dominerer det urnordiske system, er det nemlig alene modsætningen lukkelyd : hemmelyd, som betegnes i det yngre alfabet« (p. 322). Det nye skriftsystem karakteriseres af to træk i forhold til det ældre: reduktionen og omtydningen af det dominerende kontrastforhold. Reduktionen kan ikke være resultat af en lydlig udvikling, idet *b/p*, *d/t*, *g/k* har været betydningsadskillende modsætninger såvel i vikingetiden som i urnordisk; til forskel fra Trnka inddrager han således ikke lydudviklingen i forlyd. Derimod tør man antage, at den ændring i fordelingen af stemt og ustemt spirant, som fandt sted i løbet af den urnordiske periode, har medført, at man opgav at betegne stemthedsrelationen til fordel for åbningsgradskorrelationen.

Diderichsen finder »samme strenge planmæssighed« ved reduktionen af vokalskemaet, idet man sløjfede tegnene for de åbne lyd og lod *i*-runen fungere for *i* og *e* (og *æ*), *u*-runen for *u* og *o*. Endvidere reduceredes dobbeltbetegnelsen for *u* og *w*, *i* og *j*. På baggrund af »denne vidt drevne økonomi« virker det som en ejendommelig inkonsekvens, at man bevarede de to *a*-runer og de to *r*-runer.

Diderichsen anser det ikke for givet, »at en sådan større økonomi i

notationsinventaret er så upraktisk for de skrivende og læsende, som den synes ud fra vore tilvante forestillinger³. I al fald er der næppe nogen indskrift, der på grund af notationen er virkelig tvetydig« (p. 323). Der kan imidlertid nævnes adskillige tilfælde, hvor tegnfattigheden muliggør helt forskellige tolkninger. Forbandelsesformlens *ailti* er blevet tolket som *ælti* og *eldi*, og dens *rita/rata* gør det umuligt at bestemme, hvilket ord det drejer sig om⁴. På DR 387 Vester Marie 5 tolkes *trebinu* : syni af Erik Moltke som et navn Træbene-Sønne, af Marius Kristensen som *drepinn usyni* 'skændigt dræbt'. Gen. tuguta DR 135 Ravnkilde 2 opfatter Wimmer som *Tungu-Odda*, Marius Kristensen som *Dugunda*⁵.

Den udførligste behandling af omdannelsen skyldes Einar Haugen (1969). Hans synspunkt er, at "the fact is that the inventor(s) of the younger futhark were caught between the conflicting demands of a traditional system of writing and a radically altered linguistic structure" (p. 52). Han refererer Trnka's forklaring af konsonantsystemet, men tilføjer: "While Trnka's treatment clearly brings out the systematic nature of the change, it does not alter the fact that the old futhark was phonemic and the new one was not; in neglecting the new opposition of voice, its creator was forced to write alike a number of words which he must have pronounced differently, e.g. *dauf*r 'deaf', *tauf*r 'magic'" (p. 53). Han finder ikke Diderichsens fremstilling af vokalsystemet tilfredsstillende og savner hos ham en forklaring af *u* for *w* og *i* for *j* (p. 54).

Haugen behandler først tabet af runerne *j* og *w* (p. 54). *j* bortfaldt i forlyd, og hvor det bevarede som i *wælia* eller udvikledes i diftonger, var det en variant af *i*. Opgivelsen af *j*-runen er imidlertid ikke et led i dannelsen af 16-tegns futharken; ved svind af *j* i forlyd blev *j*-runen til en *a*-rune (*jara* > *ar(a)*), og dette er sket i 24-tegns futharken uden nogen ændring i tegnrekken. *w* svinder foran *o* og *u*, og de resterende *w*-lyd blev efter Haugens opfattelse varianter af *u*. Men foran urundet vokal og *r* skete der ingen forandring, navnet *uraka* akk. DR 269 Källstorp kan læses med *u* eller *w*. Jf. Rischel p. 7.

Hovedpunktet i Haugens afhandling er reduktionen i vokalsystemet. Han finder forklaringen i den ændring, der sker i de tryksvage stavelser. Udeladelsen af *e* og *o* og bevarelsen af *a*, *i*, *u* svarer til systemet i denne stilling. I de trykstærke stavelser forøgedes vokalerne antal med omlydsvokalerne; men de blev iflg. Haugen ikke fuldt ud fonemiserede, så længe der fandtes alternationer som *lang* – *længri*

og *kqtr* – *kattar* – *kætti*, “which clearly associated each of the unstressed vowels with a particular shade of the preceding vowel” (p. 55). Disse alternationer bevirkede, at heller ikke omlydsvokalerne foran synkoperet vokal fik fuldstændig uafhængighed; “even the lost syllables must in some sense have been present” (p. 55)⁶. Virkningen af reduktionen i de trykssvage stavelser gav de bevarede vokaler en øget betydning som udtryk for bøjningssystemet. “The information conveyed by the unstressed syllables was clearly more important than that of various vocalic shades in stressed vowel, which were to a considerable extent predictable even after syncope” (p. 55f.)⁷. I urnordisk var de trykssvage stavelser bærere af bøjningssystemet, i oldnordisk fik man, hvad der kaldes indre bøjning; her vil Haugen antage en art tilstedeværelse af de synkoperede vokaler. Men selv foran bevarede vokaler var de trykssvage vokalers virkning begrænset; man behøver blot at tænke på *i*-omlyden, der var betinget af, at *i* var oprindeligt, så man kunne få et ordpar akk. sg. *ermi* ‘ærme’ over for dat. sg. *armi* ‘arm’. Haugens opfattelse af forholdet mellem de trykstærke og de trykssvage stavelser kan begrunde, at omlydsvokalerne ikke behøvede en særlig betegnelse. Men det kan ikke ud fra denne opfattelse forklares, at runerne *e* og *o* udgik af futharken (“the troublesome part”, p. 55); vokalerne *i* og *e*, *u* og *o* er ikke afhængige af vokalen i trykssvag stavelse. Haugens teori går ud på, at fonemsystemet i de trykssvage stavelser var så betydningsfuldt, at det blev bestemmende for tegnsystemet. Men det kan kun blive en hypotese.

Haugen vil også forklare den påfaldende bevarelse af *q*-runen ud fra nasalitet i trykssvage stavelser, f.eks. *blinda* akk. f. sg. af **blindō* over for *blindq* akk. pl. m. af **blindan* (p. 56). Men indskrifterne anvender ikke nasalitetsbetegnelse: akk. ala *Alla*, kuþa *gopa* DR 209 Glavendrup : urnord. gen. keþan Belland⁸.

Konsonantsystemet behandler Haugen kortfattet (p. 56 f.). Reduktionen af konsonantsystemet “may also be associated with the unstressed syllables, or at least with the transition from the stressed to the unstressed”. Systemet med tre fonemer blev kun bevaret i initial stilling. De stemte spiranter blev lukkelyd i forlyd og efter nasaler, men blev bevaret i de fleste andre stillinger, og deres stemthed blev reguleret af nabolyd, så de blev varianter af de ustemte spiranter *f*, *þ*, *h* (*g* blev dog snarest en variant af *g*). I stillingen efter den trykstærke vokal blev der kun kontrast mellem to fonemer: *p* ~ *f*, *t* ~ *þ*, *k* ~ *g*. Der er her et brist i Haugens fremstilling. Udviklingen af de stemte

spiranter i forlyd var et rent fonetisk fænomen, der ikke medførte nogen forandring i fonemsystemet, det skete først med overgangen ustemt til stemt spirant i stemte omgivelser (Trnka). Bevarelsen af r-runen forklares ud fra dens stilling i udlyd.

Haugens konklusion er: "the parsimony of the younger futhark, as well as its occasionel extravagance, reflects a minimum phonemic system which is that of the post-initial, non-stressed portion of the word" (p. 57). Futharken er dækkende for konsonanter i final stilling og de trykssvage vokaler, men som fremhævet af Haugen betegner den ikke konsonantoppositionen i initial stilling.

Haugen illustrerer konsonantsystemet i final stilling med eksempler fra oldislandsk: *api* : *afi*, *skióta* : *skióða*, *aka* : *aga*. Men han har ikke undersøgt, om 16-tegns futharken giver udtryk for dette system.

Runen *k* er betegnelse for *k*, *g* og *g*, runeskriften har således ikke udtryk for kontrasten mellem ustemt lukkelyd og stemt spirant i final stilling. Årsagen er udviklingen af *h*-lyden, og notationen kan forklares fonologisk: *h* blev et isoleret fonem, og *g* blev en variant af lukkelyden⁹. Den fik samme tegn som denne, hvilket svarer til det oldislandske skriftsystem. Skævheden i runeortografien bevirkes af, at den ikke skelner mellem stemt og ustemt (*g* : *k*). Senere i runeskriftens udvikling viser sig en tendens til at skelne mellem spirant og lukkelyd, i norske og svenske indskrifter ved brugen af *h* for *g*¹⁰, i danske indskrifter lejlighedsvis ved brugen af stungen rune¹¹.

P-runen forekommer kun i futhark-indskrifter. I Vadstenabrakteaens futhark er den erstattet af en *b*-rune, og i senurnordiske indskrifter bruges *b* for *p*: sba Björketorp, warb, kaiba Eggjum. Denne anvendelse overtager 16-tegns futharken: *b*-runen blev tegn for *p* og *b* (i modsætning til *k* for *k* og *g*, *t* for *t* og *d*). Men *b*-runen bevarede desuden i de ældste indskrifter funktionen som tegn for den stemte spirant i modsætning til den ustemte, *f*: nairbis : kunulf DR 230 Tryggevælde, ualraubaR : rapulf Rök, sialbR : kaiRulf Sö. 176 Kärnbo samt hribnā DR 30 Bække 2 (snarest norsk)¹². Der var også betegnet kontrast mellem ustemt spirant og lukkelyden *p* (*f* : *b*), men ikke mellem den stemte spirant og lukkelyden, begge skrives *b* (sialbR sialfr : uarb varp Kärnbo). Man må af betegnelsen for stemt og ustemt spirant slutte, at overgangen fra ustemt til stemt spirant i stemte omgivelser ikke havde fundet sted, da 16-tegns futharken blev dannet, og dette stemmer med Noreens datering af overgangen til vikingetiden¹³. Som tegn for den stemte spirant erstattes *b* tidligt af *f*: ailaif Æilwif

DR 202 Rønninge, rhafnuka *Rafnunga* DR 26 Læborg. Det er formodentlig udtryk for sammenfaldet mellem stemt og ustemt spirant i final stilling, og først da kommer kontrasten mellem spirant og lukkelyd til udtryk: rafnuka : knubli *Gnypli* DR 29 Bække 1. Der findes imidlertid en gruppe indskrifter, hvor sammenfaldet ikke betegnes med *f*, men hvor overgangen *f* > *b* udtrykkes ved, at *b*-runen også anvendes for den oprindelig ustemte spirant: indskrifterne på Man har habrs, þurlabr, aulaibr med oprindeligt *b* og liutulbs, ulb med oprindeligt *f*¹⁴. Tilsvarende har DR 144 Gunderup 2 *asulb*¹⁵. Fonologernes forklaring, der grunder sig på ændringen af konsonantsystemet fra urnordisk til oldnordisk, modsiges af *b*-runens anvendelse i de ældste indskrifter: den viser, at det urnordiske system var bevaret ved futharkens dannelse.

I 16-tegns futharken er *þ* tegn for ustemt og stemt spirant. Det urnordiske system med kontrast mellem *þ* og *ð* er endnu bevaret i Eggjum-indskriften: bormoþa : made, nakðan¹⁶. Overgangen *þ* > *ð* bestemmes af Noreen som urnordisk¹⁷; han finder den bevidnet af den omvendte skrivemåde waþi (jf. oeng. *Wada*) på Sölvesborg-stenen (o. 775). Men denne form skal snarest forklares på anden måde: *d*-runen er blevet opgivet, *þ* står for *ð* i waþi og *t* for *d* i *asmut* (16-tegns futharkens system; jf. ndf.). Overgangen *þ* > *ð* kan ikke tidsfæstes, men den må antages at være senere end Eggjum-indskriften og kan tilhøre tidlig vikingetid i lighed med *f* > *b*. Med anvendelsen af *þ* for *ð* giver notationen udtryk for modsætningen spirant : lukkelyd i final stilling; men om lydudviklingen *þ* > *ð* har fundet sted før futharkens dannelse, er uvist.

Trnka og Haugen antager en forbindelse mellem de sproglige forandringer og futharkens omdannelse (p. 293 og 52)¹⁸. Men overgangen fra stemt spirant til lukkelyd i initial stilling anses almindelig for at være fællesgermansk (se note 1), og overgangen fra ustemt til stemt spirant i final stilling er, i hvert fald for den bilabiale spirants vedkommende, senere end omdannelsen. Jørgen Rischel anfører tre lydudviklinger, som medførte forandringer i konsonantsystemet (p. 15): 1). Ved udlydshærdningen blev der bunden variation mellem f.eks. *d* og *t*: senurnordisk **bindan*, præt. **bant* (men ved synkopen blev der kontrast mellem *band* < **banda* og *bant* < **band*), mellem *g* og *h*: senurnordisk **dragan*, præt. **drōx* (**drōh*) (men det er tvivlsomt, om denne variation bestod i senurnordisk, jf. sba Björketorp). 2) I forlyd blev stemte spiranter lukkelyd. 3) Ved synkopen blev der opposition mel-

lem lukkelyd og spirant i f.eks. *valda* 'volde' og *valða* 'valgte'. Dette er det eneste konkrete eksempel, der er fremdraget, hvor den nye futhark havde udtryk for oppositionen (t : þ), mens den gamle futhark kun havde d. Men tilfældet er specielt. Stig Örjan Ohlsson har fremsat den tanke, at det tegnfattige alfabet kan være egnet som udtryk for en sprogtilstand med betydelige variationer. Tegnenes flertydighed bevirker, at en skreven ordform kan repræsentere forskellige udtaleformer¹⁹. Han anser det fællesnordiske sprog for en abstraktion. Lydudviklingerne har spredt sig inden for Norden, således at nogle områder kan have fået de nyudviklede former, samtidig med at andre områder har stået på et ældre trin.

Efter Haugens opfattelse var 24-tegns futharken uegnet til at gengive den ændrede sprogform: "There can be no question of any break in the tradition, only of a radical reshaping at a time when the old futhark had become manifestly inadequate" (p. 53). Rischel har tidligere fremsat det samme synspunkt: "The older runic system, unless extended, would actually have been less adequate as a representation of, say, the language of the 9th century because of a deep-rooted lack of conformity between the old graphic and the new phonic system" (p. 1). Men i Eggjum-indskriften fungerer 24-tegns futharken til gengivelse af gammelnorsk sprogform. På et punkt svarer den ikke til gammelnorsk: den har bevaret þ og d i den urnordiske funktion, og den kunne ikke udtrykke modsætningen mellem *valda* og *valða* (men med en udvikling som b-runens ville dette blive muligt, idet d-runen blev tegn for lukkelyd, þ for spirant).

Det er i vokalsystemet, den ældre futhark har mangler, idet den ikke har tegn for omlydsvokalerne. Hvilken betydning man vil tillægge dette forhold, afhænger af, hvilken opfattelse man har af fonemiseringen. Elmer H. Antonsen regner med, at vokalfonemernes antal øgedes fra 5 til 12²⁰, og i så fald er vokalsystemet meget ufuldkomment. Haugen betragter derimod fonemiseringen som en meget langvarig proces og anser de trykssvage vokaler for mere betydningsfulde end de trykstærke (jf. ovf.). Fonemiseringen kan ud fra denne opfattelse næppe have været vidt fremskreden på det tidspunkt, da futharken dannedes, og de manglende tegn for omlydsvokalerne kan ikke have været et alvorligt problem. For øvrigt løstes dette problem ikke med dannelsen af den nye futhark. At man kan klare sig med en ortografi uden betegnelse for omlydsvokalerne, viser middelnedertysk og ældre middelhøjtysk, men omlydsforholdene er dog her enklere end i nor-

disk. Rischel begrunder sit synspunkt således: "If the nine vowel phonemes were to be distributed on five runes in such a way that these were still used with roughly the same sound values as before, one would be forced to group the vowel phonemes in a way that would violate the pattern of the language" (p. 9). Han skitserer, hvorledes de fem runer kunne tænkes at blive anvendt, og konkluderer: "Such an attempt to 'broaden the values' of the runes would entail a vehement break with spelling tradition and would be absurd from a morphophonemic point of view" (smst.).

Rischel tænker sig følgende anvendelse af de fem runetegn: $i = i$, $e = e$, $\alpha, u = y$, $u, o = \emptyset$, $\acute{a}, a = a$. Denne brug svarer ganske til ortografien i gammeltysk, hvad de *i*-omlydte vokaler angår: Omlyden af *a* betegnes med *e*, omlyden af *o* og *u* betegnes ikke. Brugen af *o* for den *u*-omlydte vokal er velkendt i islandsk håndskriftsprog. Rischels notation er bestemt af forholdet mellem fonemsystemet og grafemsystemet. Hvis man som udgangspunkt tager den faktiske runebrug i indskrifterne, kan man opstille en noget anderledes notation. Omlyden af *a* betegnes med *a*-runen, parallelt med *o* for $\emptyset$ og *u* for *y*; denne brug findes i Eggjum-indskriften: *mānr* pl. *mænnr*; i de ældste indskrifter med 16-tegns futharken skelnes mellem $a = \alpha$ og $i = e$ (således Rök). Kvaliteten af den *u*-omlydte vokal er uvis, den kan ligge nærmest ved *a* eller *o*, den betegnes med *a*-runen i sba Björketorp og muligvis i nakdān Eggjum; når omlydskvaliteten betegnes, anvendes i de danske vikingetidsindskrifter digrafen *au*. Anvendelsen af *a* for omlydsvokalerne α og q svarer til den notation, som Rischel opstiller for 16-tegns futharken, og som han karakteriserer som morfofonemisk (p. 10). I senurnordisk findes et eksempel på *e* for α : *gestumR* Sten-toften. I yngre indskrifter med 16-tegns futharken kan omlydsvokalen α betegnes med *i*-runen, og i svenske indskrifter kan omlydsvokalen q betegnes med *u*-runen. Der forekommer således ved siden af den morfofonemiske skrivemåde en fonetisk: fortunegevokalen α kan betegnes med runen for *e*, den rundede vokal q med runen for *o*.

Reduktionen af vokaltegn er blevet forklaret på forskellig måde. Elmer H. Antonsen antager, at den er resultat af det store antal fonemer, der fremkom ved omlydene²¹. Rischels forklaring går ud på, at en inddeling af fonemerne efter deres alternationer fører til tre grupper, der svarer til de tre runer i den yngre futhark. Disse tre runer findes som et »subsystem« i de trykssvage stavelser (p. 10). Han undersøger endvidere, om "some phonetic distinctions can be said to be

more *basic* to the phoneme system than others"; han kommer til det resultat, at de tre runer repræsenterer de mest "basic" distinktioner (p. 12). Einar Haugen har som nævnt forklaret reduktionen ud fra vokalsystemet i de trykssvage stavelser.

Harry Andersen (1947) afviser, at omdannelsen kan være forårsaget af sproglige forandringer. Han hævder, at overgang af stemt spirant i forlyd til lukkelyd, af ustemt til stemt spirant i stemte omgivelser, af stemt til ustemt spirant i udlyd »ikke har nogen som helst Betydning for det yngre Runealfabets Oprindelse. Dannelsen af den yngre Futhark er fuldstændig uafhængig af disse Lydovergange« (p. 215). Harry Andersens opfattelse er »En Simplificering af Runernes Struktur med Henblik paa, at de skulde bruges til Stenindskrifter begunstigede Valget af t, þ, u og i«. Runerne k og g anser han for jævnbyrdige, men g har dog ikke lodret hovedstav (p. 220). Hans konklusion er »Løsningen skal efter min Opfattelse ikke søges paa en lydlig, fonologisk Linie, men paa en teknisk« (p. 226, jf. p. 223)²².

Paul Diderichsen har karakteriseret reduktionen således: »Det viser sig . . . at reduktionen kun rammer de dele af lydssystemet, hvor flere lyd dannes på samme sted i munden, men med visse artikulationsforskelle, der på ensartet måde gentager sig i flere lydgrupper« (p. 321). Reduktionen kan beskrives som systematisk og som teknisk, der er et sammenfald. Spørgsmålet bliver, hvad der taler for og imod den ene eller anden forklaring. Bortfaldet kan bestemmes som systematisk: tegn for to stemte spiranter (ð og g) og to åbne vokaler (e og o) udgår. Men resultatet blev ikke systematisk: den velare spirant betegnedes ved lukkelyden k, den bilabiale ved den stemte spirant b, den dentale ved den ustemte spirant þ. Og hvis forholdet var bestemt af et økonomiprincip, er det vanskeligt at forklare, hvorfor q og r bevaredes. Endelig er det ikke sandsynligt, at en reduktion, hvorved der kommer til at mangle tegn for væsentlige oppositioner i forlyd (t : d, k : g), skulle være fonologisk bestemt. Hvad der taler til gunst for Harry Andersens forklaring, er at reduktionen kan ses som led i en simplificeringsproces: ved dannelsen af den nye futhark udgik fire runer med komplicerede former, efter dannelsen fik de to runer med to hovedstave (h og m) former med enkelt hovedstav i den danske runerække, og i den svensk-norske skete en gennemgribende forenkling af formerne. Hvis reduktionen betragtes som teknisk, er der intet uforståeligt i, at der opstår skævheder og mangler i notationen. Og bevarelsen af q og r med enkelt hovedstav kræver ingen særlig forklaring²³.

For spørgsmålet om omdannelsen er fonologisk eller teknisk bestemt, kan det også være af interesse at overveje, om den er sket gradvis eller på en gang. Diderichsens opfattelse er, »at der ikke foreligger en kontinuerlig overgang, men et spring, som næppe lader sig bortforklare ved henvisning til overleveringens ufuldstændighed« (p. 321). Tilsvarende Harry Andersen: »Vi har ikke en jævn og naturlig Udvikling, men et Spring« (p. 215, jf. p. 227). Ud fra Diderichsens synspunkt er det en naturlig konsekvens, og han anfører som argument: »Der er ikke fundet nogen indskrift, som tvinger til at antage et alfabet, der m.h.t. tegnenes antal, form og betydning ligger imellem den yngste form af det længere alfabet (på 22 tegn) og den ældste form af det kortere (på 16 tegn)« (p. 321). Der er dog een indskrift, som har været opfattet forskelligt, Sölvesborg-stenens. Noreen medtager den i sit anhang med urnordiske indskrifter²⁴; Marstrander karakteriserer den således: »Sölvesborginnskriften står i runeformer ennå på det gamle alfabets grunn, i ortografi stemmer den derimod på vesentlige punkter med innskriftene i de yngre runealfabeter«²⁵. Men i Danmarks Runeindskrifter (nr. 356) er den henført til Helnæs-Gørlev gruppen²⁶. Den har bevaret w-runen, som hører hjemme i den gamle futhark, men den har opgivet d-runen, der er erstattet med þ i wapi og med t i ašmut. Den er ikke ristet med 16-tegns futharken, men har ortografiske overensstemmelser med denne. Et tilsvarende forhold viser den norske Vatn-sten med indskriften rhoalt R, den har bevaret den gamle o-rune, men har ligesom Sölvesborg erstattet d-runen med t. Krause henfører den til overgangstiden (p. 153). Vanskeligere at bedømme er lāt, *land* med t for d og fokl med k for g i Eggjum-indskriften, idet den anvender d- og g-runen²⁷. Vidnesbyrdene om en overgangstid er spinkle; men antagelsen af en sådan kan bedre forenes med opfattelsen af reduktionen som teknisk end med en fonologisk, systematisk betragtning²⁸.

Fonologerne ser reduktionen af konsonanttegn som et resultat af ændringen i konsonantsystemet i final stilling. Men notationen i de ældste runeindskrifter svarer ikke til dette konsonantsystem undtagen ved den dentale spirant, hvor þ blev tegn for den ustemte og stemte spirant. Før omdannelsen var d-runen tegn for de positionsbestemte varianter *d* og *ð*. Men den omstændighed, at d-runen gik af brug som tegn for stemt spirant, kan ikke være årsagen til, at den udgik af futharken som tegn for den stemte lukkelyd i forlyd i opposition til den ustemte lukkelyd²⁹.

Rischel har betonet, at fonologien kun tjener til at belyse fænomenerne fra een vinkel. "We are faced with a problem of considerable complexity, and we must not overestimate the explanatory power of structural statements" (p. 5). Spørgsmålet om årsagen eller årsagerne til futharkens omdannelse kan ikke besvares med sikkerhed; fonologien kan ikke give forklaringen. Fonologernes synspunkt har imidlertid betydning derved, at de sætter grafemsystemet i forbindelse med det ændrede konsonantsystem i final stilling, selv om dette ikke kan være årsag til omdannelsen. Og fonologien er af interesse for forståelsen af den måde, omdannelsen skete på, idet denne er betinget af de fonologiske forhold: 4 af de runer, der udgik, var betegnelse for lyd i en lydgruppe, der havde samme artikulationssted (Diderichsen p. 321), således at væsentlige oppositioner blev betegnet: mellem bilabiale, dentale og velare konsonanter, mellem urundede forstuvokaler, rundede bagtungevokaler og den urundede bagtungevokal. Tegnsystemet kunne fungere, selv om det var ufuldkomment.

Litteratur

- Andersen, Harry. 1947. *Det yngre Runealfabets Oprindelse*. Arkiv för nordisk filologi LXII p. 203–227. Optrykt i *Runologica* (1971) p. 43–67.
- Antonsen, Elmer, H. 1963. *The Proto-Norse vowel system and the younger futhark*. *Scandinavian Studies* XXXV p. 195–207.
- Diderichsen, Paul. 1945. *Runer og runeforskning i nordisk belysning. I anledning af det nye danske runeværk*. *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri*. Ny serie XXI p. 319–334.
- Haugen, Einar. 1969. *On the parsimony of the younger futhark*. *Festschrift für Konstantin Reichardt* p. 51–58.
- Rischel, Jørgen. 1967. *Phoneme, Grapheme and the "Importance" of Distinctions. Functional Aspects of the Scandinavian Runic Reform*. KVAL. Interim Report No. 1. Stockholm. Jf. *Selskab for nordisk Filologi. Årsberetning for 1965–1966* (1968) p. 14.
- Trnka, B. 1939. *Phonological remarks concerning the Scandinavian runic writing*. *Travaux du Cercle linguistique de Prague* VIII p. 292–296.

Noter

1. Trnka daterer overgangen til "before 600" (p. 294). Brøndum-Nielsen, *Gammel-dansk Grammatik* § 231 henfører den til »senere urno.disk Tid (senest 8. Aarh.)«, jf. Streitberg, *Urgermanische Grammatik* (1896) § 122 (»In einzeldialektischer Zeit«). I nyere fremstillinger antages udviklingen af *b* og *ð* at være urgermansk eller fællesgermansk: Kluge, *Urgermanisch*¹ (1913) p. 61, R. Loewe, *Germanische Sprachwissenschaft*¹ I (1918) p. 59, Prokosch, *A Comparative Germanic Grammar* (1939, repr. 1966) p. 58, 75 f., H. Krahe, *Germanische Sprachwissenschaft*¹ I (1963) p. 99, Moulton, "The stops and spirants of early Germanic", *Language* XXX (1954)

- p. 41 (litteraturhenvisninger p. 1), Toward a Grammar of Proto-Germanic (1972) p. 173, Steblin-Kamenskij, Arkiv för nordisk filologi LXXXIX (1974) p. 15 f. J. Sverdrup, Festskrift til Amund B. Larsen (1924) p. 224 ff. antager i tilslutning til Meillet, at mediae aspiratae i forlyd gik over til lukkelyd. Om Meillet's teori se J. Fourquet, Les mutations consonantiques du germanique (1948) p. 48–50.
2. Trnka opfatter spiranten *g* som variant af *h*, men den betegnes med *k*-runen, det vil sige, at der anvendes samme tegn for spirant og lukkelyd. Jf. ndf. p. 74. Det er for kategorisk at hævde, at betegnelsen for den stemte spirant ikke kunne opretholdes, efter at den var blevet variant af den ustemte; gammelnorsk anvender, i modsætning til islandsk, *ð* for den stemte spirant, se Noreen, Altisländische Grammatik⁴ (1923) § 35, Seip, Nordisk Kultur XXVIII B (1954) p. 14 f.
 3. Rischel betoner, at "there is a unique one-way relation between speech and writing: given a spoken form of a word one can determine from its sound structure how it must be written, but not the other way round" (p. 6).
 4. Om de forskellige udlæsningsmuligheder se Harry Andersen, Runestenenes forbandelsesformularer (1953) p. 7 f.
 5. Ikke mindst i navne gør tegnsystemet tolkningen usikker, se Evert Salberger, Runsvenska namnstudier (1978) p. 18.
 6. Om Haugens syn på fonemiseringen se Folia Linguistica III (1969) p. 107–19, spec. p. 115 f.
 7. I den citerede afhandling anfører Haugen, at distinktioner, der i urnordisk blev udtrykt ved kontrast mellem de trykssvage vokaler, efter synkope og omlyd blev betegnet ved vokalforskel i den trykstærke stavelse (p. 108).
 8. Haugen skriver: »K. M. Nielsen believes the unstressed vowels were unnasalized, but it is hard to see why such writings would continue if there were not some nasalization left (Nielsen 1960: 5, DR, 859–866)«. DR sp. 865 bestemmes nasalitetsbetegnelsen i akk. m. pl. som betinget af foregående nasal (jf. sp. 860 f.).
 9. Moulton, Language XXX (1954) p. 12, 16, 20 f.
 10. Om brugen i norske indskrifter se Rischel p. 17 f. Seip, Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab III (1929) p. 12 f. forklarer brugen af *h*-runen som påvirkning fra engelsk ortografi, således også von Friesen, Nordisk Kultur VI (1933) p. 150, 209. Rischel antager, at "the use of the *h*-rune was latent in the system itself".
 11. Danmarks Runcindskrifter sp. 954 anm. 1; om *h* i middelalderlige indskrifter smst. sp. 957.
 12. Jf. Noreen, Geschichte der nordischen Sprachen³ (1913) p. 16, 98. De ældste danske indskrifter har ingen eksempler på den stemte spirant. Hvis *kru(b)* DR 239 Gørlev udfyldes *kru(b)[u]*, *grófu*, har også den *b*, se Harry Andersen, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1945 p. 152 ff., 1950 p. 359 ff.
 13. Altisländische Grammatik (1923) § 240 med anm. 2. Noreen støtter sin datering på irske låneord og runeindskrifterne.
 14. Se Bugge, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1899 p. 235 f.
 15. Den er antagelig norsk, se Acta Philologica Scandinavica XVIII (1945–48) p. 299 ff.
 16. Krause, Die Runeninschriften im älteren Futhark (1966) p. 229 f. Om *nakðan* med analogisk *ð* se Krause, Die Sprache der urnordischen Runeninschriften (1971) p. 38.
 17. Altisländische Grammatik⁴ (1923) § 221, 1 med anm. 2. Finnur Jónsson, Norsk-islandske Kultur- og Sprogforhold (1921) p. 283 anfører efter 3. udg. af Noreens grammatik *-ðauðe* (: gotisk *daupus*) Björketorp; men von Friesen og Ivar Lindquist

- tolker det som et adjektiv med oprindeligt *ð*, se Ivar Lindquist, *Sparlösa-stenen* (1940) p. 113 f. med note 2.
18. Jf. også Otto von Friesen, *Nordisk Kultur VI* (1933) p. 145, Skautrup, *Det danske Sprogs Historie I* (1944) p. 121 f.
 19. *Språk i Norden* 1978 p. 34, jf. p. 26–28. Han henviser til Rischel (jf. ovf. note 3).
 20. *Language XXXVII* (1961) p. 215–30. Antonsens opfattelse af fonemsystemet afvises af Hreinn Benediktsson, *Language XXXIX* (1963) p. 420, Einar Haugen, *Folia Linguistica III* (1969) p. 114 f.
 21. "The younger futhark, to my mind, represents a unique solution to the dilemma of too many phonemes with too few symbols. This solution was a further simplification of the orthographic system which must have been based on the premise that since the five symbols available did not accurately represent the sound system of the language in case, that sound system could be expressed by an even simpler orthography in which only the crassest oppositions were taken into consideration" (1963 p. 201).
 22. Rischel antager, at w-runen udgik på grund af parallismen mellem i-j og u-w (p. 7). Om g-runens form smst. p. 3.
 23. Rischel regner med, at runernes former kan have spillet en rolle (p. 3, 9). Haugen afviser denne mulighed: "there can be little doubt that the adaption of the old tradition was linguistically and not purely technically determined as some have contended" (p. 57).
 24. *Altisländische Grammatik*⁴ (1923) p. 388.
 25. De nordiske runeindskrifter i eldre alfabet (*Viking* 1952) p. 161. Jf. også forf., *Til runedanskens ortografi* (*Arkiv för nordisk filologi* 1960) p. 46. Marstrander sammenstiller Sölvesborg-stenens runer med de øvrige Blekinge-indskrifter (p. 116, fig. 120). Men runernes former viser ikke, hvilken futhark indskriften er ristet med. De ældste danske indskrifter har de samme runeformer som de yngste indskrifter med 24-tegns futharken, Eggjum og Strandspændet; den gamle m-rune findes på DR 190 Helnæs og Sparlösa. Det er kun anvendelsen af w-runen, der viser tilbage til den ældre futhark.
 26. Således også Krause, *Die Runicinschriften im älteren Futhark* (1966) p. 220 Anm. 2.
 27. Krause l.c. p. 229 (»Übergang zu dem 16-typigen Alphabet«). Harry Andersens opfattelse er, at Eggjum-indskriften har spirerne til den nye alfabet (p. 226 f.); jf. hertil L. Musset, *Introduction à la runologie* (1965) p. 224.
 28. Wimmer, *Die Runenschrift* (1887) p. 208 ff. hævder en længere overgangstid. Jf. også Marstrander l.c.
 29. Steblin-Kamenskij, *Arkiv för nordisk filologi LXXXIX* (1974) p. 16 anfører imod Trnkas og Haugens forklaringer, at de ikke tager hensyn til konsonantsystemet i forlyd.

Modalpartikler og deres funktion i dansk

Af Torben Andersen

I dette skrift forsøger jeg at beskrive indholdet af en række modalpartikler i dansk. Modalpartikler er adverbier som optræder i nexusfeltet, og som ikke bidrager til sætningens propositionelle indhold men henviser til kommunikationssituationen (jvf. Harder (1975)). Blandt disse ord vil jeg se nærmere på følgende: *da*, *nu*, *ellers*, *altså* og *også*. Disse og flere andre modalpartikler bruges især i talesprog, i uformel samtale, idet brugen af dem forudsætter tilstedeværelsen af en dialogpartner, hvis ytringer og tanker man forholder sig til. Det er min tese, at deres funktion er at signalere hvorledes den pågældende ytrings propositionelle indhold er relevant i forhold til den foregående replik. Modalpartiklerne giver samtalen struktur på lokalt niveau fra den ene ytring til den næste. Beskrivelsen af modalpartiklerne er derfor et bidrag til studiet af samtalestruktur.

Afgrænsning af den modale fra den ikke-modale brug af adverbierne.

Adverbierne *da*, *nu*, *ellers*, *altså* og *også* kan også anvendes på andre måder end modalt. Som modalpartikler placeres de altid i nexusfeltet, mens deres placeringsmuligheder er anderledes, når de anvendes ikke-modalt. I følgende sætningspar, hvor det relevante adverbium er kursiveret, eksemplificerer (a)-sætningerne den modale og (b)-sætningerne den ikke-modale brug:

(1a) Det ved jeg *da* ikke.

(1b) *Da* ved jeg det ikke.

(2a) Jeg er *nu* holdt op med at ryge.

(2b) *Nu* er jeg holdt op med at ryge.

(3a) Jeg har *ellers* ikke lyst.

(3b) *Ellers* har jeg ikke lyst.

(4a) Hans søster skal *altså* også med.

(4b) *Altså* skal hans søster også med.

(5a) Jeg har *også* løbet hele vejen.

(5b) *Også* jeg har løbet hele vejen.

I (b)-sætningerne står adverbierne i fundamentfeltet og er derfor entydigt ikke-modale. Af (a)-sætningerne er (2), (4) og (5) tvetydige, idet adverbiet kan være enten modalt eller ikke-modalt. Den ikke-modale betydning af adverbierne er den der er lettest at definere: *da* »i så fald«, *nu* »på nuværende tidspunkt«, *ellers* »hvis ikke det, så«, *altså* »heraf følger«, *også* »ligeledes«. I deres modale betydning kan adverbierne ikke parafraseres tilsvarende.

Modalpartiklernes hidtidige behandling.

Modalpartiklerne i dansk er ikke hidtil blevet systematisk beskrevet, hvilket formentlig hænger sammen med deres tilknytning til talesproget. Populært betragtes de vel ofte som »fyldeord« eller »betydningsløse« ord. De gives ingen særskilt behandling hverken af Wiwel (1901), Mikkelsen (1911) eller Diderichsen (1957). Hansen (1967) giver eksempler på den modale brug under overskrifterne »Adverbier der angiver den talendes, fortællerens personlige forhold til (indholdet i) fremstillingen« og »Adverbier der har henblik på forholdet til den tiltalte« (bind III, henh. s. 277-284 og s. 285-287). Hans karakteristik af denne adverbialbrug er imidlertid meget vag, og han gør ikke noget forsøg på en systematisk beskrivelse. Jeg har selv, i Andersen (1973) i kapitlet »Om nogle konventionelt indirekte illokutionære handlinger i dansk«, behandlet visse aspekter af brugen af *ikke*, *så*, *nok* og *lige*. Endelig har Harder (1975) peget på, at modalpartiklerne bruges som »en ledsagende anvisning fra taleren, angivende hvordan oplysningen (dvs. det propositionelle indhold) skal ses i relation til kommunikationssituationen« (s. 107), og at beskrivelsen af deres betydning derfor hører til på et andet niveau end beskrivelsen af det propositionelle indhold.

Også i tysk (men ikke i engelsk) findes der en række modalpartikler, f.eks. *denn*, *etwa*, *schon* og *doch*. Denne klasse er blevet underkastet monografisk behandling af bl.a. Kriwonossow (1963) og Bublitz (1978). Mens Kriwonossows afhandling udelukkende omhandler partiklernes syntaks, er Bublitz' undersøgelse koncentreret om deres funktion. Bublitz' synsvinkel og beskrivelsesmåde minder på mange måder om den jeg selv anvender i nærværende skrift; men min generelle pointe, at modalpartiklerne signalerer ytringens sammenhæng med den foregående ytring, er ikke så klar hos Bublitz.

Modalpartiklernes henvisningsfunktion.

Det er ret klart, at modalpartiklerne i en vis forstand henviser til noget foregående. De anvendes typisk i samtale som en henvisning til den foregående replik. Som demonstration heraf kan vi sammenligne følgende to konstruerede dialoger, hvoraf den første ikke indeholder modalpartikler:

- (6) A₁: Jeg tager til København i morgen.
 B₂: Birgit kommer hjem.
 A₃: Jeg er nødt til at tage af sted.
 B₄: Du kan vente til tirsdag.
 A₅: Jeg skal til et vigtigt møde.
 B₆: Det kan du aflyse.
 A₇: Det kan jeg.

Forløbet af denne dialog er vel forståeligt, men dialogen bliver mere naturlig, sammenhængende og lettere at forstå, hvis der indføjes modalpartikler i replikkerne 2-7:

- (7) A₁: Jeg tager til København i morgen.
 B₂: Birgit kommer *altså* hjem.
 A₃: Jeg er *nu* nødt til at tage af sted.
 B₄: Du kan *da* vente til tirsdag.
 A₅: Jeg skal *ellers* til et vigtigt møde.
 B₆: Det kan du *jo bare* aflyse.
 A₇: Det kan jeg *også*.

Modalpartiklerne er med til at vise, hvordan hver replik forholder sig til den foregående replik, og dermed også, at den er en meningsfuld reaktion på denne. Denne henvisningsmåde har jeg i Andersen (1975) kaldt *signalering*, et begreb som jeg i afsnit 8 vil afgrænse fra en anden henvisningsmåde.

Kontekstualisering som analysemetode.

I det følgende vil jeg foretage en foreløbig indkredsning af hvad indholdet af signaleringen er for hver af de fem udvalgte modalpartikler. Som analysemetode anvender jeg det som Fillmore (1973) har kaldt »kontekstualisering«. I en sætning findes der ofte nogle formelle træk som viser noget om

den situation hvori den bruges. Kontekstualisering består da i for en isoleret sætning på grundlag af disse formelle træk at eksplicitere eller rekonstruere den situationstype hvori den ville kunne bruges. Modalpartiklerne er netop eksempler på sådanne kontekstbundne formelle træk ved en sætning. I modsætning til de fleste andre af den slags træk, fx. deiktiske udtryk, indgår de imidlertid ikke i sætningens propositionelle indhold men er udelukkende kontekstangivende. Derfor kan det være vanskeligt at afgøre præcist hvormed de bidrager til ytringens samlede betydning i konteksten. Det gælder om at finde det rette abstraktionsniveau og det rette begrebsapparat, således at man får udskilt den konkrete, specifikke kontekst fra det indhold som modalpartiklerne i sig selv har. Dette kan kun ske på hypotetisk-deduktiv vis, gennem inddragelse af mange forskellige eksempler. I nærværende skrift har jeg dog kun foretaget en foreløbig undersøgelse. Som data anvender jeg nogle få, konstruerede dialogfragmenter bestående af hver to replikker.

Indholdet af *da*, *nu*, *ellers*, *altså* og *også*.

Som eksempler på anvendelsen af modalpartiklen *da* kan følgende dialogfragmenter tjene:

- (8) A: Jeg er nødt til at tage af sted.
B: Du kan *da* vente til tirsdag.
- (9) A: Du har vel som sædvanlig ikke tid.
B: Jeg har *da* ikke så travlt idag.
- (10) A: Jeg har bedt Jens om at optage det hele på bånd.
B: Det kan han *da* ikke finde ud af.

Hvad B mener med *da* i de tre ytringer, er noget i retning af følgende:

- (8a) »Du siger, at du er nødt til at tage af sted imorgen. Men det er forkert, eftersom du kan vente til tirsdag med at tage afsted. Og det ved du.«
- (9a) »Du siger, at jeg vel som sædvanlig ikke har tid. Men det er forkert, eftersom jeg ikke har så travlt idag. Og det ved du.«
- (10a) »Du siger, at du har bedt Jens om at optage det hele på bånd. For at kunne bede Jens om at optage noget på bånd må man antage at han kan finde ud af det. Men det kan han ikke. Og det ved du.«

Vi ser, at *da* signalerer at indholdet af ytringen implicerer negationen af den forudgående ytrings indhold. Ved ytringens »indhold« forstår her enten dens propositionelle indhold, de præsuppositioner og andre antagelser der er en forudsætning for at ytre dette propositionelle indhold, eller - som vi senere skal se eksempler på - det propositionelle indhold der kommunikerer indirekte gennem den pågældende ytring.

Lad *p* betegne den første ytrings indhold, og lad *q* betegne den anden ytrings propositionelle indhold. Den anden ytrings indhold kan da betegnes med følgende logiske udtryk i boolsk algebra og prædikatslogik :

$$(11) q \wedge (q \Rightarrow \neg p) \wedge (A \text{ ved at } q)$$

hvor modalpartiklens bidrag til ytringens indhold er det andet og tredje led i konjunktionen.

Modalpartiklen *nu* minder i sin funktion meget om *da*. Eks. :

(12) A: Birgit kommer hjem.

B: Jeg er *nu* nødt til at tage afsted.

(13) A: Du har vel som sædvanlig ikke tid.

B: Jeg har *nu* ikke så travlt idag.

(14) A: Jeg har bedt Jens om at optage det hele på bånd.

B: Det kan han *nu* ikke finde ud af.

Ligesom *da* signalerer *nu*, at *q* implicerer negationen af *p*. Men i modsætning til *da* signalerer *nu* ikke at A ved at *q* men måske snarere at A netop ikke ved eller kunne vide at *q* (12) er et eksempel på det tidligere nævnte forhold, at *p* ikke behøver være den ordrette proposition, men også kan være en proposition som indirekte kommunikerer via *p*: Hvis vi lader (12) være et fragment af dialog (7) og tager forskud på beskrivelsen af *altså*, kan vi sige at den indirekte kommunikerede proposition er noget i retning af »Du vil måske alligevel ikke tage til København imorgen«.

Brugen af *ellers* kan eksemplificeres med følgende dialogfragmenter :

(15) A: Du kan vente til tirsdag med at tage afsted.

B: Jeg skal *ellers* til et vigtigt møde.

(16) A: Jeg har ikke lyst til at tage med til stranden.

B: Vandet er *ellers* varmt.

(17) A: Vi kommer ikke sammen.

B: Det sagde Karl *ellers*.

(18) A: Det er Jens der vil snakke med dig.

B: Jeg har *ellers* ikke fortalt ham at jeg er her.

(19) A: Jeg har købt en Volvo.

B: Er den *ellers* ikke temmelig dyr?

I modsætning til *da* og *nu* signalerer *ellers* ikke, at q implicerer $\neg p$. P 's sandhed accepteres, men der signaleres, at q normalt ville være en grund til at tro at $\neg p$, og at p derfor af en eller anden grund er sand på trods af q . B 's replik lægger derfor op til en replik fra A , hvori den for B ukendte grund anføres. Essensen af indholdet i *ellers* kan derfor måske siges at være følgende:

(20) $q \wedge (q \Rightarrow \neg p) \wedge (\exists r: r \Rightarrow \neg(q \Rightarrow \neg p))$.

Den modale brug af *altså* kan eksemplificeres på følgende måde:

(21) A: Jeg tager til København i morgen.

B: Birgit kommer *altså* hjem.

(22) A: Jeg vil gerne have en kop kaffe til.

B: Den er *altså* ikke varm længere.

(23) A: Vi skal også have en liter mælk.

B: Jeg har *altså* allerede købt mælk.

(24) A: Jeg gad vide om vi har købt øller nok.

B: Jeg har *altså* næsten en hel kasse øl hjemme.

(25) A: Jeg ved ikke om den sidste bus er gået.

B: Jeg kan *altså* godt have en til i min bil.

Altså signalerer, at q muligvis er en relevant oplysning for A i forhold til p . Idet p altid synes at angive eller antyde en plan, en fremtidig handlingsmulighed, fremføres q som en oplysning der muligvis vil få A til at ændre den plan.

Mens de hidtil beskrevne modalpartikler alle på en eller anden måde signalerer en negation i forhold til p , signalerer *også* - eller dets distributionelle variant *heller* - en bekræftelse. Eksempler herpå er følgende:

- (26) A: Det kan du jo bare aflyse.
 B: Det kan jeg *også*.
 (27) A: Ih hvor er du dog forpustet.
 B: Jeg har *også* løbet hele vejen.
 (28) A: Jeg tror ikke jeg tager med til festen.
 B: Den bliver vist *heller* ikke særlig sjov.
 (29) A: Jeg har fået dårlig mave af det.
 B: Det er *også* usundt at spise sådan noget.
 (30) A: Jeg har fået dårlig mave af det.
 B: Det er *heller* ikke sundt at spise sådan noget.

Også i en positiv og *heller* i en negativ sætning signalerer, at p er forståelig i betragtning af q, idet q fremføres som en slags forklaring på p. Rækkefølgen af p og q kan dog også byttes om, i hvilket tilfælde modalpartiklen optræder i A's i stedet for i B's replik, jvf. f.eks.:

- (27a) B: Jeg har løbet hele vejen.
 A: Du er sørne *også* forpustet.
 (28a) B: Festen bliver vist ikke særlig sjov.
 A: Jeg tror *heller* ikke jeg tager med til den.

Også og *heller* signalerer stadigvæk, at den første proposition er forståelig i betragtning af den anden, men på grund af ombytningen fremføres den anden proposition snarere som et slags indicium for den første end som en slags forklaring på den.

Modalpartikler som dialogkonstituerende.

På grundlag af den foregående beskrivelse af de enkelte modalpartikler kan vi nu skematisk opstille den sammenhæng i dialog (7) som modalpartiklerne signalerer, idet p_i angiver den pågældende ytrings propositionelle indhold:

- (7) A₁: Jeg tager til København i morgen.
 B₂: Birgit kommer *altså* hjem.
 A₃: Jeg er *nu* nødt til at tage afsted.
 B₄: Du kan *da* vente til tirsdag.
 A₅: Jeg skal *ellers* til et vigtigt møde.
 B₆: Det kan du *jo bare* aflyse.
 A₇: Det kan jeg *også*.

(7a) p_1

$p_2 \wedge \text{muligvis } (p_2 \Rightarrow \neg p_1)$

$p_3 \wedge (p_3 \Rightarrow \neg p_1) \wedge (B \text{ ved ikke at } p_3)$

$p_4 \wedge (p_4 \Rightarrow p_3) \wedge (A \text{ ved at } p_4)$

$p_5 \wedge (p_5 \Rightarrow p_4) \wedge (\exists p: p \Rightarrow \neg(p_5 \Rightarrow p_4)).$

$p_6 \wedge (A \text{ ved at } p_6) \wedge (p_6 \text{ er let at udføre})$

$p_7 \wedge (p_7 \Rightarrow p_6)$

At modalpartiklerne måske ligefrem kan siges at være dialogkonstituerende, kan demonstreres med følgende eksperiment: Dan en række tilfældige sætninger! Læg dem i munden på skiftevis person A og B! Indsæt en modalpartikel i alle sætninger på nær den første! Og du har en dialog! Et eksempel herpå er (31) uden og (32) med modalpartikler:

(31) A_1 : Han købte to kilo kartofler.

B_2 : Jeg skal have repareret min bil.

A_3 : Han har ikke vasket op endnu.

B_4 : Det gamle billede er blevet væk.

(32) A_1 : Han købte to kilo kartofler.

B_2 : Jeg skal *ellers* have repareret min bil.

A_3 : Han har *da* ikke vasket op endnu.

B_4 : Det gamle billede er *altså* blevet væk.

I (32) tvinger modalpartiklerne formentlig læseren til for hver to konsekutive sætninger at forestille sig eller at søge efter en kontekst hvor de pågældende sætninger giver mening som sammenhængende replikker.

Signalering versus anaforsk henvisning.

I det foregående har jeg anvendt betegnelsen »signalering« om den måde hvorpå modalpartiklerne henviser til noget foregående. Dette har jeg gjort for at markere at deres henvisningsmåde er forskellig fra den i en række andre adverbier som også angiver sætningens relation til den foregående sætning, f.eks. *derfor*, *desuden*, *alligevel*, *således*, *altså*, *ellers* og *da*. I modsætning til modalpartiklerne er disse adverbier anaforske. De kan nemlig parafraseres med udtryk der indeholder et anaforsk pronomen der henviser til den foregående sætning:

(33) derfor	= af den grund
desuden	= foruden det
alligevel	= trods det
således	= på den måde
altså	= af det følger at
ellers	= hvis ikke det, så
da	= i det tilfælde.

Mens disse ord i kraft af deres anaforiske indhold henviser direkte eller eksplicit, henviser modalpartiklerne indirekte eller implicit. Og dette er en af grundene til at modalpartiklerne er typiske for talesprog, mens de anaforiske adverbier er typiske for skriftsprog.

Afslutning.

I dette skrift har jeg gjort opmærksom på, at en række adverbier i dansk som funktion har at signalere, hvilken relevans en given ytring har i forhold til den forudgående ytring i en dialog. Disse såkaldte modalpartiklers rationale er at finde i det talte sprogs dialogform, hvor sætningerne i modsætning til i det skrevne sprog eller monologen til stadighed skyldes skiftende sprogbrugers tankegang. Mens monologen manifesterer én persons tankegang, hvorved sammenhængen mellem sætningerne fremtræder eksplicit, forhindrer dialogformen på den ene side en elaboreret eksplicitering af sætningernes relation til hinanden, men kræver på den anden side - for dialogpartnernes forståelses skyld - en signalering af disse relationer.

Modalpartiklernes indhold må beskrives som relationer mellem propositioner, såvel dem der udtrykkes eksplicit i dialogparternes ytringer som dem der tilskrives dem som forudsætninger eller implikationer. Beskrivelsen af modalpartiklerne må derfor foregå i et sprogvidenskabeligt metasprog snarere end ved hjælp af sproghandlingsbeskrivende ord, idet disse - som påvist i Andersen (1975) - er commonsense-begreber der selv bygger på en intuitiv forståelse af bl.a. de relationer som modalpartiklerne signalerer.

Litteraturliste.

- Andersen, Torben (1973) »Samtaleanalyse og sproghandlingsanalyse«, upubliceret specialeafhandling, Institut for lingvistik, Københavns universitet.
- Andersen, Torben (1975) »Ytringsbeskrivende verber, gengivelse af ytringer, og sprogbrugens indeksikalitet«, i *Nydanske Studier og Almen Kommunikationsteori*, nr. 8, Akademisk Forlag, København.
- Bublitz, Wolfram (1978) »Ausdrucksweisen der Sprechereinstellung im Deutschen und Englischen«, Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Diderichsen, Paul (1957) »Elementær dansk grammatik«, 2. udg., Gyldendal, København.
- Fillmore, Charles J. (1973) »Pragmatics and the Description of Discourse«, manuskript.
- Hansen, Aage (1967) »Moderne dansk«, Grafisk Forlag, København.
- Harder, Peter (1975) »Prædikatstruktur og kommunikativ funktion«, i *Nydanske Studier og Almen Kommunikationsteori*, nr. 8, Akademisk Forlag, København.
- Kriwonossow, A. (1963) »Die modalen Partikeln in der deutschen Gegenwartssprache«, udgivet i 1977 af Verlag Alfred Kummerle, Göppingen.
- Mikkelsen, Kr. (1911) »Dansk Ordføjningslære«, København; genoptrykt 1975 af Hans Reitzels Forlag, København.
- Wiwel, H.G. (1901) »Synspunkter for dansk sproglære«, Det Nordiske Forlag, København.

Note

1. Det andet og tredje led i denne konjunktion svarer til henholdsvis *jo* og *bare*.

Forskningsoversigt Dansk litterær kvindeforskning 1970-1981

Af Anne Birgitte Richard

I: Tværvidenskab og kønsroller.

Socialistisk Kvindegruppens skolingsgruppe: Kvindeundertrykkelse og klassekamp, 1972.

Kvindeundertrykkelsens specifikke karakter under kapitalismen, NSU, 1973.

Kvindsituation og kvindebevægelse under kapitalismen, (red: Signe Arnfred og Karen Syberg), NSU skriftserie nr. 4, 1974.

Pil Dahlerup: Om at bedrive metafor, Vindrosen 1 / 71.

Pil Dahlerup om to Cecil Bødker-anmeldelser i: *Feminologi*, Kgl. Bibl. Tryk, Kbh. 1972, s. 101 - 106 inkl.

Arbejdsgruppe: Kønspolitisk litteraturanalyse, Kritik nr. 22, 1972.

Pil Dahlerup: Litterære kønsroller, Dansklærerforeningen, 1973.

Hanne Møller m.fl.: Udsigten fra det kvindelige univers, En analyse af EVA, 1972.

Historien om danskfagets litterære kvindeforskning er historien om udviklingen af en ny forskningsretning: afgrænsning af et objekt, indsamling af et materiale, udviklingen af en metode; samtidig er udviklingen foregået i nøje samspil med den nye kvindebevægelses interesser og i intern universitetssammenhæng med den marxistisk-fagkritiske skole og hele institutionskritikken.

Kvindeforskningens forskellige faser og skoler afspejler disse sammenhænge - og også de konflikter der kan opstå mellem en bevægelses krav og den traditionelle universitetsforskningens afgrænsninger - og tilbud. Kvindeforskningen som *miljø* har skiftevis været knyttet til bevægelser, foregået isoleret, været integreret i diverse institutters øvrige projekter, eller den har udviklet særmiljøer på enkelt-institutter og i tvær-fagligt og tvær-universitært samarbejde. I de sidste år er der startet en omfattende registrering og koordinering, ikke mindst med kerne i Nynne Kochs oparbejdning af *Kvinfo*, der har fået sin særlige afdeling på Det kongelige Bibliotek.

De første spæde skridt kom fra to retninger. En række tværvidenskabelige undersøgelser over kvindsituation og kvindehistorie, der kun meget nødtørftigt inddrog kultur og litteratur, og en række forsigtige modeller over kvindesyn og kønsroller i litteraturen, der kun nødtørftigt knyttede an til større kvindepolitiske og tekstvidenskabelige teorikomplekser.

Socialistisk Kvindegruppe, en udbrydergruppe fra Rødstrømpebevægelsen, udgav sit skolingshæfte, der et langt stykke byggede på, og måtte bygge på, klassiske værker, der ingen samlet kvindeteori kunne præstere og hvis teser om bl.a. familiens udvikling, om kvinder i historien (matriarkatsteoriene o.l.) har måttet revideres. Mens formuleringerne således ofte er både abstrakte og tvivlsomme, rummer dette første forsøg samtidig klare fingerpeg om, hvilken vej opbygningen af en teori bag forståelsen af kvindelitteraturen måtte gå: det er

historien og kvindernes placering i forhold til familie og arbejde, der er emnet, og opgaven bliver en genlæsning af klassiske værker koblet på en omfattende empirisk og teoretisk nyforskning.

Det tværvideenskabelige forskningsarbejde under NSU (fra 1973, udvidet 1974) inddrager også kvinders seksualitet og kulturen som forskningsobjekter, stadig som isolerede områder og for kulturens vedkommende tøvende og sporadisk - i 1974-udgaven kommer de første litterære analyser. Samtidig udkrystalliserer sig de første diskussioner om forholdet mellem teori og bevægelse, feminisme og socialisme og kulturens / litteraturens placering i den kvindepolitiske kamp.

Kvindeforskningen præsenterer sig i denne fase som tværvideenskabelig, den udpeger specifikke forskningsområder, som endnu vanskeligt kan tænkes sammen, den viser hen mod vældige uopdyrkede forskningsfelter, et kolossalt indsamlingsarbejde og en teoretisk overvejelserproces, der kommer til at bestemme de næste års arbejde. Endelig udskiller den en diskussion, der har præget danskfagets kvindeforskning, om forholdet mellem den rent litterære beskæftigelse, der hævder vigtigheden af en relativ autonom beskæftigelse med ideologi-analyser, og en forskning og teori styret af en kvindepolitisk målsætning, der også omfatter økonomisk og politisk kvindekamp.

Den rent litterære interesse fik sine første resultater i en række tekster, skrevet i sammenhæng med Pål Dahlerups kurser i Kønspolitisk litteraturanalyse; en forløber for denne betragtningsmåde findes i den tidligere artikel om metaforer fra 1971.

I Kritik 22 udvikler en gruppe de første principper for kønspolitisk litteraturanalyse eksemplificeret på Villy Sørensens Sære Historier; metoden bygger først og fremmest på en kvantitativ opregning af personerne og deres funktion, status og roller inden for teksten og tager i mindre grad hensyn til konteksten. Metodens målsætning er en vurdering af, hvorvidt værket kan betragtes som reaktionært eller progressivt i sit kvindesyn. Artiklen rummer også en konfrontation af traditionelle litteraturhistoriers vurdering af kvindelige skribenter (in casu Jenny Blicher-Clausen) med en blind-vurdering, som studenterne på holdet foretog af en gruppe forfattere. I denne sammenhæng finder man de første spæde forsøg på at opstille vurderingskriterier for kvindelige skribenters tekster, set i forhold til form, indhold og kvinders sær- (og undertrykte) position i offentligheden.

Principperne udvikles i undervisningshæftet Litterære Kønsroller, der især rummer redskaber, der skal udvikle opmærksomhed over for sprog og ideologi knyttet til henholdsvis kvinder og mænd i forskellige teksttyper: anmeldelser, fiktion, reklame etc. Pål Dahlerup opridser en arbejdsmodel til beskrivelse og vurdering af kønsroller og kønsideologi i fiktionstekster og begynder også at overveje forholdet mellem kvindelige skribenter og det litterære system.

Hvor de tværvideenskabelige hæfter starter i abstraktionen, er de første faser i litteraturbeskæftigelsen overordentlig konkrete; her er snarere tale om optræning i sensibilitet over for stofområdet, mands-kvindeforholdet som ideologisk størrelse med sproglig manifestation i snart sagt enhver type tekster. Fælles for de to typer forskning er, at de ganske vist er produceret i takt med opbygningen af forskellige kvindemiljøer og kvindebevægelser, men samtidig er rettet mod universitet (henh. gymnasiet).

En integrering af forskning, bevægelse og umiddelbar personlig interesse fandt derimod sted i Udsigten fra det kvindelige univers, hvor en gruppe kvinder analyserede et blad, som de selv var læsere af og hvis univers de forholdt sig til i dagligdagen. Metodisk er der tale om en fortsættelse af den ideologikritiske analyse, som den bl.a. havde manifesteret sig i Søndags-BT-rapporten (1971), men med den forskel, at forskerne her selv var del i den gruppe

som skulle frigøres gennem analysen; det er en analyse, der tydeligt demonstrerer det *sammenfald mellem interesse og erkendelse*, der både er kendetegn og diskussionspunkt for den nye kvindeforskning. Kvindegruppen undersøger bladet EVA som et bevidsthedsindustriprodukt med vægt på de normer og psykiske strukturer, som bladet danner eller forstærker hos sine læsere. Den gør brug af elementer fra psykoanalyse, klassanalyse, teorier om værdæstetik og er således et forsøg på praktisk at anvende en bredere teoridannelse i tekst- og literaturanalysen. Her er samtidig tale om en brugsrettet forskning, der i fremtrædelsesform, engagement og sprog overskrider den universitære tradition.

II: Opdagelsen af en periode.

Jette Lundbo Levy: Victoria og Amalie kommer til København, Vindrosen 4 / 72.

Jette Lundbo Levy: Kvinden som bevidsthedsproducent, Poetik 20, 1972-73.

Agnete Rasmussen: Dansk Kvindesamfund og sædelighedsfejden 1887, GMT 1972.

Pil Dahlerup: Knust mellem klasser, i: Ka' kvinder læse? Kbh. 1974.

Pil Dahlerup: Den kvindelige naturalist, Vinduet 2 / 75.

Kønsroller i litteraturen, (red. Hans Hertel) Kbh. 1975.

Jette Lundbo Levy: Efterskrift til Amalie Skrams Professor Hieronimus, PAX 1974.

Der er en bestemt periode, der har været i fokus for den litterære kvindeforskning, som model, som eksemplifikation, som stedet, der et langt stykke har været udgangspunkt for opbygningen af en teori: det moderne gennembruds periode. Perioden 1870-90 er også kendetegnet ved gennembruddet for en gruppe kvindelige skribenter, for kvindebevægelsen og for en række sociale ændringer omkring ikke mindst mellemlagskvindernes liv, der har kunnet læses som grundmodeller for den type spørgsmål, som læsningen af også senere perioders kvindelitteratur rejser; om kvinderne i den litterære offentlighed, om kvindeæstetik og litterære skoler, om kvinders tematiseringer af deres konflikter mellem identitet som seksuelle, moderlige, arbejdende og skabende mennesker, om kvindebevægelse og kvindelitteratur, om vurderingskriterier og analyse metoder.

Jette Lundbo Levy nærmer sig perioden fra to indfaldsvinkler i sine artikler; i Vindrosen skildrer hun i fikcionaliseret form Amalie Skram, Victoria Benedictsson og til slut Alexandra Kollontaj i skæringspunktet mellem egne opbrud, debatten om seksualitet og sædelighed, kunstner-problematikken og de klasse modsætninger og sociale grundbetingelser, som først den socialistiske kvindebevægelse kunne inddrage i sin forståelse og bruge til overvindelse af de uløselige dilemmaer for de borgerlige kvinder. I Poetik-artiklen opridses de teoretiske forudsætninger for en forståelse af kvindelitteraturen som ikke blot et særegent område, men som et stof, der kun kan begribes som led i en samfundsmæssig totalitet med dens klasse modsætninger og almene ideologiske brydninger. Eksempelvis er en bestemt periodes ideologi om kunstnerisk praksis og kunstens position med til at bestemme den brug af det litterære medie som den kvindelige forfatter kan gøre.

Naturalismens kvinder er også eksempel for Pil Dahlerup i hendes fag- og kønspolitiske kritik af danskstudiet (Knust mellem klasser); her kritiserer hun bl.a. offentlighedsteorierne for deres manglende opmærksomhed på kvindernes vilkår inden for bestemte klasser og sfærer i den klassiske offentlighedsmodel. I en række andre artikler har hun uddybet sine synspunkter på de naturalistiske kvinder, især Victoria Benedictsson og Amalie Skram. Karakteristisk for Pil Dahlerups tilgang er, at hun med samme greb læser kvindernes tekster og

livsperspektiv i forhold til deres samtidsvilkår som mellemlagskvinder og kvindelige kunstnere og perspektiverer deres erfaringer op til nutidige kvindeproblemer. Deres forhold til arbejdet, kærligheden, men ikke mindst dannelsen af deres bevidsthed og socialkarakter finder hun et langt stykke er grundmodeller for kvindepsyke og kvindevilkår.

Det moderne gennembruds kvindeforfattere oplever især familien og seksualiteten som hindringen for deres frigørelse, men samtidig som steder deres identitet er bundet til. Jette Lundbo Levy har påvist, hvordan Amalie Skrams skildring af hospitalshierarkiet i Professor Hieronimus kan paralleliseres med kvindernes umyndiggørelse i familiehierarkiet. Især har den kvindelige seksualitet, som den blev diskuteret i forbindelse med sædelighedsfejden, været kernepunkt - dengang og nu. Synspunkterne, fortællelserne og hele opmærksomheden omkring kvinders krop og drift har kunnet bruges som eksempel på de særlige metodiske vanskeligheder, der er forbundet med kvindelitterære studier. Kvinders køn og seksualitet er deres udgangspunkt for søgen efter personlig og social identitet og derfor tematiseret igen og igen; samtidig er kvinderne fastholdt ideologisk som først og fremmest seksuelle væsner, hvorfor »det seksuelle spørgsmål« kan komme til at spærre for en forståelse af de sociale modsætninger bag de sædelige debatter. Endelig er reproduktionsområdet centralt for kvindeforskningen, fordi forholdet mellem reproduktion og produktion i særlig grad er bestemmende for kvindernes liv, mens det har kunnet udskydes af mændenes og derfor også er underbelyst i den mandlige forskning.

Naturalismens kvinder fokuserede på en tematik, der blev ved at være central for mellemlagskvindernes tekster; og de analyseproblemer som teksterne stiller bliver centrale for forståelsen af senere kvindeskribenters dilemmaer.

III: Opbygningen af en metode og en teori.

Pil Dahlerup: analyse af Cecil Bødker: Den vandrende mark i: Analyser af moderne dansk lyrik 1, 1976 (skrevet 1973).

Pil Dahlerup: Metoder för kvinnotextforskning i: Textanalyse från könsrollssynpunkt (red. Karin Westman Berg), Lund 1976.

Anne Birgitte Richard: Kvindelitteratur og kvindesituation, Kbh. 1976.

Anne Birgitte Richard: Kvindelitteratur og kvindæstetik, Kritik nr. 43, 1977.

Jette Lundbo Levy: De knuste spejle, Kbh. 1976.

Bente Gaul: Undertrykkelse, oplevelse og modstand i den nye kvinderoman, Kbh. 1978.

Susanne Fabricius: Splittelse eller mangfoldighed. Om kvindebevægelse og forskning, Kritik nr. 47, 1979.

I en analyse af Cecil Bødkers digt Den vandrende mark (1955) præsenterer Pil Dahlerup en strukturalistisk analysemodel på en kvindetekst; hendes konklusion på analysen er en vurdering af Cecil Bødker som bunden oprører i forhold til en traditionel kønsrolleopfattelse, og hun perspektiverer denne vurdering ud til samtidens kvindeopfattelse og Cecil Bødkers vanskelighed med at sammenkoble rollen som kunstner med kvinderollen. Om den strukturalistiske metodes anvendelighed på kvindetekster har Pil Dahlerup senere skrevet i Metoder för kvinnotextforskning, hvis udgangspunkt er, at der ingen principiel forskel er på indfaldsvinklen til en litterær mands- og kvindetekst, mens man derimod må bemærke kvinders særlige brug af genrer, modsætninger, transformationer og særlige placering i den litterære institution. Med udgangspunkt i disse særtræk har senere tekster taget fat på teorier og meto-

der, der er særligt anvendelige på kvindetekster. Det vanskelige skel har været, at teknikken og redskaberne i første omgang er uafhængige af forfatterens køn, mens en analyse af teksternes særlige teknik og æstetik, deres udsigelse og forhold til den sociale kontekst er fyldt med svar og spørgsmål, der også kan vise tilbage til forudsætningerne for selve arbejdsredskaberne. F.eks. forudsætter aktant-modellen en identitet mellem aktivt ønskende subjekt og tekst-hovedfigur, mens kvindeteksterne ofte viser hovedfiguren som objekt eller ude af stand til at formulere, hvad hun ønsker.

I Undertrykkelse, oplevelse og modstand har Bente Gaul forsøgt at udvikle en model til analyse af moderne kvinderomaner, der bygger på en forståelse af kvinders vilkår inden for familie, arbejde, socialisering og inden for den samfundsmæssige helhed, som Bente Gaul benævner patriarkatet. Analyserne omfatter værker af Anna Ladegaard, Jette Drewsen, Grete Stenbæk, Jytte Borberg og Bente Hougaard Hansen og kortlægger for hvert værk dels skildringen af kvinders vilkår, hvilken del af kvindevirkeligheden det omfatter, hvordan kvinders oplevelse af og bevidsthed om vilkårene gengives og hvilke reaktioner eller oprørsforsøg bøgerne når frem til. Metoden er et langt stykke baseret på en opfattelse af kvindelitteratur som brugslitteratur, mens en æstetisk vurdering eller en forestilling om sammenhænge mellem politisk og litterær kvalitet ikke belyses. Resultatet er en pædagogisk tilgang, der ikke er følsom over for de æstetiske elementer i de litterære tekster, men derimod åben over for de særspørgsmål, der kan stilles til kvindelitteratur. Så bliver også vurderingskriteriet stærkt indholdsrettet, bøgernes skal kunne anvendes direkte på deres pålydende. De konkrete analyser er mere sensitive over for teksterne end teorien, et typisk træk, der også hænger sammen med, at den litterære analyse kan forholde sig til en lang videnskabelig tradition, mens teorien om kvindelitteratur først er under oparbejdning; apparatet bliver her grovere eller mere tøvende.

I Kvindelitteratur og kvindesituation er der søgt oparbejdet en teori, der både skal omfatte de kvindelige forfatters særlige produktionsforhold og disse forholds afspejling i deres produktion; bogen rummer ligeledes en række overvejelser om kvindeæstetik. Teorien - om familien, om opdragelsen, om offentligheden og om æstetikken bringes i vekselvirkning med analyser af to forfatterskaber, Jette Drewsens og Tove Ditlevsens; de er valgt som typiske eksempler fra to generationer og to forskellige klasse-mæssige udgangspositioner. Værket munder ud i et forsøg på at opstille vurderingskriterier for kvindeforfattere, inspireret af Bert Brechts realismeteorier. I artiklen om kvindeæstetik fra Kritik nr. 43 er de æstetiske overvejelser videreført; æstetik bliver forstået som en perceptions- og sansestruktur, der kan afspejle, bekræfte, bryde med og ændre indarbejdede sansestrukturer, opstået via den køns-specifikke socialisering.

Kvindelitteraturforskningens dilemma har været af både teoretisk, politisk og pædagogisk art. Samtidig med at kvindeforskningen blev oparbejdet og kvindebevægelsen udviklede sig, opstod også en bølge af kvindelitteratur, der i fiktionsform formulerede de nye erfaringer, den ny viden og de nye krav. Bevægelse, litteratur og forskning er tre integrerede, men periodvis også indbyrdes stærkt afgrænsede kredsløb. Gennem den nye institution: kvindelige anmeldere, har der været en stadig formidling af litteratur til et publikum ud over universitetet, men samtidig er der også opstået konflikter mellem skribenter og teoretikere, delvis parallelt til konflikten mellem bevægelse og forskning. Forskerne er ganske vist også publikum, og de er en del af kvindebevægelsen, men de er også en del af en institution, der traditionelt sætter sig uden for sit objekt. Hvor ideologikritikken brød med forestillingen om en objektiv humanistisk forskning og gennem socialhistoriske og bevidsthedsteoretiske analyser kan påvise forskernes hildethed og metodernes tilknytning til større sociale bevægelser og

interessegrupper, har kvindeforskningens store styrke og problem været subjekt-objektforholdet i triaden - *forsknings-tekst - social bevægelse*. De teoretiske diskussioner om analysemetode, norm og vurdering, æstetik og funktion, kan alle tilskrives denne særlige problemstilling. Som givetvis ikke er særlig for kvindelitteraturforskning, men som har manifesteret sig der som problem og som mulighed for en nyrevidering af den humanistiske forsknings videnskabsteoretiske grundlag og selvforståelse overhovedet.

I en artikel om kvindeforskning inden for dansk diskuterer Susanne Fabricius aspekter af disse spørgsmål, også i forhold til kvindebevægelsens strategi og forholdet mellem feminisme og socialisme. Susanne Fabricius' vurderinger af forskningen er klart styret af hendes kvindepolitiske udgangspunkt, der prioriterer en eksplicit bevidsthed hos forskeren om hendes position i forhold til kvindebevægelsen højt, samtidig med at hun advarer mod tabet af de marxistiske teorier til fordel for en dyrkelse af regressive kvindeutopier. Hun påpeger desuden, at der ikke kan tales om kvindelitteratur, men derimod om en række differentierede kvindelitteraturer, en central indsigt i diskussionen om metoden og normsætter i forhold til teksterne.

I Jette Lundbo Levy: De knuste spejle er billeder og modbilleder i forskellig typer kvindelitteratur sat i forhold til kvindebevægelsens krav om en frigørende litteratur, der både formidler givne erfaringer og rummer et overskud af fantasi og utopi til at pege andre steder hen. Kvindelitteratur ser Jette Lundbo Levy som led i en ideologisk kvindekamp, og hun gennemgår forskellige perioder og tendenser med henblik på en karakteristik af kvindernes mulighed for ideologisk og sprogligt at sammenfatte modsætninger i deres livssituation. Isolationen, bundetheden og resignationen hos traditionelle forfattere (naturalisterne og Tove Ditlevsen), de individuelle frigørelsesforsøg (Elsa Gress, Anna Ladegaard), formidlingen af splittelsen hos den tilsyneladende frie kvinde (Doris Lessing) og mere komplekse sammenfatninger af kvinders livssituation, der også rummer tydeliggørende sproglige greb (Marge Piercy, Liv Køltzow) er nogle af de tendenser, som bogen diskuterer. Metodisk søger den at bestemme litteratur som et middel til bevidsthedsændring - ideologisk kamp, men bogen rummer også ansatser til en æstetisk analyse, der sammenholder ideologisk og sproglig tilgang. De knuste spejle har senere måttet stå for skud som overvejende feministisk, »kulturrevolutionær« og en afskæring af en bredere politisk kamp (se s. 29). Snarest er det sådan, at den marxistiske, den kulturrevolutionære og den æstetiske synsvinkel endnu ikke er blevet metodisk integreret, så at viljerne står uformidlet side om side. Den er både udtryk for kvindeforskningens bestræbelse på at tænke i sammenhænge og de store vanskeligheder ved at sammenføje områder, der i traditionel videnskab og politisk arbejde har hver sit felt: analyse, teori, strategi og det såkaldt private liv med hverdagen og behovene, hele reproduktionsområdet.

IV: Litterære analyser og monografier.

Hanne Holch m.fl.: Kvindeundertrykkelsen under kapitalismen. Belyst ved hjælp af seks rapportbøger om kvinder. SII. nr. 4, 1975.

Analyser af dansk kvindelitteratur, Litteratur & Samfund nr. 31, 1980.

Lise Sørensen: Den nødvendige nedtur, Kbh. 1977.

Tine Andersen og Lise Busk-Jensen: Mathilde Fibiger - Clara Raphael, 1980.

Anne Marie Løn: Adda Ravnkilde, Kbh. 1978.

Jette Lundbo Levy: Dobbeltblikket, Kbh. 1981.

Inger-Lise Hjordi-Vetlesen: Forlokkelse og familie, (Dansk kulturhistorie og bevidsthedsdannelse 1880-1920), Odense 1977.

Susanne Fabricius: efterskrift til Thit Jensen: Gerd, nyudgave Kbh. 1975.

Birgitte Borgen: Thit Jensens samfundsenngagement, Kbh. 1976.

Lisbeth Møller Jensen: Roser og Laurbær. Om grundstrukturen i Thit Jensens kvindepolitiske forfatterskab, Kbh. 1978.

Else Cederborg: efterskrift til Karen Blixen-antologien: Det drømmende barn, Dansk lærerforeningen 1979.

Anne Birgitte Richard: På sporet af den tabte hverdag, Kbh. 1979.

Hovedgenren i den litterære kvindeforskning er enkeltanalysen: af et værk eller et forfatterskab. Stofområdet er nyt og stort (selvom periode- og forfatterskabskoncentrationen i analyserne også har været det), arbejdet er overkommeligt og kan være eksemplarisk, så længe sammenhænge stadig er uudforsket, og universitetet som institution giver f.eks. speciale-skrivende studenter rammer, der svarer til denne type opgave.

Analysen af 6 rapportbøger fra 1975 bærer tydeligt præg af universitetsregiet i form og indhold. Den har som teoretisk baggrund marxistisk teori om bevidsthedsdannelse, dels i abstrakt almindelighed, dels i forhold til arbejdssituationen og den ideologi, der produceres om og i familien. De seks rapportbøger (bl.a. Kvinder på fabrik og Kvindernes bog) vurderes i forhold til den strategi for en kvindefrigørelse bogen giver, d.v.s. metoden er en indholdsanalyse i strikt ideologisk forstand, hvor udsagnet bliver sammenlignet med forfatternes egen samfundsanalyse. Begreber om subjektivitet, æstetik og litteraritet er ikke udfoldet og inddraget, det er skribenternes bevidsthedsniveau, der er analysens objekt snarere end teksterne i deres institutionelle sammenhæng.

Springet til den fem år senere antologi: Analyser af dansk kvindelitteratur er springet ind i en læsning, der i langt højere grad forkuserer på kvindelitteraturens generelle frigørelses-tendens; selv i reaktionære værker som Olga Eggertsen's En Moder finder analytikerne tvetydige oprørsforsøg. Gennemgående for analyserne, der spænder fra Leonora Christina til Agnes Henningsen, er interessen for værkernes præsentation af kvindelighed som ideologisk og materiel kategori, en interesse, der fører til diskussioner af socialhistorisk art, men ikke mindst til en diskussion af modsætninger og litterær teknik. Analytikerne vil forstå de kvindelige skribenters begreb om kvindeligheden i alle dens modsigelser, ikke for at fælde dom over værkernes utilstrækkelige strategier, men for at begribe dem i deres sammenhæng. Her er kvindelitteratur stadig forstået som brugs litteratur, men brugsbegrebet har skiftet karakter; forskningen i kvindernes udtryksform og formidling af deres erfaringer er blevet til en læreproces i kvindehistorien, nok længst i Lisbeth Møller Jensens diskussion af Erna Juel-Hansens vanskeligheder med (i Helsen & co) at formulere en progressiv borgerlig kvindeuto-pi omkring århundredeskiftet.

Monografiene har koncentreret sig om enkelte perioder og forfatterskaber med start i forkvinden bag kvindebevægelsen og det moderne gennembruds forfattere: Mathilde Fibiger, den anonyme forfatter til Clara Raphael, der i 1850 vakte omtrent så meget furor, som den i senere litteraturhistorier blev fortiet. Eva Bendix' efterord til nyudgaven fra 1976 kan betragtes som første del af nyforskningen, i biografisk-causerende stil. I 1977 udgav Lise Sørensens Den nødvendige nedtur, der rummer en større kulegravning af materialet omkring Clara Raphael. I sin metode og fremstillingsform omfatter den de genrebevægelser, der fra tid til anden har været kvindeforskningens og kvindelitteraturens svar på den opgave det er

at formidle subjekt-objekt-forholdet, nutid - historie, empiri og engagement. Formen er dialogisk, en samtale mellem forfatterens skrivesituation, erfaringer og det materiale hun efterhånden graver sig igennem. Det forhold at stoffet i en forskningsproces efterhånden som vidensstilegnelsen skrider frem, stiller sine egne nye spørgsmål, bliver således eksplicit i fremstillingen. Beskrivelsen af Mathildes liv og værk bliver så både et forsøg på en intens indleven i hendes livsvilkår, hendes »indre opvågnen«, og en diskussion af hvordan udvikling og mekanismerne i denne fjerne søsters liv kan være lærerig for og har gyldighed for en moderne kvindebevægelse.

Tine Andersen og Lise Busk-Jensen har på mere traditionel universitetsgrund foretaget samme kredsende og samtalede bevægelse, hvor de læser brevrromanen ind i konkrete historiske sammenhænge, studerer erindringer om familiernes liv, sammenligner mandlige forfatters ideologi og kvindeopfattelse, som romanen også er et svar på. Deres fremstilling er et omfattende forsøg på både at bevare den traditionelle, grundige teoretiske baggrundsviden (Marx, Freud, Habermas) som højtudviklede metoder til at trænge ind i et stof med og samtidig at nærme sig dette stof gennem hverdagslivets historier, indlevelse og nøjagtig analyse. Emnet bliver så både teksten selv, dens forudsætninger og dens senere historie, hvor tesen er, at dens fortrængning kan hænge sammen med, at Mathilde Fibigers utopier i al deres virkelighedsfjernhed var en kritik af de gældende samfundsforhold; det vil sige, at en realisering af hendes ideer kræver en ændring af grundliggende sociale strukturer, f.eks. familiens funktion og ideologi. Derfor kunne heller ikke den borgerlige kvindebevægelse anvende hendes erfaringer i større omfang.

I Anne Marie Løns skrift om Adda Ravnkilde er metoden som hos Lise Sørensen den indlevende opgravning af en glemt kvindehistorie; hun bygger en mosaik op omkring sin hovedpersons liv og værk i forhold til det omgivende mandssamfund og ikke mindst i forhold til miljøet omkring Georg Brandes, der først efter Adda Ravnkildes selvmord læste og udgav hendes fortælling Judith Fürste. Anne Marie Løn sammenligner Adda Ravnkilde og især Victoria Benedictssons forbindelse til Brandes og deres efterfølgende selvmord; den vægt som skurk som Brandes har fået i beretningen kommer i nogen grad til at opsuge engagementet i Adda Ravnkildes liv og værk, så forholdet mellem det subjektive og politiske engagement og det objektive stofområde bliver skævt; stoffet selv bliver ikke tydeligt som det materiale, der skal vise nye sprækker, afgive nye spørgsmål og føre frem til nye sammenhænge, som den forskende ikke på forhånd har formuleret.

Jette Lundbo Levys monografi om Victoria Benedictsson, Dobbeltblikket, er også bygget op som en søgende indkredsning af et stofområde, som man kan tilnærme sig fra to vinkler, ude- og indefra, ligesom stoffet selv også rummer dette dobbeltblik. Her bliver kvindeforskningens dialogiske og bevægelsessøgende opgave udfoldet i et komplekst analytisk og æstetisk apparat. Jette Lundbo Levy læser værkerne som et ideologisk og æstetisk symptom på og en bearbejdelse af et særligt kvindeligt skisma. På den ene side kan kvinden opfatte sig selv med det mandligt objektiviserende blik, der netop i perioden omkring det moderne gennembrud fik sin videnskabelige overbygning, på den anden side kan hun vælge den indvendige kvindelige selvoplevelses syn på tingene. Kvindelitteraturen bliver her opfattet som et svar på dette dilemma, der manifesterer sig på forskellig vis i forskellige perioder; kvinders tematiseringer af kvindeligheden og deres forskellige litterære teknikker bliver læst som led i deres identitetstilegnelse, seksuelt, socialt, klasse-mæssigt. Så bliver kvindelitteraturen, in casu Victoria Benedictssons brogede private og offentlige tekster, en kilde til viden om kvinders tilblivelse som individer. Denne læsemåde er et forsøg på at bringe forskningen det

metodiske skridt videre, der gør, at den overskrider den rene identifikations- og brugs læsning, og også går et langt skridt ud over målebåndslæsningen, der placerer teksterne i forhold til den bevidsthed de *ikke* omfatter.

Også Inger-Lise Hjordt-Vetlesens analyse af Marie Bregendahls forfatterskab (Forlokkelse og familie) strukturerer stoffet efter et indlevende og forklarende syn. Hovedinteressen er Marie Bregendals tematisering af den kvindelige splittelse mellem reproduktion og seksualitet, en splittelse, der er forårsaget af kvindens særlige vilkår i både den agrare småborgerfamilie og den senere urbane kernefamilie. Splittelsen slår igennem som en psykisk splittelse i den enkelte kvinde, og i Bregendals tekster viser den sig, f.eks. i kvindernes ambivalente forhold til mændene og i deres masochistiske reaktionsmønstre. Inger-Lise Hjordt-Vetlesen læser disse kvindelige vilkår ind i den bevægelse fra land og til by og nye produktions- og familiestrukturer, som også Marie Bregendahl foretager, og hun peger på, hvordan kvindernes livssituation på grund af deres særlige bundethed til familien, kan sætte disse almene bevægelser i nyt lys og også føre til, at kvindernes kapitalismekritik vanskeligere end mændenes bliver rent regressiv: også den agrare familie var patriarkalsk og bygger på en undertrykkelse af den kvindelige seksualitet.

Temærne i Forlokkelse og familie peger hen mod analyserne af Thit Jensens skisma mellem moderlighed / reproduktion og frihed / produktion, ligesom værket også åbner op mod det problem som ikke mindst Ulrike Prokop har været med til at gøre centralt i den hjemlige debat: de kvindelige behovsstrukturer og deres særlige historiske skæbne. Derimod har Marie Bregendal-analysen ikke deciderede æstetiske overvejelser, men er fortrinsvis tematisk anlagt.

I diskussionen af modsigelser og tvetydighed, som de formuleres i kvindelitteraturen er en enkelt forfatter blevet midtpunkt: det drejer sig om Thit Jensen, der som borgerlig kvinde-forslagsforkæmper i sit liv og sin digtning foretager bevægelser mellem oplagt radikalitet og ligeså oplagt kvindesaglig reaktion: »for Resten mener jeg hvad jeg altid har ment, at Kvinden bliver lykkeligst, naar hun faar Mand og Barn og Hjem og ikke kender til Selverhverv«. Disse modsigelser skærper forskerens politiske og tekstanalytiske opgave, fordi et kvindeliv, en politisk kvindestrategi og en litterær tekstproduktion fuld af brudflader og splittelser her byder sig til som et eksemplarisk eksempel på, hvor omfattende redskaber og hvor megen viden, indlevelse og kritisk tænkning der skal til for at forstå kvindelitteraturerne i deres sammenhæng.

Birgitte Borgens Thit Jensens samfundsenngagement og Susanne Fabricius' efterord til Dansk lærerforeningens Gerd-udgave ligger mest på linje i deres metode og vurdering af forfatter-skabet (eksemplificeret ved romanen *Martyrium*) og foredragsvirksomheden over forfatter-skabet (eksemplificeret ved romanen *Martyrium*) og foredragsvirksomheden over for hinanden og vurderer dem i forhold til Thit Jensens klasse- og periodemæssige udgangsposition og i forhold til samtidens borgerlige kvindebevægelse, som hun i sin agitation for frivilligt moderskab stod i opposition til. Thit Jensens stadige dilemma mellem kvindefrigørelse gennem arbejde og moderskabsideologien systematiserer hun ved at skelne mellem optimistiske, frigørende værker og pessimistiske, der sætter kvinden tilbage til moderrollen og hjemmet. Hun placerer Thit Jensen som generelt mere progressiv end Dansk Kvindesamfund. Susanne Fabricius følger Birgitte Borgens tolkning i store træk, mens Lisbeth Møller Jensen i Roser og laurbær polemiserer kraftigt mod denne fortolkning; hendes metodiske indfaldsvinkel er den samfundsmæssige splittelse mellem produktion og reproduktion, som hun mener viser sig som en tematisk modsigelse i Thit Jensens nutidsromaner mellem frigørelsesstræben relateret til arbejdet og moderskabsideologien relateret til reproduktionen.

Splittelsen viser sig således som litterære brudflader, der af Lisbeth Møller Jensen opfattes som en politisk kvalitet, fordi de peger mod de samfundsmæssige modsigelser. Hvor de to første fortolkere skelner mellem progressive og mere tvetydige dele af forfatterskabet og mener at kunne se en udviklingslinje hen mod pessimisme og tvetydighed, finder Lisbeth Møller, at modsigelserne er forfatterskabets særkende fra først til sidst og konstituerende for værkernes grundstruktur.

Else Cederborg har i sin introduktion til Karen Blixens forfatterskab diskuteret hendes særlige form for feminisme. Hun gennemgår teksternes litterære teknik, genrebrug og motivvalg og undersøger forholdet mellem ideologi, stof, classesyn og Karen Blixen som »feministetsdyrkende feminist«, der i det kvindelige væsens særegenhed ser en magtfuld og nødvendig modvægt til mandens egenskaber. Det er en kvindelighedsdyrkelse, der nok, som også moderskabsdyrkelsen, kan opfattes som en protesterende modideologi, men som også er en tvetydig løsning. Hun påviser også, hvordan Blixen i ideologi og litterær teknik adskiller sig stærkt fra samtidens litterære skoler; kun indirekte er der forbindelse mellem hendes løsningsmodeller og århundredets typiske kvindekonflikter.

Der er et spring fra Blixen i tid og sted til Dorrit Willumsen-monografien, der bruger forfatterskabet som kilde til socialpsykologiske overvejelser over det moderne varesamfunds omstrukturering af psyke og sanser hos både mænd og kvinder. I Dorrit Willumsens tekster er det sociale systems sjæleliv analyseret og de psykiske lemlæstelser, narcissisme og dødsdrift, eksemplarisk fremstillet. Bogen fokuserer især på hendes skildring af den kvindelige socialkarakter, der er blevet prototype for ændringer i mandens adfærd også; ved at fremstille disse processer i litterære tekster, der ikke er realistiske, men snarere stiliserede og groteske, gør Dorrit Willumsen dem tydelige og åbne for bearbejdning. I analysen af hendes sprogbrug kommer bogen ind på æstetiske overvejelser også, men dens hovedærinde er påvisning af, hvordan forfatterskabet er følsomt for udviklingen af menneskelig sensibilitet og selvforståelse i det moderne samfund.

V: Kvindelitteraturhistorie:

Pil Dahlerup: Kvindebevægelsen og litteraturen, in: Kvindebevægelsens hvem-hvad-hvor, Kbh. 1975.

Susanne Fabricius: Kvindefrigørelsens dilemma - om modsigelser i den borgerlige kvindebevidsthed, in: Kvindestudier, Kbh. 1977.

Dansk Kvindelitteratur 1885-1920. Temanummer af Kultur og Klasse 39, Kbh. 1980.

Inger-Lise Hjordt-Vetlesen: Moderskabet - det uforløste modbillede i 30'ernes kvindelitteratur, in: Carl Erik Bay og John Chr. Jørgensen (red): Litteratur og samfund i mellemkrigstiden, Kbh. 1979.

Beth Juncker: Arbejderlitteratur? - Tendenser i 70'ernes socialistiske litteratur og

Jette Lundbo Levy: Et amfibievæsen uden for skolerne - Om kvindelitteratur og kvinders brug af litteratur i 60'erne og 70'erne, begge i: Linjer i nordisk prosa 1965-75 - Danmark, Lund 1977.

Anne Birgitte Richard: Kvindeoffentlighed 1968-75, Kbh. 1978.

Alice Holmgaard & Anne Aagaard: Kvindebevidsthed omkring den seksuelle frigørelse, Kbh. 1976.

Anne Scott Sørensen: Kvindesituation. Kvindelighed. Kvindekamp. En analyse af sammenhængen mellem den feministiske realisme og forskydninger i kvindesituationen siden 1960. Aarhus universitet 1978.

Lise Præstgaard Andersen: Kvindeskildringen i de danske ridderviser - to tendenser. Særtryk af SUMLEN - årsbok för vis- och folkmusikforskning 1978.

Herdis Toft: Pigen i historien, historien i pigebogen, GMT 1980.

Mette Winge: »Den Kunst at blive en god Pige, Hustru, Moder og Huusmoder«. Om pige-læsning og pigeopdragelse i Danmark til ca. 1900, Kbh. 1981.

Beth Juncker: Kvinder - klasser - ugeblade, Kbh. 1976.

Kvindelitteraturhistorien er stadig et projekt (et projekt, der så vidt vides i skrivende stund er under realisation); en særlig gren af forskningen har derimod søgt brudstykkevis at skrive historien for enkelte perioder, genrer, eller som Pil Dahlerup i Kvindebevægelsen og litteraturen rekapitulerer de indsigter om forholdet mellem litteratur og bevægelse, der har været tilgængelige. Historien er i denne version 100 år gammel, og Pil Dahlerup deler dette tidsrum i fire perioder, der er markeret af specielle knudepunkter inden for bevægelse og litteratur: det moderne gennembrud med de naturalistiske forfattere og debatten om kvinde-spørgsmålet og sædeligheden; årtierne efter århundredskiftet, hvor kvinderne fik valgret, bevægede sig stadig længere ud i offentlighed og arbejdsliv, mens forfattere som Karin Michaëlis, Thit Jensen og Agnes Henningsen trådte frem som en gruppe stærke kvindeforfattere, der også i deres personlige liv gik ud over traditionelle grænser; 30'erne med det ideologiske tilbageslag, hvor kvinderne måtte kæmpe defensivt og debatten koncentrerer sig om den biologiske kvindelighed; og endelig perioden fra 1968, hvor den nye kvindebevægelse brød frem - parallelt med et voldsomt litterært nybrud. Denne første litteraturhistorie med dens opdelinger vil givetvis blive modificeret og udbygget efterhånden, men dens koncentrationspunkter reflekterer meget klart, hvilke dele af historien der har været interesse for - og som derigennem er blevet synlige.

Det er især første og sidste fase i perioden, der har fået selvstændige behandlinger. I en beskæftigelse med Olga Eggers har Susanne Fabricius (i Kvindestudier) skitseret kvindernes vilkår som skribenter fra slutningen af det 19. århundrede og op til 1925 og forsøgt at forklare, hvordan kvindernes trækposition mellem seksualitet, ægteskab, moderlighed og arbejde kunne få en kvindeforfatter til at slå om fra radikalitet til nazisme.

Den samme periode er temaat for gruppen bag Kultur og Klasse 39, der i indledningen kort skitserer den periode, der er hovedtemaet for en række enkeltanalyser om Amalie Skram, Thit Jensen, Karen Blixen og Marie Bregendahl. Den specifikke viden er stadig delegeret ud på enkeltkvinder som forfatterskabsspecialister, mens kollektivet forsøger at samle udviklingen hos kvinderne op i forhold til litteratur, samfund og kvindebevægelse. Karakteristisk er den skiftende bearbejdning af den personlige konflikt som adskillelsen af reproduktion af-sætter; de ældre mellemlagskvinder mærker den som en uoverensstemmelse inden for ægteskabet mellem mandens og kvindens roller, som en kærlighedsmisere; i næste generation træder spaltningen igennem som et eksklusivt valg mellem frihed / arbejde og seksualitet, eller elementer af den agrare produktions- og familieform indgår i tøvende utopier; det vises også, (i Inger-Lise Hjordt-Vetlesens Marie Bregendahl analyse), hvordan kvindeutopier, der integrerer moderskabet som styrke, tilsvarende producerer forestillinger om mandens svaghed over for »de selvtillstrækkelige kvindeskikkelser, de matriarkalske visioner«, der »først på et senere tidspunkt fik socialt registrerbare konsekvenser!«

I artiklen om Moderskabet - det uforløste modbillede i 30'ernes kvindelitteratur peges på, hvordan mellemkrigstidens familie- og kvindekonflikter både i sine progressive og konservative tendenser gjorde brug af moderskab og reproduktion som steder for kvindelig udfoldelse i en krisetid, hvor kvindebevægelsens organisering ikke rummede muligheder for mere

omfattende samfundsmæssige omvæltningsforsøg.

Det er først den nyeste periode, der igen har været genstand for litteraturhistorisk behandling. Beth Juncker har beskrevet den socialistiske kvindelitteratur i sammenhæng med periodens samlede socialistiske litteratur; i kvindernes værker finder hun hovedsagelig familieforholdene beskrevet, det interne forhold mellem klasse- og kønskamp, socialiseringen og konflikterne mellem familielivets ideologi og arbejdslivet.

Tendenserne i periodens øvrige kvindelitteratur har Jette Lundbo Levy samlet i en behandling, der også reflekterer over forholdet mellem kvindelitteratur og øvrig litteratur og hvilken begrundelse der kan ligge bag udskillelsen af denne litteratur som særkategori. Hun skelner mellem den traditionelle, den kulturradikale, den modernistiske kvindelitteratur og helliger de nye skriveformer, der er opstået i forbindelse med kvindebevægelsen, særlige afsnit; det drejer sig om dokumentarformer, montage og tekster, der søger at koble de private historier sammen med mere vidtrækkende politiske perspektiver. Kvindelitteraturens funktion og værdi er dens arbejde med modbilleder og nedbrydning af skel mellem det private og det politiske, som hun ser som udgangspunkt for en forbindelse mellem kulturel og socialistisk kamp.

Kvindeoffentlighed 1968-75 er en historiebog over kvinders placering i perioden arbejdsmæssigt, politisk, kulturelt og med to hovedafsnit om kvindelitteraturen og kvindebevægelsens kommunikationsformer, disponeret efter en genreopdeling, der bevæger sig fra det centrale og tætte mediegruppen og ud efter for at slutte med bevægelsens bredere brug af offentligheden. Snes hovedsynspunkt er, at kvindelitteraturens nye blomstring ganske vist er sket i samklang med de nye kvindebevægelsers udvikling, men også at der er en relativ autonomi mellem de to dele; autonomien kan bl.a. læses af det forhold, at bevægelsen i meget ringe grad har brugt fiktionen som medie. Vurderingen af massemediudfoldelsen er farvet af blomstringen i bevægelsens første fase, der nu er afløst af andre tendenser.

Samme periode behandles i Anne Scott Sørensens værk, der deler stoffet op i en historisk redegørelse for den almene udvikling, herunder kvindernes placering i arbejde og familie og kvindebevægelsens start og en analytisk behandling af en gruppe »feministiske realister«, Jette Drewsen, Herdis Møllehave og Bente Clod.

Kvindebevidsthed omkring den seksuelle frigørelse centrerer sig om et enkelt led i kvindernes historie gennem 60'erne og 70'erne og søger at aflæse frigørelsens gennemslag i mellemlags- og arbejderkvindernes litterære værker. Bogen fokuserer dels på de umiddelbart progressive aspekter af den seksuelle frigørelse, tilegnelsen af kvindekroppen, dels på det mere tvetydige, hvor frigørelsen manifesterer sig som tvang, og de peger i den forbindelse på kvindebevægelsens dobbeltforhold til ændringerne. De litterære tekster bliver brugt som kilder til den bevidsthed og praksis som de ændrede seksuelle strukturer betød i henholdsvis mellemlagene og blandt arbejderkvinderne; teksterne, af bl.a. Anna Ladegaard, Jette Drewsen, Grete Stenbæk og Dagmar Andreassen, kommer så til at vise, hvordan mellemlagskvinderne tendentielt søger at indfri frigørelsesløftet privat - og skuffes, mens arbejderkvinderne i mindre grad fokuserer på intimsfære og seksualitet i deres beskrivelse af undertrykkelse og frigørelsesforsøg.

Kvindeideologi og kvinders forhold til litteratur og kultur i de tidligste perioder er stadig tyndt beskrevet. I Kvindeskildringen i de danske ridderviser peges på en gruppe visere uden europæiske paralleller, der skildrer handlekraftige kvinder, over for en senere gruppe fælles-europæiske visere, hvor kvinderne er passive ofre. Tesen er, at bl.a. kristendommen er med til at forme en mere repressiv kvindeideologi, men viserne diskuteres også i forhold til de indsamlede adelskvinder og deres køns- og klasseinteresser.

To genrer har fået deres særskilte behandling. Pigen i historien er ikke en traditionel pige-bogshistorie, men søger gennem en analyse af epokaltypiske værker fra tre perioder i 1800-tallet at sammentænke generelle udviklingstendenser under konstitueringen af det borgerlige samfund, dets arbejdssetos, ideologi og skiftende kvinderoller med udviklingen i pigebøger-nes ideologi. Herdis Toft påviser, hvordan kvinderollen må forstås i sammenhæng med ændringer, der dels har krævet en udvikling i kønnenes egenskaber, dels med forskellig styrke har opretholdt sine legitimeringer af også kvindens rolle og natur: fra streng indlæring i protestantisk afkaldsetos i begyndelsen af århundredet over formuleringen af en kvindelig protest, der overtages af løftet om kærlighedsægteskabet parallelt med mellemlagenes vækst og endelig Biedermeyerkulturens idyllisering og konfliktfortrængning. Pigebogens historie læses som en socialisationshistorie, hvor de kvindelige pigeboogsforfattere også via den litterære form formulerer deres egen selvforståelse af deres forfattervirksomhed.

Også Den Kunst at blive en god Pige behandler pigelæsning som socialisationsform og betragter derfor teksterne som kilder til de opdragelsesnormer, som pigerne og deres forældre blev indlært i. Mette Winge gennemgår kronologisk og systematisk de forestillinger om pige-opdragelse og kvindelighed der findes i skrifter fra o. 1700, hvor pigerne og børnene overhovedet blev synlige som særkategori. Vi hører om teoretiske og praktiske opdragellesskrifter, lekture henvendt til pigerne selv, skolediskussioner og endelig om pigeromanen fra sidste halvdel af 1800-tallet. Teksterne beskrives især ud fra, hvor vide rammer de giver for kvindelig udfoldelse og uddannelse og knyttes i mindre grad til de samfundsmæssige brydninger, som de modstridende synspunkter og den ændrede opfattelse også er udtryk for. Et skel findes o. 1850, hvor den boglige opdragelse og dernæst den erhvervsmæssige uddannelse træder ind gennem debatter og kampe som nye livsperspektiver. Samtidig fastholder pigeromanerne et langt stykke det restriktive opdragellessyn og er ret uberørte af de samtidige brydninger i kvindelitteraturen og kvindebevægelsen. Gennemgangen af det omfattende materiale knytter først og fremmest an til den opsøgende og opgravende del af kvindeforskningen.

På anden vis har magasinlitteraturen og ugebladene fungeret som socialisationsfaktor - først og fremmest i samme tidsrum som kvindebevægelsen og kvindelitteraturen har taget form. Også her er læserne først og sidst objekter for teksterne, der fungerer som ideologiske ledebilleder. Beth Juncker har i Kvinder - Klasser og ugeblade fokuseret på de to klassiske perioder inden for denne genre: det moderne gennembruds og 60'erne og 70'erne, i den hensigt »at fortælle et samfunds kvindesocialiserings historie« Udgangspunkter er det borgerlige samfunds utopier om offentligheden som et sted for fri meningsdannelser, utopier der hurtigt viser sig som ideologisk slør over en kompliceret mediestruktur; i denne struktur udgør magasinlitteraturen »et nøjagtigt billede af en del af vores ideologiske bevidsthed«. Gennem analysen af tekster fra de to perioder viser Beth Juncker, hvordan kvinden i begge tilfælde vendes mod familien som opfyldelse af sin kvinderolle; men hvor 1870'ernes ugepresse medreflekterede de sociale rammer og placerer kvinderollen som en opfyldelse af sociale behov, i sidste instans en politisk funktion, som novellernes kvindeskikkelser opfylder eksemplarisk, socialiserer de moderne tekster til en mere abstrakt og i sig selv begrundet kvindelighed.

Kvindebevægelse og kvindeforskning:

Elisabeth Flensted-Jensen m.fl. : Mellem opgør og tilpasning, Århus 1977.

Kvindeforskning i Danmark. (Red: Anne-Birte Ravn m.fl.). Serie om kvindeforskning nr. 1, Aalborg 1978.

Jette Drastrup og Nynne Koch: Bidrag til dansk kvindeforskning. Fortegnelse over afsluttede, igangværende og påtænkte projekter, Roskilde 1979.

Nynne Koch og Annie Winther: Kvindeforskning / Women's Studies. Det kongelige Bibliotek. Fagbibliografier 10. Kbh. 1981.

Forholdet mellem kvindebevægelse og kvindeforskning har ikke blot været en historie om samarbejde, brud og diskussioner. Allerede i 1974 formulerede Signe Arnfred og Karen Syberg dilemmaet omkring skellet »mellem 'teoretiske' og politiske problemstillinger«, hvor anførselstegnene markerer den fundamentale usikkerhed. Den har senere manifesteret sig i diskussioner om kvindeforskning som aktionsforskning knyttet umiddelbart til kvindepolitiske opgaver. Den centrale videnskabsteoretiske landvinding mener jeg imidlertid er indsigten i, at kvindeforskning ikke blot er et tilfældigt og politisk valgt stofområde, en tendensforskning og et fravalg af andre områder, men at den med Signe Arnfreds udtryk (fra Kvindeforskning i Danmark) kan bruges som »dåseåbner«, dvs. at kvindeindfaldsvinklen dels kan åbne for, forklare og uddybe konkrete problemstillinger, dels kan være nødvendig for at forstå litterære, sociale, psykiske strukturer i deres kompleksitet. Det betyder, at metoder og stof også må kunne integreres i den eksisterende forskning, samtidig med at de traditionelle forskningsområder kompletteres og kritiseres på flere felter. I en konstitueringsfase er sammenhængene ikke altid synlige; opgravningen af de nye stofområder, diskussionen om stofvalg, studie- og forskningssammenhænge er så presserende, at der kan være tendenser til total afsnøring fra de gamle miljøer.

Karakteristisk har der været et voldsomt behov for stadig selvrefleksion og historieskrivning om de sidste års resultater; den nye kvindebevægelse har fået sin egen forskning, dels integreret i periodebeskrivelserne, dels som hovedtema for større forskningsarbejder.

Mellem opgør og tilpasning er en kvindegruppes gennemgang af den bevægelse de både er en del af og forholder sig kritisk til. Bogen rummer en række analyser af målsætning, organisationsform og skriftligt materiale opstået i forbindelse med især Rødstrømpebevægelsen, og den søger at fastholde disse manifestationer på deres tvetydige forhold til sociale undertrykkelsesmekanismer og den kvindelige socialkarakter, at pege på faren for, at bevægelsen lukker sig i indadvendt gensidig bekræftelse, der blot gentager gamle kvindelige angstformer og ikke gør offensiv front mod den politiske og økonomiske undertrykkelse. Det bliver også en kritik af den »kulturrevolutionære« strategi, der satser på analyse af ideologier. Ideologianalysen er netop den litterære forsknings ærinde, og her bliver problemet endnu engang, hvordan forholdet mellem teori og aktion, ideologi og politik skal formuleres. Videnskabsteoretisk handler det endnu engang om erkendelse og interesse; men også om det ideologiske arbejdes funktion i forhold til andre former for social praksis.

Den litterære kvindeforskning har gennemgået en hurtig udvikling, der også viser sig ved stor uhomogenitet i kvalitet; hver nyt spring ud i det uvisse har krævet et stort opsamlings- og refleksionsarbejde, og det er måske årsagen til koncentrationen omkring enkelte perioder, metoder og forfattere. Opgravningen og den brugsrettede læsning er ved at blive suppleret af arbejder, der tør eksperimentere med delområder, og det vil også sige udvikle mere kvalificerede analyser og teorier. Samtidig går grundarbejdet videre med læsning, registrering og indsamling af oplysning. Forskningen er ved at blive etableret og institutionaliseret både som selvstændigt område og i forhold til institutterne. Men fremover vil de tværvidenskabelige projekter, de klassiske analyser af perioder og forfatterskaber og diskussionen om kvindelitteraturforskningens funktion og indhold stadig holde bevægelsen igang.

Mindre bidrag

Lolliana

I forbindelse med andet arbejde (Bogvennen 1982) har jeg benyttet den fremragende udg. af Peder låle-samlingen i Danmarks gamle Ordsprog I. 1-2 (anm. i DaStu. 1981, pag. 118ff.).

Jeg savnede her nogle problemstillinger diskuteret, hvad enten de er oversat eller på forhånd afvist af de kyndige. Det drejer sig om:

1. Tilnavnene: *Laale* og *laglandicus*. Er de indbyggernavne, eller (helt eller delvist) vitser?
2. De dansksprogede tekstdeles status i ChrPed.-udg. 1515. Er de danske ordsprog tekst eller kommentar?

ad 1 Den supponerede forfatter til samlingen bærer hos Ghemen (1506 & 08) tilnavnet *laale* (titelbl.) eller *de laale* (fortalen), jf. katalog over navnene DgO I.2,732 herunder *lale*. I ChrPed.-udg. 1515 forekommer dette navn ikke, til gengæld tilnavnet *laglandicus* (titelbl. *laglandici*). Udgg. diskuterer ikke, om der kunne være tale om tilnavne, hvor den topografiske tilknytning ikke var hovedsagen. En nærliggende tanke, hvis man forlænger bag ud i tiden den skæmtsomme skolestue-tone, vi kender fra Olelæis fraser (DgO VI, 19-50) eller Blichers Jule- og Høstferier. Og som måske allerede er at finde i Ghemens - selv efter tidens stil - vel overdrevne ros på titelbladet.

ad la(a)le. I ODS XII, sp.230-33 er ellers ideer nok at finde, hvis man ikke tager vokalismen for tungt i en humoristisk sammenhæng: f.eks. I Lalle 2).. »pote« eller måske endnu bedre II lalle 2) .. »lulle«. Vedr. sidstnævnte kan henvises til ChrPed. Voc. : *lallo: smygge for børn* eller DuCange: *lallare* .. *Cum enim nutrices pueris plorantibus precipiunt dormire vel lacte dicunt: la la la id est dormi vel lacte*. Lærebogen som amme er velkendt, f.eks. *lac puerorum*.

ad laglandicus. Snarere end skæve eller fejlskrevne afledninger af *Lolland* og *Langeland* kunne diskuteres muligheden: »Ham med ordsproget: *med lov skal man land bygge*« som parallel til *legista* (hvis reference vel er den samme jf. DgO I.2, 758-59), som ChrPed. foretrækker for det associationsladede *legifer*. Man kan forestille sig, at ChrPed. har valgt mellem *laglandicus* og *de laglandia* (»fra lovland«) jf. skolebogen af Johs. de Garlandia.

ad 2 ChrPed.-udg. 1515 bringer per ordsprogspaar (med stor type:) et latinsk ordsprog, (med brødskriften:) dels et dansk ordsprog dels en latinsk sproget kommentar til det latinske ordsprog, oftest en ordkommentar. Men denne udgaves tekstlige virkelighed stemmer ikke med, hvad ChrPed. angiver i sin udgaves udenværker, i det mindste ikke således som disse er oversat i DgO I.2. Det drejer sig - såvidt jeg kan skønne - om tre tekststeder, a-c.

ad a) ChrPed.s fortale (DgO I.1,177): .. *collecti tam ex sacris literis quam ex iure canonico quam ex Danicis adagiis siue prouerbiis*. *Collecti* kan ikke referere til en blot og bar citat-indsamling, da hverken Vulgata eller den kanoniske ret er på leoninske hexametre som de latinske ordsprog. Derfor behøver ordet *collecti* ikke at implicere andet og mere, end at det er

danske ordsprog, der er (visdoms-)kilder til en del af de latinske ordsprog i samlingen. Ste-det kan - efter dette ræsonnement - ikke benyttes som belæg for, at de dansksprogede ord-sprog i ChrPed.-udg. er omtalt som »tekst« i denne udgaves udenværker.

ad b) Den redaktionelle kommentar (DgO I.1,177): .. *Et hæc de sententia: seruabo autem hunc ordinem vt primo declarẽ sententiam Danice: deinde latine: et vltimo loco vocabula obscura* ... Slutningen kan oversættes: »at jeg først forklarer meningen / sentensen på dansk (sprog), dernæst på latin (-sk sprog) og i sidste række de dunkle gloser.« Således oversat stemmer stedet med rækkefølgen i 1515-udgaven, for så vidt de danske ordsprog er resultatet af *declarẽ* .. *Danice*. Men det er de ikke for Udg. De leverer en tvetydig oversættelse (DgO I.2,447), som de dernæst mod al sandsynlighed tolker: »at han først vil forklare meningen med det danske ordsprog« (DgO I.2,751). Såvel *Danice* som *latine* er adverbialer, der naturligvis går på *declarẽ* og ikke på *sententiam*. Hvilke betæneligheder kan de have haft? Verbet *declarare* kunne nok anvendes om anførelse af såvel en folkesproglig parallel som af en latinsk ordkommentar; men man må medgive, at det virker besynderligt at anvende samme ord på én gang om så forskellige tekstarter. Fremdeles kunne det være stødende på en moderne bevidsthed, at ChrPed. implicite synes at tage æren for de danske ordsprog, som vi tilskriver Peder Låle. Men sådanne argumenter findes ikke i DgO, der blot nævner, at stedet er uklart.

ad c) Titelbladet (DgO I.1,173): .. *cum familiari explanatione tam dacica quam latina*. Jeg ville oversætte: »med børnevenlig forklaring på såvel dansk som latin«. Men i DgO I.2,445 læses: »med en passende forklaring af såvel det danske som det latinske«. Udg. må da også (DgO I.2,751) undre sig over, at forklaringerne faktisk altid refererer til de latinske ord-sprog, mens forklaringerne til de danske mangler. Man kunne nu have overvejet, hvad »det danske, der forklares« kunne være? De latinske ordsprog af dansk oprindelse (jf. tekst a)? Eller de danske ordsprog, der skulle være kommenteret på latin som Jyske Lov af Bisp Knud i LN 110? Sådant kunne have været diskuteret. Men Udg. ikke så meget som nævner den mulighed, at de selv kunne have givet en forkert etikette til de for dem manglende tekstdele. Hvis vi søger »en forklaring på dansk« og ikke »en forklaring af det danske«, så er den der: de danske ordsprog.

Vanskeligheden er her af samme art som ovf. *Explanatio* kan nok dække såvel »forklaring ved hjælp af folkesproglig parallel« som »latinsk ordkommentar«, men helst ikke på én gang. Størst vanskelighed giver udtrykket *explanatio familiaris*, der hos Ascensius er term. techn. for en bestemt genre (jf. DgO I.2,753), og som altså her skulle udvides til at omfatte danske ordsprog for at få spillet til at gå op.

Altså: en tolkning af *declarẽ* og (*familiari*) *explanatione* i deres kontekster, som ville stemme med 1515-udg.s virkelighed, ville forudsætte en sprogbrug under det niveau, vi ville vente hos ChrPed. og Ascensius. Men hvordan kan denne modsigelse være opstået? Man vægrer sig ved at tro, at ChrPed. ikke skulle have kunnet nå at indføre et par smårettelser i de nævnte tekststeder, hvis han i slutfasen skulle have »droppet« sin forberedte eller med-bragte »danske forklaring«, hvad enten man nu havde ventet sig »en forklaring af det dan-ske« eller »en forklaring på dansk« i samme genre som den latinske. Efter mit skøn kan der i begge tekster (b og c) refereres til de danske ordsprog. De er der, i så fald ikke som tekst, men som kommentar.

Hermed skulle problemet være fremlagt: Skal man gøre vold på latiniteten eller virkelig-hedsreferencen? Udg. har overvejende foretrukket det sidste, men ikke taget alle mulighe-

der i betragtning, når de dog ville presse latinen som ved tekst b. Når der nu skulle vælges, som der skal i en oversættelse. Jeg har i dette lille bidrag kunnet tage højde for et par mundtlige indvendinger fra Udgg., men ser frem til en samlet argumentation om dette problem fra dem, der kender stierne i denne urskov.

Niels Haastrup

Om ordet *ordsprog* i dansk

Blandt en del muligvis nylavede ord som tidligst kendes fra Christian III's Bibel 1550 nævner Peter Skautrup *ordsprog*; dette ord »synes at forekomme her for første gang, brugt såvel om gængs talemåde som om det erfaringsbestemte ordsprog og om den gammeltestamentlige bog, der tilskrives Salomon« (Det danske sprogs historie II, 1947: 213). Både dateringen og brugsbestemmelsen rækker tilbage til C. Molbech, som konstaterede at »I Bibelen af 1550 er *Ordsprog* optaget for at betegne Luthers »Sprichwort,« og siden beholdt i nyere Bibeloversættelser, ogsaa der, hvor det egentlig bemærker et tilfældigt og spottende Mundheld« (Dansk Ordbog II, 1859: 330). Støttet til Molbech havde også Otto Kalkar noteret at ordet *ordsprog* »synes .. fremkommet i bibelovers. 1550« (Ordbog til det ældre danske sprog III, 1892-1901: 381).

Udtryk for fænomenet ordsprog har man dog ikke savnet på dansk, så lidt som i de andre nordiske sprog, i tiden før 1550 (jf. Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder XII, 1967: 672). Ingen af de gamle betegnelser forekommer i den ordsprogssamling der går under Peder Låles navn (trykt 1506, 1508 og 1515; jf. Danmarks gamle Ordsprog I, udg. Iver Kjær og Erik Petersen, 1979), men de findes i andre kilder fra 1400- og 1500-årene: gammelt ord, gammel tale, ord(s)kvæde, bisprog, sprog.

Mest anvendte var vistnok de nedertyske låneord *bisprog* og *sprog*; det første forekommer jævnlig i den gammeldanske bibeloversættelse (ca. 1475-1500), det andet i Hans Tausens oversættelse af Mosebøgerne (1535) og Peder Tidemands af Sirak (1541). I adskillige af disse tilfælde indfører Christian III's Bibel *ordsprog* i stedet.

Imidlertid har også svensk betegnelsen *ordspråk*. Orddannelsen er særegen for svensk og dansk (samt norsk; nynorsk har desuden *ordtak*, *ordtøke*), og da et fælles fremmed mønster ikke har kunnet påvises (sml. nty. *sprek(e)wort*, *sprök(e)wort*, *spröke*, hty. *sprichwort*, *spruch*, lat. *proverbum*), er det nærliggende at antage at ordet oprindelig er dannet enten i svensk eller i dansk og derpå indlånt af søstersproget. Denne hypotese underbyggede Bertil Molde da han godtgjorde en påfaldende overensstemmelse mellem forekomsterne af *ordspråk* i Gustav Vasas Bibel 1540-41 og *ordsprog* i Christian III's Bibel 1550 (Källorna till Christian III:s bibel, Lund 1949: 227-31). Og eftersom det svenske *ordspråk* optræder første gang i oversættelsen af nya Testamentet 1526 (2. Pet. 2,22: Thet som för itt sandt oordspråk pläghar säyas, Hunden går åter till spyionar) og derefter oftere hos Olaus Petri (fx 1527: thet gambla ordhspråket ther man plägar seya, ath munkar och prester skolewilla werl-dena; citeret i Skrifter af Paulus Helie I: 263) og i oversættelsen af *Salomons ordspråk* (1536) mfl., konkluderede Molde at »ordet *ordspråk* är bildat i svenskan och från svenskt bibelspråk upptaget i den danska reformationsbibeln. Då GVB, som ovan visats, i viss utsträckning har använts som en av förlagorna till ChrIII, bör man i främsta rummet räkna med, att det är från denna ordet inkommit i danskan« (s. 231). Denne antagelse har Niels

Åge Nielsen siden kanoniseret (Dansk Etymologisk Ordbog, 1966; 3. udg. 1976), uanset en forsigtig indvending fra Skautrup: »De 24 års anciennitet for ordet i svensk kan jeg ikke bestride med det foreliggende materiale. Men sæt, at vi en dag finder ordet i dansk 1526 eller tidligere. Så skal vi se os om efter andre kriterier til afgørelse af førstefødselsretten« (Arkiv för nordisk filologi 65, 1950: 269).

Så vidt er det ikke kommet endnu. Vi har ikke fundet ordet *ordsprog* i dansk så tidligt som 1526. Men et eksempel fra 1535 må nødvendigvis rokke ved den hidtil gængse opfattelse.

Eksemplet er at finde i en anonym publikation (nr. 76 i Lauritz Nielsen: Dansk Bibliografi 1482-1550, 1919, med titlen *Een handbog som inde holler det hellige Euangeliske Messe embede*, Malmø 1535, der er genudgivet i faksimile i Danske messebøger fra reformationstiden, 1959. I håndbogen indgår et ritual for brudevielse, oversat efter Martin Luthers Traubüchlein (1529). Rituallet indledes med Luthers fortale til læseren, der begynder således (blad C 4v): »Saa mange land. saa mange seder. siges oc er eet gammilt ordsprok Men effterdi att Brølup oc Ecteskaff er eet wersligt ting. bør oss aandelige oc kirckens tiennere inthet at ordinere eller regere der vdy, men lade wære huer Stadt oc Land y syn egen brug oc seduane som de vdy ere.«

Luthers Traubüchlein er på reformationstiden fire gange blevet oversat til dansk. Den ældste oversættelse, *Een Christelig Fadzoen at viiæ brudefolck met*, Viborg 1530 (Lauritz Nielsen nr. 143), er tabt. Lidt yngre end den anonyme håndbog fra 1535 er Peder Palladius' *Enchiridion* .. *Een Haandbog for Sogneprester*, 1538, og Franz Wormordsens *Handbog om den rette Euangeliske Messe*, Malmø 1539. Men svarende til *ordsprok* i messebogen fra 1535 har Palladius »ith almindeligt sprock« (Danske Skrifter I, udg. Lis Jacobsen, 1911-12: 96) og Franz Wormordsen »ett almindeligt ord. som vy plege att sige« (faksimile i Danske messebøger, udg. 1959: blad R 4v).

Hos Luther lyder stedet: »So manch land so manch sitte, sagt das gemeine sprich wort« (Werke. Kritische Gesamtausgabe 30:3, Weimar 1910: 74). Det giver altså intet fingerpeg mht. nydannelsen *ordsprog*. Som Lis Jacobsen har påvist, er messebogen fra 1535 imidlertid oversat efter en nedertysk version, trykt i Magdeborg 1534 (P. Palladius' Danske Skrifter I: 39). Heller ikke denne kaster dog lys over valget af netop ordet *ordsprok* på dansk, for her er passagen gengivet som følger: »So mannich landt so mannige wise, secht de gemene spröke«.

Så meget står alligevel nu klart, at mønsteret for det danske *ordsprog* ikke er det *ordspråk* der optræder i Gustav Vasas Bibel 1540-41, og heller ikke i Salomons ordspråk 1536. Dette udelukker naturligvis ikke at forbilledet kan være svensk, men det må i så fald søges i ældre kilder, dvs. hos Olaus Petri eller i Nya Testamentet 1526. Blandt ordsprogsforskere har der hidtil været enighed om at termen *ordsprog*/*ordspråk* oprindelig kun betegnede de bibelske ordsprog (Iver Kjær i Kulturhistorisk Leksikon XII: 672-73), og det kan endnu gælde for svensk (Nya Testamentet 1526, citeret ovenfor); men ikke for dansk: det (foreløbig?) tidligste danske eksempel på *ordsprog* betegner en almindelig erfaringsætning uden forbindelse med Bibelen.

Og sæt at Skautrups forudanselse en dag går ydermere i opfyldelse...

Allan Karker

Nogle folkevisebetragtninger eller en norsk quijotiade

I denne artikel er det hensigten at analysere et par danske folkeviser, der har visse overfladiske lighedspunkter, der kan anvendes som udgangspunkt for betragtninger over folkevisedigtingens overleveringsforhold; hertil kommer nogle aspekter, der viser sig ved sammenligning af de danske viser med materialet fra de øvrige nordiske lande, i dette tilfælde specielt det norsk-islandske. Grundlaget for undersøgelsen og dermed for valget af netop disse to danske viser er Einar Ólafur Sveinssons afhandling om et par norske folkeviser, i »Nordæla« (1956)¹.

De to aktuelle viser er »Orm Ungersvend og Bermer-Rise« (DgF. 11) og »Hr. Hylleland henter sin Jomfru« (DgF. 44), som i øvrigt har ført en temmelig upåagtet tilværelse i folkevisehistorien.

I Knut Liestøls bog argumenteres der meget kraftigt for, at de norske redaktioner af disse viser af oprindelse er norske, og i tilknytning hertil vil Einar Ólafur Sveinsson vise, at de to viser (og formentlig også andre) er resultatet af en meget tidlig eksport fra Island af sagaer. De »unge« danske viser fra det 16. århundrede bliver for den sidstnævnte forsker så uinteressante i denne sammenhæng, at han slet ikke omtaler deres eksistens. Det er denne norske teori, der skal undersøges lidt nøjere her.

I

Vi vil her begynde med visen om Hr. Hylleland, der blev trykt i DgF. II i april 1854, og suppleret med væsentligt nyt materiale i bind IV (sidste hæfte, 1883) og i bind X (1. hæfte, 1933). Kronologisk fordeler det overleverede materiale sig således:

1570	dansk A (DgF. II)
1610-15	dansk C ¹⁻² (DgF. II)
1630	dansk E (DgF. IV)
1640	dansk D ¹⁻² (DgF. II)
1670	dansk C ³⁻⁴ (DgF. II)
1670-1700	dansk B ¹⁻³ (DgF. II)
1750	dansk B ⁴⁻⁵ (DgF. II)
1824-55	4 færøiske opskrifter ²)
1847	norsk
1848	norske
1872	dansk F (DgF: X)
1889-91	.norske ²)

Som det vil ses, eksisterer der fem gamle danske versioner (i 13 opskrifter) af digtet, samt én nyere (F) fra Danmark; det norske og det færøiske materiale stammer fra midten og slutningen af det nittende århundrede. Det turde være vanskeligt at bestride, at kronologien i det foreliggende visemateriale unægtelig peger imod rimeligheden af at begynde med en undersøgelse af de gammeldanske viseredaktioner. Og da melder der sig straks som første spørgsmål, om de enkelte versioner står i forbindelse med hinanden og i bekræftende fald da hvordan?

A-teksten (Karen Brahes folio, ca. 1570) har i alt 31 strofer med en så klar og logisk handlingsgang, at den kan tages som udgangspunkt for en sammenligning.

B-redaktionen, der findes i fem nært forbundne håndskrifter fra ca. 1670-1700, ligger meget tæt på A, men mangler dog fem strofer (A^{4,10,19,22,24}), til gengæld har den fem strofer, som ikke findes i A (B^{9,10,12,14,24}); det er en udmærket version med kun det ene minus, at det glemmes at omtale hr. Hyllelands anvendelse af runerne, skønt han i v. 20 nævner, at han ved hjælp af dem vil kunne klare den kritiske situation, de er landet i.

De fire C-tekster er nedskrevet med to generationers mellemrum; her er tale om en kraftig forkortelse af A, idet skriveren har udeladt ikke mindre end tolv strofer (A^{4,11,12,14,15,16,19,23,24,28,29,30}); der findes ikke nogen plus-strofer i forhold til A, og forkortelsen er jævnt fordelt, således at handlingen slipper nogenlunde frelst igennem.

Dette kan derimod ikke siges om D-redaktionen, der findes overleveret fra o. 1640; her findes, som det klart vil fremgå af nedenstående oversigtsskema, blot begyndelsen og slutningen. I forhold til A mangler D 21 strofer (A^{4,8,9,11,12,14-28,30}) og har kun 2 plusstrofer (D^{9,11}). Noget kunne tyde på, at D stammer fra et defekt forlæg, der har manglet bladet, der har haft de strofer, som svarer til A¹⁴⁻²⁸.

En oversigt over handlingen kan fremstilles i et skema:

	A	B	C	D
bortførelsen	1	1	1	1
Hyllelands løfte	2-6	2-5	2-5	2-5
Hyllelands møde med trolden	7-9	6-8	6-9	
samtalen	10-17	9-18	10-11	6-9
Hylleland og pigen	18-20	19-20	12-13	
runernes virkning	21-28	21-25	14-17	
a) runerne	21-22		14-15	
b) gaverne	23-28	22-25	16-17	
hjemkomst, bryllup	29-31	26-27	18-19	10-12

Visens handling er enkel: Et overnaturligt væsen bortfører en kongedatter; faderen lover derpå prinsessen og det halve kongerige til den, der befrier hende, men kun en meget ung mand vil vove pelsen; som en anden David drager han ud for at møde sin Goliat, trolden. Da de mødes, stiller uhyret som vilkår for en drøftelse af en frigivelse, at den unge mand skal følge med ind i bjerget; Hylleland, som ikke er bange³⁾ af sig, løber risikoen. Men inde i bjerget stiller trolden uventet endnu én betingelse, nemlig at den unge mand skal sige tre sandheder; dette krav opfylder Hylleland med tre lidet smigrende udtalelser om trolden og dennes hule. Denne fripostighed gør trolden så vred, at han vil dræbe de to unge mennesker, der imidlertid får lov at nyde hinanden og livet en sidste nat. Prinsessen, der heldigvis er blevet forelsket i ynglingen, græder over denne triste skæbne, men han lover frejdigt at klare vanskelighederne med runer, og det gør han også: i A ved at riste runer under dørtærskelen, hvor de virker, da trolden om morgenen træder ind for at dræbe de to, i C kaster han dem mod trolden om morgenen; virkningen er dog den samme: trolden skifter sind og bliver blid, skænker dem store gaver og lader dem rejse bort sammen, og man bemærker, at helten ikke

dræber trolden, sådan som det i slige situationer ellers er skik. De to unge kan drage hjem, og han får prinsessen og det halve kongerige.

Det er vigtigt at holde fast ved udgangspositionen, som er den samme i A-D: et overnaturligt væsen har røvet kongedatteren, og heltten drager ud for at vinde hende og den udlovede dusør; handlingen afsluttes lige så éntydigt med bryllup. Hvad der derimod er uenighed om i disse danske versioner, er uhyrets identitet. De nært beslægtede A og B-tekster bruger ordet trold om dette væsen, men A bestemmer det nærmere som: haff-quinde (v. 7³) og henviser derfor til det med »hun« (15², 21⁴, 22⁴, 23, 25¹, 26¹); B har derimod en anden opfattelse, nemlig at det er en bjergtrold (v. 6⁴) og henviser dertil med »han« (6⁴, 10², 21⁴, 22^{1,3}, 23¹, 24¹, 25¹); både A og B er enige om at kalde trolden for »led«, mens B er ene om at bruge ordet »gammel« om ham (v. 16¹). Vi forbigår et øjeblik C-redaktionen og vender os til D, der stemmer overens med A om, at her er tale om en havtrold (v. 1³, 6³, 8³), men opfatter derimod væsenet som et hankønsuhyre (v. 6⁴). Spørgsmålet om »han« eller »hun« spiller ikke nogen større rolle i visens idéindhold, dels fordi trold på dansk kan være både hankøn og hunkøn, dels fordi hovedsagen i konflikten jo er den, at pigen holdes indelukket af et fjendtligt væsen, som naturligvis kun en ung mand kan besejre.

Langt ejendommeligere er betegnelsen i C-versionen; de to ældste håndskrifter i denne gruppe har formen: diur(r)enn, mens de to yngste tekster (begge i samme håndskrift) har: greffuen; der henvises imidlertid med »hun« (v. 14⁴, 16¹, 17¹, jf. 15³⁻⁴), hvilket harmonerer med, at uhyret benævnes »den lede viv« (v. 6³, 7¹, 14³, 15¹); hverken »dyret« eller »greven« giver klar mening i sammenhængen, specielt er jo greven og den lede viv ret uforenelige. Da »diurrenn« er lectio difficilior her, kan man muligvis løse problemet ved at foreslå, at det skriftlige forlæg har været uklart, så at både C^{ab} og C^{cd} har bevaret noget af det oprindelige; den oprindelige læsemåde kunne have været »gyrren«, en ortografisk variant af »gygen«, som både Moth og Syv (sidstnævnte dog med et tvivlsomt eksempel som belæg) definerer som et (kvindeligt) underjordisk væsen (jf. Kalk. II, 104b); i så fald har vi et væsen beslægtet med uhyret i A.

Opskrifterne A-D er således trods visse uligheder fælles om at konfrontere noget positivt, den menneskelige verden, med noget negativt, et monstrum, som mennesket dog kan gøre underdanigt, dels ved dristighed, og dels ved en kombination af snildhed og frygtløshed (runerne).

Idet vi indtil videre stadigvæk holder EF udenfor, vender vi os til en anden detalje, der giver anledning til overvejelser. Den unge helt, der vover at gå ind i bjerget med trolden, omtales i A hånende af denne som et »Kaabe-barn« (v. 15³, 16³) og i B som »kaage-barn« (v. 17³) eller »kloge-barn« (v. 16³, jf. noterne hertil i DgF. II, 100). Kalkar (II, 689b) foreslår at sammenholde ordet »kåbe-barn« med plattysk »mantelkint« = et uægte barn, her i så fald vel som skældsord: bastard, horeunge; sammesteds omtaler Kalkar, med henvisning til Sv. Grundtvigs behandling af ordet (i DgF. IV, note til E 16³), at ordet kunne stamme fra norsk, jf. no.: »koggebarn« og isl. »kögurbarn« = lille barn ⁴). Kalkar har desuden den i denne sammenhæng muligvis aktuelle gløse: »kåbedreng« = en tjener til at bære en kappe, som næppe kan siges at været noget socialt højtstillet individ. Hvis man som rimeligt kan være i en dansk sammenhæng, vil foretrække læsemåden i det ældste håndskrift, kunne man tolke ordet enten som »horeunge« eller som »sølle kappetjener« eller som »fint påklædt og derfor blødagtigt væsen«; disse betydninger giver udmærket mening i konteksten. I omtalen af E vender vi tilbage til ordet.

Og nu er det netop på tide, at vi vender os til den danske redaktion fra o. 1630, som Sv.

Grundtvig ikke havde kendskab til, da han udgav teksterne A-D i DgF. II; redaktionen fremlagdes først i DgF. IV (1883), og det ikke uden kraftige basunstød.

Et kort handlingsreferat bliver nødvendigt, hvis man straks fra begyndelsen vil have et overblik over ligheder og forskellen mellem A-D og E.

E-digtet indledes med en strofe, som ikke har relation til teksten; den findes også som begyndelsesstrofe til DgF. 41C (= Vedels nr. II,7), hvor den faktisk heller ikke synes at have hjemme.

Den egentlige visehandling begynder derfor med strofe 2, hvor det fortælles, at en konge (i v. 12 og 43 omtales han som Islands konge, en titel som ikke er ualmindelig om en konge i et fjernt og ukendt land) befinder sig på sit skib på havet juledag; kongens og besættningens problem er det, at man ikke kan skaffe ild, da veddet er blevet for fugtigt. Kongen får i den yderst penible situation øje på en ø, hvor man kan se røg. Kongen beder derfor først sin fornemste mand om at tage til øen for at skaffe ild, men denne afslår, han vil ikke risikere sit liv (v. 6-8). Selv om kongen udlover en jarletitel til den dristige, trykker alle sig, indtil en (naturligvis meget) ung mand, her kaldet »lidel Kappe«, melder sig (v. 9-11). Til kongens forbløffelse ifører han sig silkeklæder (v. 12-14) og drager af sted i denne lidet martialske mundering⁶⁾.

Kappe træder ind til »den lede bjerg-kvinde« (v. 15), der efter at have kastet et blik på ham stiller en tilstedeværende ung pige det spørgsmål, om hun kender noget til dette »kongebarn«, en betegnelse som formentlig fremkaldes af hans alt for fine rejsedragt (jf. v. 17²⁾). Han opfatter, sikkert med rette, glosen som spot og indleder bekendtskabet med at kalde hende for den ledeste trolld, men glemmer dog ikke at bede om nogle gløder til kongen ude på skibet. Som betingelse stiller hun blot, at han skal sige tre sandheder, og det gør han prompte med tre fornærmelser⁷⁾; trollden tager ham det ilde op og lover ham straf derfor (v. 19-22). Han sætter sig ved siden af den omtalte unge pige, der nu viser sig at være en bortført datter af Islands konge. Kappe kræver hende frigivet; herfor stiller trollden den betingelse, at han skal vise sit mod ved at overnatte i bjerget, hvilket han accepterer (v. 23-26). Ret overraskende stiller trollden på ny en betingelse, denne gang ret uoriginal: han skal én gang til udtale tre sandheder, som om hun ikke har fået nok af hans uforskammetheder! Denne gang er de to første sandheder ikke egentlig fornærmende, og den tredje, som derimod er det, har han fyret af før, nemlig at hun er den ledeste trolld, han har set. De får én nat sammen, prinsessen græder, han frelser hende med runer. Ikke desto mindre griber trollden ham efter runekastet, men da han ikke bliver bange, lader hun dem gå med rige gaver. Kongen forbavses over gensynet med datteren, som blev røvet 15 år tidligere, og de to unge får hinanden.

Det er evident, at der er tale om nogen lighed, men også om betydelige forskelle. Vi er kommet et godt stykke over halvvejen ind i visen, før man bliver opmærksom på ligheden med DgF. 44A-D, idet man ikke kan tillægge David-Goliat motivet i v. 9-11 større vægt, da det er en stereotyp situation, der også dukker op i den anden vise, som skal behandles her. I E er der slet ikke tale om jagt på nogen bortført prinsesserøver, men den unge mands opgave er at skaffe ild, og han opdager i første omgang slet ikke den unge pige, men kræver kun gløder af heksen. Hans tre sandheder er forskellige fra dem i 44A-D. Det er først efter at have erkendt pigens identitet, at ligheden med 44A-D bliver mærkbar, dvs. fra v. 27, og det sker på en ret kluntet måde. Dette ses endnu bedre i runemotivet (v. 30-33, jf. fx. A¹⁸⁻²²)⁸⁾, idet hans endelige frelse ikke skyldes runerne, men derimod beror på, at han er en af de unge mænd, som ikke bliver bange for nogen verdens ting. Heksen giver ham derpå både gaver og pigen, samt lover ham penge, når han har behov derfor, og nu minder hun mest af alt om

hundene i »Fyrstøjet«. Af slutningen har kun v. 43 nogen forbindelse med 44A-D (nemlig A³¹).

Ernst v.d. Recke har (Danmarks Fornviser I (1927), p. 213ff.) skilt de to forskellige redaktioner ud fra hinanden som to viser, af hvilke 44E meddeles først, fordi den efter hans mening er ældst, derpå følger 44A-D, som han opfatter som afledninger af 44E.

Dette er imidlertid at stille sagen på hovedet: 44A-D er så eftertrykkelig ældre i overleveringen, at det må anses for urimeligt at forbigå denne kendsgerning.

Ældst er 44A-D; 44E er en yngre, selvstændig vise, som formodentlig ikke oprindeligt har haft noget med 44A-D at gøre. Ved nedskriften o. 1630 er skriveren kommet til at blande andet gods ind i den: først og fremmest slutningen af 44A-D, men også begyndelsen af DgF. 41, i Vedels trykte version. Derfor er visen fra v. 27 af usikrere, idet det oprindelige blandes med stof fra 44A-D. Tilføjelserne fra de nævnte viser er dog så løse, at den oprindelige konstruktion stadigvæk kan påvises; Recke fjernede i sin redaktion da også E²⁷⁻²⁸, 30-31^{33, 37-39}. Derimod er der ingen grund til som han at antage, at begyndelsen er defekt ved at mangle et afsnit om den stjalne kongedatter. Kongen og Kappe er ude i andre ærinder, men de kan rejse hjem med et godt bytte. Ganske vist glemmer den unge helt til allersidst sin ild (og kongen vist også sit ærinde), men den slags overraskende forglemmelser er dog ikke så sjældne i viserne, jf. fx. DgF. 76 »Ridder Stigs Bryllup«, hvor digteren glemmer udgangssituationen af lutter benovelse over, at ridderen får en rigtig prinsesse.

Resultatet af denne sammenligning bliver da den, at her er tale om oprindeligt to viser, som ved et fejlskøn er forenet under samme DgF.-nummer. Den første vise kan dateres til ikke yngre end 1570, mens den sidstnævnte ikke kendes før 1630.

Tilbage er nu kun én dansk tekst af denne vise, F, der optegnedes 1872 af P.K. Toksvig efter Blinde-Marta i Skarrild, Hammerum herred, men først trykt i DgF. X; det afsluttende hæfte af DgF.IV udkom kort efter Sv. Grundtvigs død i juli 1883 og bragte den ovenfor nævnte E-vision, men det var hans plan at slutte det allerede i 1877 påbegyndte bind V med tillæg til de forrige bind, men hans død ændrede udgivelsesplanerne, så at denne redaktion måtte vente to menneskealdre på at blive trykt⁹).

Om visens meddelerske vides tilsyneladende ingenting (jf. DgF.XII, 260). Da E-redaktionen ved optegnelsen af F ikke havde været trykt i Danmark, ville det have været af interesse af vide nøjagtig besked om visens herkomst, men dette lader sig ikke gøre.

Man kan få et rimelig godt indtryk af F-redaktionens plads i traditionen. Den indledes med samme vers fra Vedels tekst af DgF. 41, som heller ikke i F kommer til at spille nogen rolle. Visen beretter derpå om den danske konge, som fra stranden får øje på et fjernt hus (sejlturen derhen tog knap to måneder, v. 14 og 23). Han spørger sine mænd, hvem der vil hente ham ild derfra, skønt man ikke har hørt om varmemangel hos ham; kun hans yngste mand, Karper af Dyring, vil vove det, og til kongens forundring ifører han sig silketøj. På kongens spørgsmål herom svarer han, at han vil nå sit mål ved list (F⁹); denne tanke og strofe findes hverken i A-D eller i E, og udvikles heller ikke i F. Scenen med heksen falder lidt mærkelig ud, for helten glemmer ilden, men siger tre sandheder og kræver som belønning pigen Ærmelin, som hidtil har været uomtalt. Også her får de to unge kun én nat sammen inden døden, og med mindre varianter gengives de unges samtale (F 16³⁻⁴ findes ikke andensteds). Karper redder om morgenen situationen med runer, heksen frigiver pigen, fører dem med gaver til skibet, og dannerkongen glæder sig over det uventede resultat, for pigen er hans datter, som blev stjålet fjorten år tidligere, og han roser lidt malplaceret Karper for hans troskab mod pigen, om hvis eksistens Karper jo ikke havde nogen anelse. Visen slutter med bryllup.

Det ses let, at F er en klar variant af E. Der kan opstilles mange gisninger om, hvordan

forbindelse rent faktisk er kommet i stand, men vil man holde sig på fast grundlag, er det muligt at tænke sig, at der i disse nordjyske egne, hvor Vibeke Bild boede, kan have eksisteret afskrifter af hendes tekst. Under alle omstændigheder er F en forvansket udgave af E og ikke af A-D. Versionen EF kendes kun i Jylland, og dens ældste form er betydeligt yngre end A-Ds ældste version.

Da Sv. Grundtvig i 1883 udgav E antog han, at DgF. 44A-E stammede fra Norge og støttede sig her til de norske redaktioner af visen. Derudover påpeger han, at Vibeke Bild var norsk lensmandsdatter, underforstået at hun som norsk havde bragt visen til Danmark fra Norge, dvs. at E skulle være den originale, mens A-D skulle være derivaterne. Da Liestøl og Einar Ólafur Sveinsson bygger på Sv. Grundtvigs antydninger, vil det være rimeligt at undersøge dette led i bevismaterialet nøjere.

Om Vibeke Bild og hendes håndskrifter har jeg tidligere skrevet temmelig udførligt (DgF. XII) og skal derfor her nøjes med nogle få randbemærkninger: hendes forældre var danske, hun må være født o. 1597 på Vinstrupgård i Vestsjælland, hvor hendes fader Preben Bild på den tid var lensmand (1593-97), eller måske på Hindsholm (Vestfyn), som han havde i forlening 1597-1602. Preben Bild (1556-1602) havde fået sin uddannelse ved Frederik II's viseglade hof i 1570'erne. Det er rigtigt, at han var norsk lensmand, idet han i 1588 fik Nordfjord len og i 1589 Lister len, men han har næppe været disse steder; her er tale om udpræget aflønningsstillinger i nøje overensstemmelse med tidens praksis; det vides nemlig, at han netop i disse år (1590-93) var hofmarskal ved den unge Christian IV's hof; sine sidste ti år, inden for hvilke datteren fødtes, var han som nævnt lensmand i Danmark. Der kan derfor ikke være nogen anden grund til at ville betegne Vibeke Bild som norsk end den, at man meget gerne vil gøre hendes baggrund norsk. Imidlertid tilbragte hun største delen af sit liv i Nørrejylland som enke i Fjends herred i Viborg amt. Preben og Vibeke Bild betegner tydeligt visernes overleveringshistorie: han hofmand ved visehoffet, hun viseskriverske på jyske herregårde, en bevægelse fra hofadelen til landadelen som er overmåde karakteristisk.

For fuldstændighedens skyld kan det tilføjes, at Preben Bild var søn af rigsadmiral Evert Bild, der var befalingsmand på Stenviksholm i Trondhjems len, men faderen døde imidlertid, da sønnen var 10-11 år gammel; Preben Bild blev derpå opdraget hos sin morbroder på Kørupgård (Nordøstfyn).

Der er således ikke nogen mulighed for at betegne Vibeke Bild for norsk. Derimod er der ingen tvivl om, at der er en tematisk lighed mellem den danske EF og de norske redaktioner. Men det er dristigt at ville antedatere den norske vise fra 1847 med 500-600 år for at få regnestykket til at gå op på den måde, som Liestøl og Einar Ólafur Sveinsson vil have det. Men allerede Sv. Grundtvig havde set, at der var en lighed mellem den islandske fornaldarsaga om Illugi Gríðarfóstri og så folkevisen, og han tænkte sig så, at denne saga var kilden, derpå digtedes den norske vise på basis af sagaen, den norske vise må være kommet til Danmark, bl.a. med Vibeke Bild men også før (thi ellers kan A-D ikke blive afledninger af E), sidst nedskrives dansk F og et par norske varianter 1889-91. Denne norske teori blev hyldet og udbygget af både Liestøl og Einar Ólafur Sveinsson, men det er konklusionen her, at en sådan løsning, der bygger på en så urimelig antedatering, er forkert. Det skal derfor her hævdes, at DgF. 44A-D er en særlig og kun i Danmark overleveret vise, daterbar helt tilbage til 1570, mens vise EF første gang dukker op også i Danmark, i 1630'erne. Den ikke i detaliller gående lighed med den islandske saga kan rimeligere forklares derved, at islændinge regelmæssigt opholdt sig i København siden reformationen, bl.a. ved universitetet hvor de lærde fra det 16. århundredes slutning var overmåde interesserede i alle oplysninger om islandsk sagaskrivning. Sagaen, der nu anses for at være en kompilation fra det 14. århundrede (Islandica V, p. 30), er

bevaret i et håndskrift fra 1600 og i senere håndskrifter. EF-visen kan derfor med en vis forsigtighed dateres til ca. 1600-30. Hvis man vil undgå at operere med et tabt og upåviseligt flyvebladstryk af EF, er det sikrest at antage, at den norske vises lighed med den danske kan skyldes udnyttelse af den samme kilde, som forelå trykt i *Fornaldarsögur Norðurlanda III* (1830) og oversat til svensk allerede 1695.

En sådan antagelse har den store fordel frem for tidligere teorier, at den respekterer de foreliggende kendsgerninger i stedet for at drømme og fantasere om noget, som kunne tænkes at være sket 500 år, før den norske vise kan påvises i denne verden.

II.

Det er muligt at drage principielle konklusioner af det ovennævnte, men da Einar Ólafur Sveinsson anvender endnu en vise hos Liestøl til støtte for sine tanker om litterære påvirkninger fra Island på norske middelalderlige ballader, skal dette andet eksempel kommenteres her. Det drejer sig om den norske vise om »Ungan Ormaalen«, som har en dansk parallel, nemlig DgF. 11 »Orm Ungersvend og Bermer-Rise«. Digtet er kun mådeligt som kunstværk. Digteren har uden større held villet kæde to motiver sammen. Derfor falder visen i alle de danske versioner i to skarpt adskilte halvdele: første del er som forrige vise bygget over David-Goliat motivet: Orm Ungersvend, som er dansk, overvinder kæmpen Bermer-Rise, der selvfølgelig er tysk; det sker ved hjælp af et sværd, Birting, som Orm erhverver ved at mane sin døde fader op af graven. Med dette sværd går han i kamp og sejrer ved at hugge kæmpen over ved knæet, thi højere kunne Orm ikke nå, selv om kæmpen erklærer sligt for unfair. Denne bedrift indbringer ham prinsessen og det halve kongerige. Men visen fortsætter og nu med et faderhævnsmotiv, der fører Orm til Island, hvor faderens banemænd nu holder til. De må være troldkyndige, for sværdet Birting bider ikke på dem, og efter tre dages tvekamp, røver en havfrue, at sværdet er forgjort; Orm får trolddommen ophævet, hvorpå han kan strække sine to modstandere til jorden og rejse hjem og sove ved sin fæstemøs side.

I en del af romanviserne kan man møde samme vidtløftige og noget distræte fortælle-måde, som unægtelig afviger fra de bedste visers målbevidste komposition.

Sv. Grundtvig blev overraskende tidligt opmærksom på visse ligheder med det islandske digt »Ormars rímur IV«, som endnu ikke er trykt og følgelig lidet udforsket. Det findes første gang overleveret i et håndskrift i *Wolfenbüttel* (nr. 42,4°), der sædvanligvis dateres til ca. 1500-30. Det er hovedregelen, at den slags rímur går tilbage til sagaer, og det er derfor også sandsynligt i dette tilfælde, men vi kender i dag ikke en tilsvarende saga. Det er muligt på basis af »Ormars rímur« nogenlunde at danne sig et begreb om sagaens indhold, men det er rent ud umuligt at sige noget sikkert om sagaens alder og udbredelse på Island og i Norge - følgelig heller ikke noget rimeligt om dens muligheder for at have influeret på et norsk digt, som først dukker op 500-600 år senere.

Både Liestøl og Einar Ólafur Sveinsson, og faktisk allerede Sv. Grundtvig og Sophus Bugge, forestiller sig, at der må have eksisteret en meget gammel saga, som langt senere er blevet til de bevarede rímur; denne genre er imidlertid stilistisk set så utilgængelig for udlændinge, at ingen har forestillet sig en direkte forbindelse mellem »Ormars rímur« og folkevisen. Derimod gør spec. Einar Ólafur Sveinsson sig til talsmand for, at sagaen på et så tidligt tidspunkt, at man endnu kunne læse islandsk i Norge, var kommet til Norge og dér havde dannet grundlag for en folkevise; dette må da være sket ca. 1250-1300. Følgen heraf bliver den pudsige, at de danske viser tilligemed med den svenske variant må være meget yngre afledninger, ca. 250 år yngre end den tabte islandske saga og den lige så tabte norske vise fra middelalderen!

Ligesom tilfældet var med den forrige vise forekommer denne måde at forklare sammenhænge på mig mildest talt besynderlig. Man må lide af en ret besynderlig trang til at ville stå på hovedet og iagttage verden fra denne position; og givet er det jo, at den tager sig ganske anderledes ud således, men det er lidet sandsynligt, at resultaterne af denne mærkelige granskning har megen gyldighed for de mennesker, der prosaisk foretrækker at stå på benene. Er det ikke rimeligt og nøgternt at spørge, om det ikke er lidt vel dristigt at indbilde sig, at en norsk vise fra 1840'erne kan have en så lang og ukendt forhistorie? Og det besynderlige bliver jo grellere, når man tager hensyn til, at den danske version foreligger helt tilbage til 1570.

Og det mest mærkelige ved det hele er, at disse kendsgerninger ikke afficerer Liestøl, og Einar Ólafur Sveinsson går så vidt, at han ikke engang omtaler de danske opskrifter. Som nævnt foreligger visen i afskrifter fra o. 1570, og Anders Sørensen Vedel udgav visen i hele to versioner (1591). Nu er det en bekendt sag, at Vedels visebog, der blev optaget i Peder Syvs udgave (1695), hørte til de mest populære og udbredte bøger i Norden i ældre tid; det vil utvivlsomt være nyttigere at undersøge folkevisen i Norge, på Færøerne og Island med Vedels bog som udgangspunkt. Man kan med rette stille sig skeptisk over for enhver teori, der vil gøre viserne i disse lande til ældre end Vedel!

Også i dette tilfælde kan man undgå alt for fantastiske gætterier, hvis man antager, at den tabte saga kan være kommet med islændinge til København. Der kan den være blevet læst eller blot løseligt refereret for en visedigter, der på det grundlag har skabt den vise, som vi kender fra det 16. århundrede. På denne måde kan vi forblive i det 16. århundrede, og heraf følger, at de danske optegnelser må antages at være de ældste, mens de øvrige nordiske varianter er derivater af de danske, specielt af Vedels versioner.

Omtrent samtidig med at de danske viser blev til, skete der i Europa en revolution inden for naturvidenskaben, hvor man begyndte at ville erstatte tro med erfaring og forsøg. Naturvidenskabernes uhyre fremskridt skyldes denne nye holdning til materialet. Noget lignende kunne man ønske for folkeviseforskningen. I snart 200 år har den været domineret af en uprøvet tro på teorier, der har deres udspring i den tyske nationalromantik. Hovedpostulatet er teorien om visernes høje alder, uden at man nogen sinde har ladet sig afficere af, at den genre, som kaldes folkeviser, kun har efterladt sig meget svage spor i den allersidste del af middelalderen og først for alvor dukker op i det 16. århundredes anden halvdel¹²⁾. Vil man nå konkrete resultater i denne forskning, vil det være klogest at følge lidt nærmere på naturvidenskaben og på samme måde kræve bevis, før man godtager fremlagte teorier. Det vil være nødvendigt og gavnligt at opgive nationale dag- og ønskedrømme om en ældgammel middelalderlig folkevisedigtning i forlængelse af eddalitteraturen, hvis man ikke kan bevise, at det 16. århundredes balladegenre kan antedateres så meget. Har man nu i næsten 200 år fantaseret i stedet for at undersøge og bevise på dette felt, kunne det være praktisk bare det næste hundrede år nøgternt at gå ud fra den kendsgerning, at visernes ældste forekomster findes i en række håndgribelige visenhåndskrifter fra efter 1550. Dette må være udgangspunktet, og bevisbyrden for en højere alder må påhvile den, der vil hævde denne teori. Noget sådant har de i denne artikel to nævnte forskere ikke gjort, og deres resultater røber da også mere om deres ønsker end om det benyttede materiale.

Til afslutning kunne det jo måske være på sin plads at understrege, at en fastholdelse af de gamle forskningsresultater og -metoder ikke bringer os et skridt nærmere en løsning af de mange spørgsmål, som folkevisen stiller, fx. hvordan har disse viser vandret rundt i Europa fra sprog til sprog, hvorledes har de ændret sig igennem tiderne, hvordan har den ene vise påvirket den anden (jf. her diskussionen af DgF. 44A-D og EF), hvem var visedigterne, hvor

og hvordan brugtes viserne, har det været danseviser, og hvordan har forholdet egentlig været til de meget omtalte bretonske og engelske folkeviser, som også er nedskrevet langt senere end de danske? Alle disse spørgsmål og mange andre lignende har man hidtil oftest løst ved at henskyde det hele til perioden 1100-1500, thi dér får man jo helt frit spillerum for ethvert ønsket postulat. Der er alt for få forskere, der har interesseret sig for folkeviserne i deres historiske overlevelsestid, skønt materialet, især i Danmark, er både gammelt og righoldigt: håndskrifter, trykte visebøger, skillingstryk og mundtlig overlevering¹³). Her vil man kunne forklare sammenhænge; man plejer ikke i videnskaben at ville forklare noget bekendt med noget ubekendt. Ved at opgive en sådan fremgangsmåde vil man i folkeviseforskningen kunne få fast grund under fødderne.

Noter

1. Einar Ólafur Sveinsson: »Um Ormar hinn unga, kappann Illhuga, bækur og dansa«. Nordæla, Afmælisrit til Sigurdar Nordals (Reykjavik 1956), p. 55-74. Denne afhandling bygger i hovedsagen på Knut Liestøl: »Norske trollvisor og norrøne Sogor« (Kria. 1915), spec. p. 92-136.
2. De 4 færøiske opskrifter (A-C, 1824-55) i Hammershaimbs »Føroya kvæði« (1855), nr. 5, dernæst i »Føroya kvæði« I (1951-63), nr. 18 (p. 428). De norske redaktioner kan bl.a. ses hos Landstad (1853), nr. 2, jf. Knut Liestøl og Moltke Moe: Folkeviser I² (1958), p. 121-126 samt noter p. 280-282, jf. tillige Å. G. Blom og Olav Bø: Norske Ballader (1974), p. 268.
3. Liestøl (p. 109) hævder heroverfor, at den danske helt ikke røber noget mod, men blot vinder i kraft af runerne.
4. Ordet findes i Aasens ordbog, men hans belæg er den nævnte norske vise fra trykket 1853. - Den danske B-teksts »kågebarn« forklares rimeligere ud fra danske forudsætninger med verbet »kåge« = kigge, glo, jf. OdS.IX, 1029 og Kalk. II, 691a; kågebarn = nysgerrigt gloende barn.
5. Liestøl (p. 106) mener, at kongen i 15 år har været på jagt efter datterens bortfører, men visen har intet belæg herfor.
6. Det er formentlig denne reaktion, der har afstedkommet navnet Kappe, jf. for øvrigt As kåbebarn.
7. Allerede Sv. Grundtvig (DgF. II, p. 95) gjorde opmærksom på ligheden med Saxos fortælling om Thorkel Adelfar.
8. Liestøl (p. 106-107) argumenterer anderledes, nemlig at ligheden mellem E og A-D (anfører spec. C, vel på grund af $C^{15} = A^{22}$) godtgør, at E er oprindelig, mens A-D er derivater. Ligheden skyldes imidlertid det omvendte forhold, at der i E i denne del er tale om direkte påvirkning af A-D. Ved at postulere en overensstemmelse på denne vis mellem Es runeafsnit og det tilsvarende i C, bliver C gjort til norsk, hvilket indebærer, at C hos Liestøl trækker A, B og D med sig, således at hele det danske materiale bliver norsk.
9. Liestøl kunne derfor i 1915 i hvert fald ikke kende nogen trykt udgave af F, mens Einar Ólafur Sveinsson i 1956 havde mulighed for at inddrage hele det danske materiale (dog uden at gøre det).
10. Den danske vise blev trykt i DgF.I, (A-E), tilføjelser i II, p. 639-640, III, p. 775-778 (Grundtvigs fremlæggelse af det islandske materiale), IV, p. 704-712 (Sophus Bugges grundige kommentarer til Grundtvig), samt p. 712-718 fremlæggelse af yderligere to

danske kilder, nemlig Ab (Dronning Sophies visebog) og F (jysk opskrift 1872), og endelig et notat i X, p. 4.- Den norske vise (Utsyn nr. 11) blev opskrevet i flere former i 1840'erne af M.B. Landstad, i hvis udgave af norske folkeviser (1853) der som nr. 8 fremlagdes en bearbejdelse af dette materiale. I Knut Liestøls og Moltke Moes »Folkeviser« I² (1958) står den som nr. 28, og i Å.G. Blom og Olav Bø »Norske Ballader« (1974) aftrykkes to af Landstads optegnelser som nr. 48 (p. 305-312).

Björn K. Thórólfsson har i »Rímur fyrir 1600« (Kbhvn. 1934) bragt væsentlige oplysninger om det eksisterende islandske materiale, p. 1-3 og spec. 416-418. Visen behandles indgående i Knut Liestøls i note 1 a.a. (p. 110-136), hvor der tillige bringes en restitution. Endelig behandles visen af Einar Ólafur Sveinsson i det i note 1 a.a. p. 70-71.

Om de danske redaktioner skal det nævnes, at Vedel i 1591 trykte visen i 2 redaktioner, Cb og D, men desuden er teksterne A(a) og Ca hans kilder. Grundtvig kendte ikke Ab ved udgivelsen af DgF.I, ellers havde han nok med sit sikre skøn valgt denne tekst som tekstgrundlag. Ab og B er de eneste gamle tekster, som ikke er fra Vedels kreds (dog muligt, at Vedel har kendt Ab); A-D er fra 1570-90, E fra 1844, F fra 1870.

11. Forf. har til disposition haft en afskrift af »Ormars rímur IV« efter Wolfenbütteler håndskriftet, udlånt af Det arnamagnæanske Institut i Reykjavík.
12. Om spor af folkeviser før 1550, se DgF.XII, p. 401.
13. Det er eller burde være tankevækkende, at overleveringens kronologi er denne: Danmark (fra 16. årh.s midte), Sverige (17. årh.s første del), Island (17. årh.s anden halvdel), Færøerne (18. årh.s sidste fjerdedel og 19. årh.s første halvdel) og til sidst i rækken: Norge (fra o. 1840 og resten af det 19. årh.).

Erik Sønderholm

Til Helge Rodes »Det venezianske Glas«

Ved en genlæsning af Helge Rodes »Udvalgte Digte« (1945) traf jeg på et udtryk, der førte mig hen til Thøger Larsen (1914), Tove Ditlevsen (1961), Grethe Risbjerg Thomsen (1964) og Valdemar Vedel (1909). De har alle anvendt udtrykket »visent Skær«. Tove Ditlevsen har lånt det fra Thøger Larsen. Grethe Risbjerg Thomsen har lånt det fra Tove Ditlevsen. Thøger Larsen og Valdemar Vedel har sikkert dannet det uafhængige af hinanden.¹⁾ Helge Rode har udtrykket »det visnende Skær« i digtet »Det venezianske Glas«, som er skrevet til den i sin tid kendte skuespillerinde Anna Larssen (til et jubilæum). Jeg citerer tredje strofe (p. 74)²⁾.

Ja Sanct Marco, din Plads, som en himmelsk Sal -
mellem Marmor og Guld kan der trædes en Dans.
Og det visnende Skær i den grønne Kanal,
hele Staden, som smægter fra Sind og fra Sans,
i en Skål af Krystal³⁾
har den spejlet sin Glans.

Der er ikke lang afstand mellem »det visnende Skær« og »det visne Skær«.⁴⁾ Det kan ikke afgøres om der er en forbindelse (låne-forhold) mellem Helge Rode - der altså har første prioritet - og Valdemar Vedel og Thøger Larsen. Jeg er tilbøjelig til at tro, at der ikke er nogen

forbindelse mellem Thøger Larsen og Helge Rode. Men sligt vil man aldrig være i stand til at afgøre.

Jeg burde have citeret Helge Rode i mine små artikler om »vissent skær«.

Noter

1. Se mine små artikler »Et vissent Skær« (i »Danske Studier« 1976 p. 148-150) og »Til Tove Ditlevsens lyrik« (»Danske Studier« 1978 p. 131).
2. Digtet stod trykt i Helge Rodes samling »Digte. Gamle og nye« (1907). Se p. 87.
3. Verset »i en Skål af Krystal« er brugt som omkvæds-vers i strofe 2, 3 og 4. Første strofe har »Kun en Skål af Krystal / om en solgylden Vin«. Femte (og sidste strofe har »i en Skål af Krystal / fuld af sød Poesi«.
4. Det nærmeste jeg er kommet disse udtryk er et citat i »Ordbog over det danske sprog« XXVII (1954), sp. 296. under visne 2, 4 (1. br.) citeres fra Aage Dons »Soldaterbrønden« (1936: Himlen ... visnede i graaviolette Taager (2 : *ved solnedgang*) (p. 79).

Harry Andersen

Anmeldelser

Holberg-Ordbog. Ordbog over Ludvig Holbergs Sprog. Redigeret af Aage Hansen, fra 1957 sammen med Sv. Eegholm-Pedersen, under medvirken af Christopher Maaløe. I: Aa-D. Det danske Sprog- og Litteraturselskab i kommission hos C.A. Reitzel, København, og Universitetsforlaget, Oslo. 1981.

Holberg-Ordbogen var oprindelig tænkt som et dansk-norsk samarbejde, både videnskabeligt og økonomisk, da ideen til den opstod i slutningen af 1940'erne, og til at begynde med arbejdede både danske og norske filologer med efter den plan som Aage Hansen havde lagt for værket. En række tilfældigheder - andre presserende opgaver og flere dødsfald - betød imidlertid at den norske deltagelse blev mere og mere sporadisk, således at Holb.O. nu fremstår som et dansk forskningsarbejde, med Aage Hansen og Sv. Eegholm-Pedersen som hovedredaktører og forfattere til langt den overvejende del, selv om der i den sidste fase af arbejdet igen er blevet tilknyttet norske konsulenter. Også udgifterne til trykning og til aflønning af redaktionen er for størstepartens vedkommende afholdt fra dansk side (Statens Humanistiske Forskningsråd og Novo's Fond). I indledningens afsnit »Om Ordbogen« fortæller der udførligt om Holb.O.s tilblivelse og historie, om dens materiale og metode og om medarbejderne. Afsnittet er i sig selv et stykke interessant videnskabshistorie.

Holb.O. er ikke den første forfatterordbog på nordisk område. Ibsen-ordbogen udkom i 1958, Bellman-ordbogen i 1967 og Saxo-ordbogen i 1957. De er dog alle af væsentligt mindre omfang end Holb.O. som mht. kvalitet og udførlighed snarere skal sammenlignes med europæiske ordbogsværker som Shakespeare- og Molière-ordbogen, og med Goethe-ordbogen som nu er under udgivelse.

Holb.O. er en komplet samling af ordforrådet i Holbergs danske skrifter. Den indeholder altså den del af ordstoffet som mht. form, grammatik og semantik er fælles for Holberg og moderne dansk - eller i det mindste fuldt forståeligt for nutidige læsere uden filologiske forudsætninger. Også en stor mængde navnestof er medtaget.

Der er flere formål med Holb.O. Den kan naturligvis bruges som hjælpemiddel for den læser der interesserer sig for Holbergs værker, altså som en praktisk ordbog. Denne bruger får meget grundig og kompetent besked, men ordbogens omfang og lingvistiske indretning betyder nok at den først og fremmest vil blive brugt af filologer, udgivere, undervisere og andre professionelle læsere.

Ordbogen vil også blive hovedkilden til fremtidige studier i Holbergs sprog, og sammen med J.P. Høysgaards forfatterskab grundlaget for udforskningen af dansk i den sproghistorisk vigtige første halvdel af det 18. århundrede.

Man må også antage at Holb.O. i praksis kan benyttes ved læsning af *samtidige forfatteres* tekster. Ganske vist omfattes perioden af ODS, men Holb.O. som kun beskriver ét forfatterskab, kan tit give langt grundigere besked om netop Holbergtiden.

Endelig er Holb.O. så grundig og Holbergs forfatterskab så omfattende at bogen i nogen grad vil kunne bruges som historisk filosofisk ordbog; se fx artiklerne *Aand*, *Aarsag*, *Dyd*.

Rent materielt er Holb.O. et stateligt værk. Bindet er 20 × 27 cm, altså lidt større end ODS,

og på ca. 700 sider. Papirkvaliteten er fortræffelig og papiret skåret på den rigtige led - i modsætning til de fleste eksemplarer af ODSs originaludgave - så den åbner godt. Forlagsbindet i buckram er smukt og virker solidt, men først nogle års brug vil vise om den kan bære den tunge bogblok.

Typografisk holder Holb.O. sig tæt ved ODS, og man føler sig uden videre hjemme når man slår op i den nye ordbog. Siden er dobbeltspaltet med linjetællere mellem spalterne; opslagsordene står med fed skrift, citaterne med ordinær og de redaktionelle kommentarer med kursiv. Da der *skal* spares på pladsen i en stor ordbog, har det ikke kunnet undgås at artiklerne trods indrykning og afsnitsnummerering gennemgående virker noget kompakte. De meget store artikler har redaktionen imidlertid forsynet med en indledende indholdsoversigt, som gør det muligt for læseren at orientere sig og meget hurtigt finde frem til det afsnit han har brug for. Se fx artiklerne *af*, *at*, *blive*, *de*, *det*.

Da Holb.O. er en deskriptiv ordbog har det været et problem at vælge opslagsform i de mange tilfælde hvor kilderne har varierende ortografisk form, fx *Bysse*/*Bøsse*. Hvor begge varianter skønnedes at være tilstrækkelig frekvente, er den alfabetisk første valgt som opslagsord for artiklen (fx *Bysse*), mens der fra den alternerende form (*Bøsse*) henvises til artiklen. I øvrigt har redaktørerne været så forbrugervenlige at de i adskillige tilfælde har anført den moderne ortografiske form med henvisning til Holberg-formen: *bo*, se *boe*, *Blæk*, se *Blek* osv.

Alfabetet har konsekvent *aa* foran *a*, idet *aa* behandles som et selvstændigt bogstav. Det vil sige at *Daare* kommer før *da*, og det første afsnit i den alfabetiske del (spalte 1-26) er, lidt usædvanligt, bogstav *aa*; først herefter kommer *a*.

Den 20 sider lange indledning falder i tre afsnit. »Vejledning i Ordbogens brug« er en grundig og instruktiv redegørelse for opslagsordform, grammatiske informationer og den enkelte artikels opbygning. »Forkortelser« giver alfabetiske oversigter over forkortelser for kilder og for redaktionelle oplysninger. I afsnittet »Om Ordbogen« oplyses det at hele manus var færdigt i 1977, inden trykningen begyndte. Dette indebærer at redaktionen har haft mulighed for effektiv krydskontrol af hele manuskriptet, og man kan derfor vente at fx synonyme og antonyme ord, eller ordsystemer som modalverberne er behandlet parallelt og sammenligneligt over alle fem bind. Og allerede i artiklen *da* (sp. 1028) kan der henvises til *son* 8.1, formentlig i bind V (1985?).

Holb.O. må selvfølgelig blive mindre af omfang end ODS - det er jo trods alt et langt mindre ordforråd der beskrives. Men sammenligner man Holb.O.s og ODSs artikler om sådanne ord (konjunktioner, præpositioner, hjælpeverber og visse adverbier) hvis relative frekvens kan formodes ikke at variere drastisk fra tekst til tekst, så finder man at Holb.O.s behandling har omtrent samme omfang som ODSs tre første bind; *af* fylder således i ODS 13 spalter mod 15,5 (større) spalter i Holb.O. og tilsvarende: *at* 20/17,5 *blive* 11,5/12, *da* 11/8, *derfor* 1,5/2.

Redaktionen har mht. de enkelte artiklers opbygning brugt ODS som forlæg når materialet tillod det. Dette er ikke kun for at opnå en rationaliseringsfordel ved at benytte et velgennemtænkt forarbejde, som Aage Hansen fra sin lange redaktortid ved ODS må være fortrolig med. For Holb.O.s brugere betyder det at det er let at sammenligne Holbergs brug af et ord med andre forfattere og senere tiders, når de to ordbøger lægges ved siden af hinanden. Der er naturligvis ikke tale om en kalkering af ODS: mange steder hvor dispositionen er overtaget, er definitionerne forbedret og de grammatiske oplysninger suppleret, se

fx artiklen *behage* i hhv. Holb.O. og ODS. Andre artikler er med held ændret også mht. opbygning, se fx artiklerne *danne*, hvoraf Holb.O.s afgjort er den klareste.

Skønt Holb.O. som alle andre ordbøger er disponeret efter *ord* - altså fra et grammatisk synspunkt stort set vilkårligt - har redaktionens indsigt i og interesse for syntaks betydet at Holb.O. indeholder endog meget udførlig syntaktisk information, dels i form af konstruktionsoplysninger til de enkelte ord, dels i form af hele artikler om »grammatiske« ord som *at*, *der* og *det*.

En af vanskelighederne ved at anmelde en ordbog, og især da første bind af fem, er at det jo drejer sig om en brugsbog: dens fortrin og mangler kan først for alvor bedømmes gennem arbejdet med den. Den gode ordbog er ikke kun et stykke værktøj som hjælper filologen i arbejdet; den ændrer dette, idet den gør det muligt og nødvendigt at stille helt nye opgaver, og at løse dem.

Holb.O. er en af dansk sprogvidenskabets største bedrifter, skabt ved fremragende organisation, ubønhørlig arbejdsmoral, stor lærdom - og så den pedantiske omhu som er nødvendig for alt ordbogsarbejde. Med Holb.O. får nordisk sprogforskning muligheder den ikke har haft før. Men altså også forpligtelsen til at stille sig nye opgaver.

Erik Hansen

Erik Hansen og Nana Riemann: Bibliografi over moderne dansk rigssprog 1850-1978. Gjellerup (1979) 94 s.

Det må hilses med stor tilfredshed at denne bibliografi er blevet udarbejdet. Det er et udmærket initiativ, og der er ydet et stort arbejde med at opspore og indexere meget materiale som her præsenteres overskueligt og samlet for første gang. Af gode enkeltheder må nævnes at bøger som behandler flere emneområder, men som ikke har emneregister er excerperet, således at de enkelte afsnit figurerer i deres respektive emnegrupper i bibliografien. Dette gælder endog for ubetitlede afsnit af bøger (exempler herpå kan ses på side 25). Desuden medtages en del mindre meddelelser (ikke mindst fra tidsskriftet *Mål og Mæle*) som man sjældent finder i andre bibliografier. Alt i alt tror jeg at bibliografien kan blive til stor nytte for pædagoger og sprogforskere, og jeg håber at den jævnligt vil kunne udkomme i nye udgaver så den stadig kan være à jour. Jeg ser dog også gerne en ny udgave af den grund at jeg mener at der er en del at kritisere ved den foreliggende udgave.

Bibliografien (herefter Bomdri) medtager bøger, afhandlinger og artikler i bøger og tidsskrifter (men ikke i aviser) udkommet ca. 1850-1978. Der udelades principielt skolebøger, samt artikler i fag-, branche-, institutionsblade osv. Det må hilses med glæde at der medtages en del stencilerede tekster, bl.a. specialeafhandlinger fra danske universiteter og fra de utrykte bunker af tidsskriftet *Papir*. Langt det meste af det medtagne materiale er naturligvis på dansk, men der medtages skrifter på alle sprog, når de omfatter bibliografiens emne. I emnegruppe 16: Lærebøger i dansk for udlændinge, medtages også materiale bestående af grammofonplader eller lydbånd.

Der medtages litteratur om alle aspekter af dansk rigssprog, herunder bl.a. en del materiale om sprogbrugsanalyse, sprogpædagogik og -psykologi, lexikografi, og et stort afsnit med almindelige og specielle ordbøger. Det præciseres ikke hvad der skal forstås ved moderne dansk rigssprog, men det er vel sproget siden Holberg, da der medtages studier i bl.a. Sneedorffs og Blichers sprog; på den anden side kan man, når man blader bibliografien igennem,

få indtrykket af at det moderne begynder omkring 1850. Således er hverken Molbechs ordbog eller Videnskabernes Selskabs ordbog medtaget, skønt sidstnævnte først blev afsluttet i 1905, og bragte enkelte citater fra 2. halvdel af 1800tallet.

Det er ikke svært at pege på bøger og artikler som mangler i Bomdri. Jeg nævner nogle eksempler:

Kr. Mikkelsen: *Om det ny System i den danske Sproglære*, 1902.

H.G. Wivel: *Hjælpebog* ..., 1904.

T. Lundbeck: *Dansk Retskrivnings- og Fremmed-Ordbog*, (ca. 1900).

Poul Høybye: *En oversættelsesordbog* Blinkenberg, Thiele og Høybyes Dansk-fransk og og Fransk-dansk Ordbog - Danske opslagsværker, (hf.3), 1971, s. 299-324.

Andersen, Poul: *Om det finale r i Dansk*, - DSt 1965, s. 75-84. (dette indlæg er til dels foranlediget af en afhandling af H.A. Koefoed i forrige årg. af DSt som er medtaget i bomdri s. 12)

Magnússon, Haraldur & Erik Sønderholm: *Dönsk hljóðfræði*, 1962.

Der er bogstavelig talt ingen løbende bibliografier medtaget i bomdri. Den måske vigtigste bibliografi inden for nordisk filologi, nemlig *Bibliography of Scandinavian Philology* (i APHS) nævnes ganske vist, men mærkelig nok kun 1 hft. af den, nemlig bd. 29-30, 1961-69, part 1-2. Som den står her er denne post vanskelig at forstå; det kan være rimeligt nok at gøre opmærksom på at dette er det sidst udkomne hæfte, og at denne bibliografi således er meget forsinket, men dette forhold burde hellere have været angivet i rene ord. Desuden burde 1. bind, 1. årg. have været nævnt på samme måde som ved andre periodiske publikationer. Af andre løbende bibliografier som man savner kan f.eks. nævnes *Bulletin of Scandinavian Philology* 1-, 1970 - (Suppl. til APHS). - Den årlige bibliografi i *Svensklärföreningens Årsskrift* og i *Arkiv för Nordisk Filologi* (1882-1946) fortsat som *Litteraturkrönika*). - *MLA Bibliography* og *Linguistic Bibliography*, publ. by the Permanent International Committee of Linguists.

Motsat kan man undre sig over at den ganske vist udmærkede bog *Studier i Blichers E Bindstouw* af Anders Bjerrum et al. (1962) er medtaget i bibliografien over dansk rigssprog, når Ulla Albecks *Stil og Teknik i Blichers Noveller* (1942) ikke er det.

Systematikken »bygger på en traditionel grammatisk kategorisering, suppleret med visse ad hoc-grupper efter stoffets art.« Dette virker godt efter min mening. Der er ialt ca. 80 emnegrupper, grupperet i 16 afsnit. Ingen af emnegrupperne er så store at de bliver uoverskuelige, og som regel er indplaceringen i grupperne naturlig. Der er desuden en del dobbeltplaceringer. Jeg er dog stødt på enkelte fejl, hvoraf jeg nævner flg.: Aa. Hansens artikel om ODS i Danske opslagsværker burde ikke have været placeret i gr.13.b »Almindelige Dansk / Danske Ordbøger«, men kun i gr.13.a »Leksikografi«, hvor den ganske vist også figurerer. Det samme gælder for P. Lindegård Hjorths *Vejledning i brug af ODS*. - J.P. Johansen: *De eksakte fags encyclopædi og terminologi* hører ikke til i gr.1.d »Grammatisk Terminologi«, men i 13.e.2 »Naturfag, Medicin« (Der er flere fejlplaceringer i gr.1.d.)

Dog burde der under hovedgruppe 2. »Fonetik, udtale« have været oprettet en »i almindelighed«-gruppe; nu hedder den første undergruppe »Tryk«. Her optræder en del værker som ganske vist hovedsagelig omhandler tryk, men også en del som er meget bredere i deres emne, f.eks. Aage Hansen: *Den lydlige udvikling i dansk* ... T. Voss: *Forstå hvis I kan*. Liste over narkoman-slangord, er placeret i gr. 13 b, »Almindelige Dansk / Danske ordbøger« men hører vel til i gr. 13 d. »Slang- og Argotordbøger«. Det er iøvrigt en avisartikel, og dermed et eksempel på at avisstof kan være medtaget skønt avisartikler principielt udelades.

Der er intet register. Man må også nok sige at da der er nogle af forfatterne som har kolossalt mange numre med, ville et *fuldstændigt* forfatterregister måske ikke være umagen værd, undtagen hvis man ville ofre medtagelsen af (forkortede) titler på de numre der henvises til.

Et emneregister ville heller ikke være af vejen, især når man betænker at Bomdri iflg. sit omslag henvender sig til biblioteker og sprogpædagoger, ikke blot til sprogforskere.

Det virker helt tilfældigt hvilke udgaver der medtages, og om der anføres udgavebetegnelser eller ej. F.eks. nævnes der ingen udgavebetegnelse for J.Bang: *Fremmedordbog*, der gives blot årstallet 1971. Det er imidlertid 10.reviderede udgave. For S.Brüel: *Gyldendals Fremmedordbog*, der figurerer på samme side (73) i Bomdri oplyses at det drejer sig om »7.rev.udg., 2.opl. med tilføjelser, 1977«. A.Karker: *Synonymordbogen* nævnes kun med 6.udg. 1976, skønt første udgave 1957 havde et interessant forsøg på at adskille »egentlige« synonymymer fra de øvrige, jf. Aage Hansens anmeldelse i DSt 1958. R.L. Collison: *Dictionaries of English and Foreign languages*. 2.ed., revised and enlarged, 1971, nævnes ikke, kun første udgaven. P.Diderichsen: *EDG*. Kun førsteudgaven (1946) nævnes, men 2. og 3. udg. er begge omarbejdet i nogen grad og 3.udg. 1962 burde i hvert fald have været nævnt. T. Vogel-Jørgensen: *Bevingede ord*, 4.udg. 1955 nævnes, men en 5. udvidet udgave kom i 1963 og burde have været nævnt i stedet for 4.udg. I masser af tilfælde anføres ingen udgavebetegnelse skønt årstallet, for kenderen, afslører at det drejer sig om en senere udgave eller oplag. Dette er forvirrende, for man kan aldrig regne med at oplysningerne i denne bibliografi er konsekvente på dette punkt. Udgavebetegnelse og udgivelsesår bør altid følges ad. *Uændrede* oplag, optryk, eller hvordan nu forlagets betegnelse kan være, skal i almindelighed ikke nævnes. Hvis man vil gøre det korrekt i en fagbibliografi, optager man sidste udgave, dvs. sidste ændrede version, f.eks. 3. ændrede udg. 1934, og nævner også hvornår 1.udg. kom. Det det gælder om er at hjælpe brugerne af bibliografien med oplysninger om de udgaver som han skal støtte sig til, og det vil i almindelighed være sidste udgave. Hvis man ønsker at fremhæve andre udgaver bør man nævne disses fortrin.

Hvis det skal være rigtig godt må bibliografen sammenligne de forskellige udgaver og oplag for at konstatere om teksten er ændret, idet forlagenes betegnelser ikke er lige konsekvente.

Et eksempel på at dette ikke er sket fås s.6. Her optages to fonetikker af P.Andersen. Den ene hedder *Dansk Fonetik* og findes i Nordisk Lærebog for Talepædagoger bd.1, 1954. Den anden har L.Hjelmslev som medforfatter, bærer titlen: *Fonetik* og er udgivet i 1.-4.opl. 1954-67. Man må tro at der er tale om to forskellige værker, men det drejer sig faktisk om det samme værk, idet såvel Poul Andersens som L. Hjelmslev fonetik-afsnit i lærebogen også er udkommet som særtryk.

Iflg. bibliografiens afsnit om semantik s.44 har P. Diderichsen skrevet både et værk med titlen *Betydningsproblemer*, 1954, og et med titlen *Semantiske problemer*, 1953, foruden det mere kendte *Semantiske problemer i logik og lingvistik*, som er trykt i Nordisk Sommer-Universitet 1953, udg. 1954.

Hvis man ser efter i Paul Diderichsen-bibliografien i *Helhed og struktur*, 1966, finder man ingen bøger af PD med de førstnævnte titler. Man finder ganske vist som nr. 120 et indlæg »Svar på Anders Wedbergs Kritiska reflexioner...«, som skal findes på s.46-53 i et stencileret referat med titlen »Semantiske problemer«. Hvis man læser i »Semantiske problemer i logik og lingvistik« (ikke: »...i lingvistik og logik«, som Bomdri skriver), som er optrykt i *Helhed og struktur*, finder man her s.216 en note der oplyser at der eksisterer et stencileret referat af Nordisk Sommer-Universitets kreds 5B 1953, som udsendtes under titlen »Betyd-

ningsproblemer«, redigeret af Mogens Blegvad. Mon det er dette hæfte der i Bomdri figurerer under P. Diderichsens navn? Hvis der faktisk eksisterer to selvstændige skrifter af P. Diderichsen, som bare ikke har kunnet verificeres i Diderichsen-bibliografien, så burde Bomdri have hjulpet os med nogle supplerende oplysninger om disse skrifter. Hvis de ikke eksisterer i virkeligheden er det sjusk.

Der er andre »spøgelser« i Bomdri. S.9 figurerer S. Bløndal: *Tonegangen i Dansk Rigsmål*, 1936. Dette skrift har jeg ikke kunnet finde i nogen anden bibliografi eller bibliotekskatalog, heller ikke i den »ritskrå« som er publiceret i Sigfús Blöndal: *Bókavörður*, 1962.

S. 8 nævnes om O. Jespersen: *Det danske stød og urnordisk synkope*, opr. i ANF 1912, at den kom i et »ændret optryk 1932«. Det nævnes imidlertid ikke hvor dette optryk er udgivet, og det fremgår aldeles ikke at det er identisk med den følgende post i bomdri, O. Jespersen: *Mere om det danske stød*. - Tanker og Studier, 1932.

Det hænder at der ved uklare eller lidet sigende titler anføres en oplysende note, men dette gøres langt fra ofte nok til at brugeren kan siges at være godt hjulpen. Et par eksempler skal gives. På s.72 findes L. Jacobsen: *Små kritiske Kapitler omkring en stor ukritisk Ordbog*. - Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab, 1960. Hvis man slår efter i tidsskriftet viser det sig at være Ibsen-ordbogen der er emnet for afhandlingen. - På samme side findes N.Haislund: *Noter til et Diagram* = Danica, 1964. Men hvilket diagram? Hvis man ser efter i Danica vil man se at Haislunds afhandling diskuterer slangs placering i et diagram der illustrerer ordstoffet i *Shorter Oxford Dictionary*. (Denne afhandling burde vel også have været biplaceret i gr.4.e. »slang, Argot«). Man kan anke over det modsatte i følgende eksempel. A. Duekilde: *Om retningslinierne for arbejdet på nogle supplementsbind til Ordbog over det danske Sprog*. - MM. nr. 3, 1976 s.8-12. På dette sted i MM findes ganske vist en artikel der omhandler ODS-supplementet, men den har flg.titel: »Demonstration om ordbogens sproghistorie«, og det som Bomdri anfører som titel findes slet ikke nævnt, heller ikke som undertitel eller rubrik. Her er vel sket det at den forklarende note ved en fejltagelse har erstattet titlen.

Der gives ingen sidetal for P. Lindegård Hjorths afhandling i *Danica*, men nok ved andre af Danica-afhandlingerne (s.89). - Aa. Hansens artikel i Danske opslagsværker er medtaget både i gr. 13a og 13b, men sidetallene er kun oplyst i det ene tilfælde. Det virker fuldstændig tilfældigt om der anføres sidetal for afsnit i tidsskrifter og bøger eller ej. - P. Skautrup: DSH anføres som »I-IV + reg.bd., 1944ff. »Årstallene burde have været 1944-70. MM (s.2). - O. Jespersen: *Sprogets logik* har intet årstal på s.2 (men nok på s.38 hvor den også figurerer). -

Gr. 1b »Tidsskrifter« er særlig forvirrende: Af *Acta Jutlandica* ER kun noteret I-III, 1929-31, men tidsskriftet eksisterer stadig. *Acta Linguistica* nævnes som I-VIII, 1939-60, men *Acta Linguistica Hafniensia* er ikke nævnt. *Bulletin du Cercle linguistique de Copenhague* er ikke medtaget. Og hvorfor er f.eks. ikke *Nordic Journal of Linguistics*, 1978 - og *Nordic Linguistic Bulletin*, 1977 - medtaget når f.eks. *Studia Linguistica*, 1947ff er med.

Der er ingen særlig grund til at fordele *Danske Folkemaal* på to poster i bibliografien 1927ff og 1955ff. Desuden ser det ud som om tidsskriftet fra 1955 er udgivet af Institut for Dansk Dialektforskning, men det skete først fra bd.18, 1961. Hvorfor er generalregistret til *Danske Folkemaal* årg. 1-20, 1977, ikke med, når det tilsvarende register til *Danske Studier* er medtaget.

Derimod kunne der være grund til at opløse det tidsskrift som i Bomdri kaldes »Nordisk Tidsskrift for Filologi og Pædagogik, 1860-1922« i: *Tidsskrift for Philologi og Pædagogik, 1860-1873* og *Nordisk Tidsskrift for Filologi, 1874-1922*.

Nordisk Tidskrift (i Bomdri stavet med to s'er) *för Vetenskap, Konst och Industri* udkommer stadigvæk, men det anføres med årstallene 1878-1959. Tilsvarende for *Nordisk Tidskrift for Tale og Stemme*, der anføres med årstallene 1936-63.

Forfatterne til de enkelte numre i Bomdri anføres ikke med fuldt fornavn, kun med initial. Jeg foretrækker at der anvendes den fulde form af navnet, hvis forfatteren selv gør det på sine skrifter. Jeg foretrækker også at teksternes anvendelse af små og store bogstaver følges; i Bomdri skrives de mere betydende ord med stort begyndelsesbogstav, f.eks. »Forstår Vi Hinandens Sprog?« (s. 70).

Det ser således (iflg. Bomdri s.45) ud som om det er den samme V. Sørensen der i 1968 har afleveret et speciale om semantik til Århus Universitet, og i 1974 har skrevet om *Sprogets vurderinger* til Det danske Akademi 1967-74: En bog om sproget.

Bomdri er beskedent, men pænt udstyret. Den er nedfotograferet efter maskinskrift, men tydelig, og i funktionel layout. Bogen er ganske vist også grafisk tilrettelagt af Erik Ellegaard Frederiksen. Man kunne savne klummetitler.

Mange af de anker som jeg har fremført kunne have været forebygget uden nævneværdigt besvær hvis bibliograferne inden arbejdets start - evt. på grundlag af en pilotregistrering - havde gennemtænkt projektet også ud fra en mere formelt bibliografisk synsvinkel og havde nedskrevet detaljerede konsekvente regler for det bibliografiske arbejde, samt havde satset på en bedre udnyttelse af eksisterende bibliografier som et supplement til den nødvendige førstehåndsgennemgang af selve skrifterne.

Svend Bruhns

Bo Jacobsen: De højere uddannelser mellem teknologi og humanisme. En uddannelsessociologisk analyse. Bibliotek Rhodos, København 1981.382 pp.

Bo Jacobsens bog er et ambitiøst forsøg på at sammentænke analyser på fire niveauer. I stikord drejer det sig om forholdet mellem 1. videnskabelig virksomhed, 2. universitetets styrelsesforhold og uddannelsernes opbygning, 3. de studerendes møde med faget i undervisningssituationen og 4. konsekvenserne heraf for deres måde at tænke på. Det kan synes en stor mundfuld at gabe over, men man bør være forfatteren taknemmelig for at han overhovedet har lukket munden op. Vi har alle en fornemmelse af, at der er en eller anden sammenhæng.

Den sammenhæng BJ ser, er af strukturel karakter. Straks i det første kapitel præsenteres forfatterens matrix: De fire niveauer lader sig analysere med udgangspunkt i begrebsparret »løs og fast struktur«. Denne modsætning raffineres så i kapitel 2, idet analoge modsætninger opsøges hos videnskabshistorikeren Thomas S. Kuhn, hos uddannelsessociologen Basil Bernstein, hos sociologen Max Weber (bureaukratiteorien) og hos psykologen Kurt Lewin.

Dette er ren teori. Men teoriudviklingen »støttes« (se videre nedenfor) af en empirisk undersøgelse: Objektive data fås ved observation af undervisning i dansk og på lægestudiet ved Københavns Universitet, mens en interviewundersøgelse af studerende fra samme fag der er ca. midtvejs i studiet giver en mængde subjektive data.

Disse data suppleret med hvad BJ har kunnet skrabe sammen af skriftligt materiale om studierne indretning, udnyttes så i en gennemgående modstilling af danskfaget og medicinstudiet på det administrative, det interaktionelle og det individuelle niveau.

På det første niveau studeres eksempelvis tidsstrukturer, disciplinafgrænsning, studieplannens opbygning (hvor meget overlades til hold og lærer, hvor meget er fastlagt på forhånd?).

På det andet niveau behandles de forskellige undervisningsformer og deres virkning på tale-tids- og aktivitetsfordeling og den sociale rollefordeling i undervisningen (hvad er en god lærer?). Endelig forsøger BJ på det tredje niveau at indkredse hvilke konsekvenser et dansk-studium henholdsvis et medicinstudium har for den studerendes måde at tænke på.

Dermed er fremlæggelsen af resultater fra den empiriske undersøgelse slut. I et diskuterende kapitel 8 sættes da fokus på mere omfattende sammenhænge. Eksempelvis spørges der til videnskabsfagets og uddannelsens placering i samfundet: Kan vi undvære danskfaget?

Kapitel 9 indeholder en alment formuleret opsummering af undersøgelsen.

Umiddelbart antyder dette referat vel at bogen er perifer for *Danske Studiers* læsere, alene ved sit anlæg. Bogen handler kun tilfældigvis om faget dansk, projektet er at opstille en almen teori om løse og faste strukturer i de højere uddannelser. Imidlertid er undersøgelsens bevisførelse af en sådan art, at man som ansat i faget dansk ikke kan nøjes med blot at følge dette projekt med akademisk interesse. En bog der på videnskabelig basis, dvs. med ubønhørlig logik, konkluderer at der for danskfaget er siger og skriver tre muligheder:

1. »at den nuværende tilstand præget af indholdskrise, paradigmekamp m.v. fortsætter« (s.336). Det mener BJ ikke er sandsynligt.
2. »at (et) levedygtigt paradigme opstår inden for den marxistisk orienterede faggruppering ... og bemægtiger sig størstedelen af faget.« (samme sted) BJ tvivler på at det er muligt.
3. »at faget udtørres økonomisk og på anden måde i kraft af sin manglende legitimitet over for et stadigt mere ikke-humanistisk, teknisk-utilitaristisk og materielt indstillet samfund«.

BJ konkluderer:

»Af de tre opregnede muligheder for fagets fremtid må, omend den første ikke er helt umulig, de to sidste holdes for de mest sandsynlige.« (s.337). - Sådan en bog kan vi ikke sidde overhørig. BJ har forelæst os skriften på væggen.

For så vidt hans undersøgelse faktisk afgiver grundlag for hans påstande.

Spekulativ strukturalisme, et signalement.

Min kritik af BJs undersøgelse bygger på en indledende identifikation af hans videnskabs-teoretiske position. For så vidt denne er gennemtænkt og udmøntes sammenhængende på alle undersøgelsens niveauer vil kritik ramme hele anlægget. Tages kritikken til følge falder bygningen følgelig sammen.

Jeg påstår, at BJ er strukturalist.

Det kan bevises så meget desto lettere som BJ er medforfatter til en bog om videnskabs-teori (Jacobsen m.fl., 1979), hvori det om »strukturalisme« bl.a. hedder:

»Hvis det er rigtigt, at f.eks. mennesker eller institutioner er dannet på denne måde - som strukturelle helheder - så bliver strukturanalyserne en vigtig opgave for videnskaben. De vil da kunne tilvejebringe en forklarende orden blandt en lang række enkeltfænomener, der ellers ser usammenhængende ud. De kan vise, hvorledes delene afhænger af helheden. Samtidig vil de kunne påvise, hvordan strukturen sætter nogle bestemte grænser for, hvad der kan være eller ikke være inden for helheden. De kan forklare, hvorledes visse ting kan lade sig gøre, og andre ikke kan lade sig gøre inden for en bestemt struktur«.

Jacobsen m.fl., 1979, s. 151

I »De højere uddannelser mellem teknologi og humanisme« formulerer Bo Jacobsen sit ståsted i flg.ord:

»(i) De objekter og fænomener, vi perciperer i den sociokulturelle virkelighed, fremtræder oftest umiddelbart isoleret for os. I virkeligheden er fænomenerne og objekterne dog knyttet sammen. Skjult for dagligdagens øje indgår de i netværk af sammenhænge, der udgør strukturelle helheder.

(ii) Det er en opgave for videnskaben at afdække disse sammenhænge og strukturelle helheder og at fremstille dem på synlig vis. Der er i vor tid et akut behov for forskning af denne karakter. Det moderne vestlige menneskes verden fremstår som en fragmenteret verden bestående af ikke-relaterede enheder.

(...)

Strukturanalyserne kan fremdrage de skjulte sammenhænge, de kan tilvejebringe en forklarende orden blandt tilsyneladende usammenhængende, isolerede fænomener, det er disse analysers betydning«.

s.24 og s.25

Jeg har trukket disse to udførlige citater frem fordi de

1. klassificerer Bo Jacobsen med Bo Jacobsens egne ord som strukturalist
2. viser hvilken uhyre betydning Bo Jacobsen tillægger videnskaben og
3. illustrerer hvori denne betydning ligger: Videnskaben fremstiller en sammenhæng som »dagligdagens øje« ikke ser.

Strukturalisten og erkendelsesprocessen

Min kritik af strukturalismen som ståsted har tre hovedpunkter:

- I strukturalisterne har et problematisk forhold til erkendelsesprocessen hvoraf følger et uafklaret forhold til empiri
- II strukturalismen har et problematisk forhold til historien
- III strukturalismen har et problematisk subjekt-begreb

Disse tre punkter mener jeg er ømme for enhver strukturalist. Derudover vil jeg diskutere en række metodiske problemer som er specifikke for BJs undersøgelse.

Punkt 3. ovenfor aktualiserer et problem:

Hvilken kikkert sætter man for »dagligdagens øje« for at få indsigt?

I artiklen »Humaniora i støbeskeen«, et af de få faghistoriske bidrag BJ har medtaget i sin referenceliste, stiller Aage Henriksen det som et krav til den videnskabelige dialog mellem forskellige retninger inden for humaniora at videnskabsmanden refleksivt må inddrage sit eget jeg i synsfeltet. (Henriksen, 1977, s.23). Den viden som videnskaben producerer produceres af og i en videnskabsmand. Hvis ikke denne produktionsproces skal henstå som ren mystik eller himmelsk åbenbaring må der gøres rede for den.

Bo Jacobsen har åbenbart læst Henriksens artikel, men han gør faktisk ikke rede for hvorfra begreberne »løs« og »fast struktur« kommer. Overskriften på kapitel 1's første afsnit

- hvor begrebsparret introduceres - lyder: »En central modsætning i de højere uddannelser«. Modsætningen er åbenbart født central.

Den indlysende centrale modsætning kan bruges til at nå om bag »diskussionernes overfladeplan«. Der finder man en »nøgle« mærkværdigvis i form af »en dimension«, som »søger at indfange« den sande struktur. Og det er samme løse og faste struktur der er både nøgle og dimension.

Al denne røgelse fungerer i bogens disposition som iscenesættelse af BJs originalitet. Til trods for begrebsparrets så åbenlyse relevans for uddannelsessociologien nævnes der ikke nogen forgængere inden for løs-fast-forskningen. De kommer til gengæld væltende ind fra nabovidenskaberne i kapitel 2.

Vi må forstå det sådan, at inspirationen førte den med ét slag indsigtsfulde forsker til et bibliotek, hvor han kunne støvsuge hylderne for passende struktur-teorier:

»Ved udvælgelsen af teorier har det været et kriterium, at teorierne skulle være forenelige med den form for strukturel helhedstænkning, der er lagt op til i dette arbejde, at de skulle bidrage med en mærkbar forståelsesudvidelse, samt at de om muligt skulle rumme både en strukturel og en genetisk dimension.« (s.35)

Kuhns teori om paradigmeskift og normalvidenskab, Bernsteins »teoriudkast« om den kulturelle transmissions koder, Lewins teori om grænsefasthed og Max Webers om bureaukratiet opfylder kriterierne:

»Hen ad vejen skitseres også brobygningen mellem og integrationen af de fire teorier, selv om de først i næste kapitel (kapitel 3,FG) fremstilles i en samlet tentativ model« (s.36)

Den tentative model er de problemformuleringer som udgør kapitel 3.

Brobygningen mellem forskellige teorier er nu ikke bare et spørgsmål om sproglig harmonisering. Det løber i hvert fald mig koldt ned ad ryggraden, når jeg først får den oplysning, at »Lewin fremstiller den svagtbegavede som en, der adskiller sig fra andre børn ved høj rigiditet, høj grænsetykkelse« (s.94) for derefter lidt senere at skulle se »høj grænsefasthed mellem regionerne« som karakteristisk for den faste personlighedsstruktur, som igen er konsekvensen af en faststruktureret uddannelse.

Medicin-studiet er en fast struktureret uddannelse og Bo Jacobsen mener også at kunne vise at medicineren er faststruktureret. Er alle læger da svagtbegavede børn?

Det mener BJ vist ikke, men det kommer til at se ud som om han mener det, fordi han ubeset overtager en teori med een bestemt erkendelsesinteresse for at anvende den til sine egne formål. I det hele taget savner jeg en diskussion af de udnyttede teories gyldighedsområde. I mangel heraf kan man kun bemærke at Københavns Universitet ikke er noget typisk Webersk bureaukrati, hvorfor BJ må fortolke på bureaukratiteorien for at få den til at gælde (s.78 f.). Men var det ikke muligt at undersøge om Webers teori passer i stedet for frejdigt at hævde det?

Strukturalismens empiri

Denne københavnske harmoniforvirring opstår undervejs til den empiriske undersøgelse. For en forsker der så at sige har indsigten på forhånd må en empirisk undersøgelse naturligvis have ringe selvstændig værdi:

»En egentlig empirisk gennemprøvning (af BJs teori, FG) ville betyde ganske omfattende historiske og komparative undersøgelser af forskellige højere uddannelsessystemer.« (s. 107)

Og det kan enhver jo se der ikke kan blive tale om, så den faktisk udførte empiri har ikke karakter af »efterprøvning«. Undersøgelsen skal primært »tjene den videre teoriudvikling«, sekundært »tilbageføre til samtiden en aktuel og teoretisk forankret beskrivelse og forståelse af aktuelle forhold i danske løse og faste uddannelsesstrukturer.« (s. 108)

På den ene side kan teorien ikke (endnu) efterprøves på virkeligheden, på den anden side »ligger (der) heri en fare for blot at få selvbekræftelse og ikke tilstrækkeligt modspil fra det empiriske materiale.« (s. 109)

Det problem løser Bo Jacobsen ved et både og:

»Det empiriske materiale vil blive opdelt og organiseret, så det belyser de teoretiske og teorisprogsproblemer, det er vigtigt at få belyst, men der vil også blive lagt vægt på at fremstille de empiriske fund i samlede helheder.« (s. 109)

BJ tildeler dermed den empiriske konfrontation med virkeligheden mindre falsificerende kraft end man f.eks. gør det i traditionel positivistisk forskning. Alligevel spørger positivistens idealer (som det også ses i citatet ovf.) så meget at BJ forsøger at opfylde traditionelle krav om validitet og repræsentativitet (s. 113 og s. 125 f).

Men repræsentativ for hvad?

»I danskstudiet foretoges udvælgelsen (af hvilken undervisning observatørerne skulle overvære) i samarbejde med institutbestyreren. Under en gennemgang af undervisningstilbudene afmærkedes de, der kunne siges at være *typiske for den nyere undervisning i danskstudiet*. »I danskstudiet fulgtes fire undervisningshold, hver fem observationsgange (å 2-3 timer).« (s. 112) (min udhævning).

På basis af fire andendels hold og en interview-undersøgelse, hvis gehalt jeg kommer tilbage til, udtaler Bo Jacobsen sig om »De højere uddannelser mellem teknologi og humanisme«. På basis af to psykologistuderendes rapporter fra »syv forelæsninger, fem eksaminatorier, fire øvelser og to »kollokvier«« (s. 112) karakteriseres lægestudiet ved Københavns Universitet.

Selv på BJs egne præmisser - »empiri som støtte for teoriudviklingen« - må undersøgelsen karakteriseres som spinkel. Værre bliver det naturligvis hvis man - som jeg - mener empiri bør være et spændende sammenstød mellem fordom og »virkelighed«. Der er udvalgt skævt, de observerende er endog selv humanister (hvorfor de f.eks. ikke kan observere i medicinstudiet på samme måde som i danskstudiet) og der er indskudt et unødvendigt led mellem observatørerne og læseren nl. en undersøgelsesleder.

Hvis BJ havde gengivet egne indtryk fra et antal undervisningssituationer i de to fag med den vægt indtryk nu engang har som illustrationsmateriale, havde jeg ikke haft noget at indvende. Men her fremstilles observationerne som dækkende og de udnyttes i udarbejdelsen af en almen teori for et ganske stort og varieret udsnit af »virkeligheden«. Men hvis ikke »virkeligheden« kan falsificeres i det mindste elementer i teoriudviklingen, hvordan kan man så være sikker på at BJ i det hele taget har ret i alt det han hævder om f.eks. danskstudiet?

Her er vi fremme ved det grundlæggende fællestræk for spekulativt strukturalistiske arbejder. Den »interne« teoriudvikling er rent logisk uden rekurrens til andet end anekdotiske eksempler, når det går højt til andres teorier. Og empirien er ikke en operationalisering af de udarbejdede kategorier (for de er rent analytiske), men har karakter af en »jordbundsprøve«

til illustration af forudsigelser ud fra teorien. På denne måde bliver spekulativ strukturalisme til selv bærende ideologi.

Det strukturalistiske subjekt

Hvad er det så BJ vil vise?

»Sammenfattende kan vi nu opstille som *hypotese B*: *Eri fast struktureret uddannelse vil danne mennesketyper karakteriseret ved 1. kraftig adskillelse mellem forskellige fag, discipliner og specialer, 2. kraftig adskillelse mellem de forskellige livsområder og 3. disposition for vertikale sociale relationer. En løst struktureret uddannelse vil danne mennesketyper karakteriseret ved 1. ringe adskillelse mellem forskellige fag, discipliner og specialer, 2. ringe adskillelse mellem de forskellige livsområder og 3. disposition for horisontale relationer.*« (s. 102)

Det dumme spørgsmål til alle de nævnte adjektiver er selvfølgelig: Hvilken norm er implicit til stede her? Hvor kraftig skal en adskillelse være for at være »kraftig«? Er skellet mellem danskstudiets discipliner pragmatisk analyse og nydansk kraftigt nok? (Hansen, 1981 synes at mene at det er kraftigt).

Og hvor kraftig skal adskillelsen mellem livsområderne være? Må lægen f.eks. gå i seng med sygeplejersken uden for arbejdstid? (Nu vi er ved de horisontale relationer). Men indsigten, det der gør videnskab til svaret på »et akut behov«, består altså i, at en række nummererede egenskaber kun optræder sammen. For så vidt disse egenskaber findes på forskellige niveauer kan man tale om at en sammenhæng er afsløret. Ifølge BJ er danskstuderende således præget af fagets paradigmekrise, studiets polycentriske, holistisk relationelle opbygning (»hvor hvert af de vigtigste fag tilføjer en egen dimension, men samtidigt i relation med de andre fag kommer til at udgøre en dannelsesmæssig helhed« s.317), den tidsmæssige bredde (som muliggør fordybelse) og den lave præcision. Og det mest opsigtsvækkende:

»De lægestuderende tænkte næsten udelukkende additivt, de opererede med diskrete entiteter. De danskstuderende derimod udviste mange eksempler på relationel tænkning, dvs. de befattede sig med at knytte sammenhænge« (s.319).

Det lyder opmuntrende, det *er* opmuntrende! De studerende »befatter sig med« selv at producere den sammenhæng som faget så øjensynligt mangler. (»Indholdet i (dansk, psykologi, pædagogik eller andre paradigmebløde videnskaber) er jo så evident blevet kampterræn for konkurrerende paradigmekandidater« står der på s.351).

Den just citerede konklusion bygger på en sproglig analyse af svar fra interviewundersøgelsen. Analysen består i at reducere ytringer til propositioner og konjunktioner. Når propositionerne derefter erstattes af tomme variable kan man se ytringens logisk-semantiske struktur i konjunktionerne.

Tror Bo Jacobsen. Han får sætningen af typen »X og W fordi Z« men også sætninger med eksplikativ karakter indledt af »dvs.«. En sådan sætning er åbenbart særlig fin for den bliver *fortolket* som et eksempel på en logisk implikation. Andre kunne måske finde på at mene, at eksplicationer er et udtryk for manglende planlægning: En person der er nødt til at eksplicite sine intentioner skulle måske have startet med det der nu står i eksplicationen.

Det verbatim udskevne eksempel på analyseproceduren som BJ giver er (der svares på spørgsmålet: »Hvad forstår du ved en god lærer?«): »Det er en lærer som kommunikerer

godt med sine elever og *det vil sige*, at han er i stand til enten at hæve klassen op på sit eget niveau eller også gå ned på elevernes niveau...« hvilket reduceres formelt-semantic til: »x implicerer (y eller z)« og tælles som en implikationsrelation.

Derimod tolkes medicinersvaret: »En der kan dels give indtryk af hvad der er eksamens-relevant, klinikrelevant og hvad der er krydderi og så skal en god lærer kunne aktivere folk på en naturlig måde...« som typisk additiv tænkning i grundformen: »x og y og ...« (s.277).

Der foregår her en reduktion af ytringer til formelle strukturer, men spillereglerne for den er ukendte og bevismagten følgelig tvivlsom. (I Engberg-Pedersen og Gregersen, 1976 findes en kritik af Basil Bernsteins lignende analyser).

Nu er det klart, at de adspurgte netop har oplevet forskellige lærertyper, her *tror* jeg i det mindste BJ har ganske ret: Medicinernes lærere har ikke i almindelighed det forhold til de studerende som en hel del (men ikke alle) lærere på danskfagets 2.-del har til »deres« studerende. Hvis vi altså akcepterer, at de interviewede udtrykker forskellige holdninger er det ikke samme indhold der organiseres i svarene. Man kan derfor ikke på grundlag af disse svar slutte noget om tænkningens struktur uden at have en teori om, hvordan samspillet mellem kognitiv struktur og kognitiv substans kommer sprogligt til udtryk. Visse problemer løses, på grund af deres velkendthed eller blot deres plausibilitet, nemmere end andre selv om det er »samme kognitive struktur« der skulle aktiveres (Hermann og Gregersen, 1978, s.38ff).

Bo Jacobsen synes end ikke at have gjort sig klart, at der her er et problem: Der er i referencelisten ikke en eneste henvisning til litteratur inden for området kognitiv psykologi.

Metodiske problemer

Det der analyseres er et udsnit af et udsnit af 2. dels dansk-studerende i 1975s svar på spørgsmålet: »Hvad forstår du ved« en god lærer?»

Der er altså tale om, at man først operationaliserer de højere uddannelser som dansk- og medicinstudiet. Dernæst operationaliseres danskstudiet til at være en række skriftlige oplysninger af typen studieplan og bekendtgørelse for humanistiske eksaminer og personelt til at være alle 2.delsstuderende immatrikuleret i 1971 og 1972. Så repræsenteredes disse i alt 114 personer ned til 20 (tyve) interviewpersoner af hvis svar Bo Jacobsen valgte at skrive 1 (et) ud. Dette materiale (20 svar fra dansk, 20 medicinske) analyseredes sprogligt ved bl.a. at tælle udtrykket »øh«s forekomst. I betragtning af at udtrykket »øh«s hyppighed er en simpel funktion af den valgte udskrivningsteknik, navnlig dens konsistens, måtte det være rimeligt, at vi fik noget at vide om hvilken udskrivningskonvention BJ har fulgt. Ikke et ord får vi. Og på basis af optællinger som disse slutter så BJ, at den centrale modsætning mellem løs og fast struktur slår igennem i de studerendes måde at tænke på.

I øvrigt: Selv om så de danskstuderende sagde »ikke« for hveranden sætning, ville det ikke vise noget som helst andet end at denne udprægede mode-indikator gav det og det udslag dengang. Mig bekendt kan man ikke finde nogen sprogforsker der for alvor vil hævde at det efterstillede »ikke« kun betyder det BJ tror:

»Når man siger »ikke« kontrollerer man, at de andre følger med i samtalen, og at de akcepterer det, man siger.« (s.272)

Hvis det var rigtigt, skulle der svares på et »ikke« hver gang det blev sagt. Og det bliver der jo ikke, vel?

Interviewmaterialet giver oplysninger om de studerendes oplevelse af studieforholdene. Disse »subjektive« data supplerer BJ med den såkaldte observationsanalyses objektive data.

Det er meget besværligt at bedømme observationernes validitet sådan som de indgår i tekstens løbende ræsonnement. Vi får at vide at »efter nogen træning viste det sig muligt at rekonstruere ganske lange forløb på basis af enkelte stikord, men en forudsætning var, at renskrivningen skete meget hurtigt efter undervisningen« (s.117), men vi får ikke at vide, i hvor mange tilfælde denne forudsætning er opfyldt.

Det har en vis betydning, når vi på s. 206 får serveret en lærers udsagn med et indledende anførselstegn og isprængt adskillige prikker. Hvad betyder det? Har vedkommende sagt ordet det her (evt. med pauser der hvor der er prikker)? Eller er prikkerne de ord der ikke kom med, da observatøren efter timen skulle skrive replikken ned udelukkende på basis af sine stikord? På s. 206 bruges en ganske usammenhængende og umulig ytring som eksempel på at en lærer bruger sin position til at oparbejde en, som BJ udtrykker det »autoritetspræget (af og til karismatisk præget) relation« (s. 205) til eleverne. Da der er flere trykfejl i bogen (s.107, s. 138, s.207, s.221, s.269, s.308 og s.343) kan man ikke føle sig sikker på at det manglende anførselstegn efter ytringen angiver, at der er tale om en rekonstruktion (som i givet fald ville være værdiløs som eksemplificering), eller der bare er tale om en korrekturfejl.

Hvad skal man i den situation stille op med forfatterens beroligende:

»Alt i alt kan dog siges, at i en undersøgelse som denne, hvor det udforskede felt i høj grad er ukendt, er den valgte metode overlegen i forhold til andre metoder.« (s.118)

Eller hvad med:

»Hvad angår danskstudiet er det hovedindtrykket, at de udvalgte undervisningssituationer er typiske for den nyere undervisning i danskstudiet.« (s.113 f)

»Typiske«?! Jamen manden har jo ikke set andet? Undskyld: BJ selv har slet ikke set nogen undervisning overhovedet, hans underleverandører er det, som ikke har set andet end undervisning som *udvalgte* som »typisk for den nyere undervisning«.

Strukturalisme og historie

Undersøgelsen er fra 1975. Skulle der være noget særligt ved 1975? I bakspejlet kan vi se 1975 som særligt. Det var et år uden adgangsbegrænsning, det var det år SU blev lavet om til banklån, men nedskæringer af den nu kendte størrelsesorden var kun en fjern trussel.

De 2.-delsstuderende der i 1975 havde en »integration« bag sig - og dem er der flere af blandt de interviewede - var blevet undervist af fastansatte lærere og undervisningsassistent-morakkere, som idealistisk ofrede privatliv og helbred på det progressive RUC-på-KU's alter (Bondebjerg m.fl., 1974).

Forholdene er ikke de samme nu, integrations- og 2.dels-emnerne er ikke de samme nu og undervisning opfattes klarere som et lønarbejde.

Alt dette dementerer, at 1975 er et typisk år, velegnet som billede af danskstudiet nu. Men det kan en ahistorisk opstilling af abstrakte modsætninger mellem humaniora og teknokrati ikke opfange. Det særlige, det historisk tilfældige renses ikke engang væk - der ses simpelt hen bort fra det.

I en så almen fremstilling er der ikke plads til et socialt bestemt individ, som er determineret af andre kræfter end de strukturer i uddannelsessystemet som er til diskussion i bogen. Det giver sig forbløffende udslag: BJ konkluderer et ellers spændende afsnit om begreber

som »lidelse« og »undertrykkelse« (begreber der strengt taget virker fremmede for den videnskabsteoretiske position BJ har valgt):

»Mens lægestudiets mange fag, eksaminer, tids- og pensumkrav, regler og obligatoriske kedsomhed lægger sine mange kasser ned over folk og bestemmer tilværelsen for den enkelte, så er danskstudiet formentlig præget af for stor opløsthed. Måske det er fraværet af en struktur, der ville muliggøre fælles, forpligtende og betydningsfulde aktiviteter, der karakteriserer danskstudiets elendighed.« (s.341).

Her gik jeg og troede at de studerendes materielle forarmelse var den væsentligste årsag til lidelser, at arbejdsløshed og pædagogikum-begrænsninger som fremtidsperspektiv kunne være elendighed nok. Men det her ser ud som om kuren bare er en ny studieplan.

Er det fordi 1975 alligevel var bedre end 1981 er, eller skyldes den næsten naive tiltro til studiets struktur som determinerende at BJ generelt overvurderer universitetets virkning på de studerende?

Jeg er tilbøjelig til at mene det sidste.

Når man læser at lægestudiet kræver obligatorisk tilstedeværelse i et helt år samt 700 timer fordelt over det øvrige studieforløb (s.137) muliggør det en tolkning af forskellen mellem danskstuderende og lægestuderende som slet og ret en social klasseforskel. Men til trods for referencer til Basil Bernstein synes klasseforskelle ikke at have BJs interesse. Det kunne dog ellers være det var forklaringen på en række af de stilistiske variationer i interviewsvarene, som BJ tror har kognitive konsekvenser.

Faghistorien

Men historien kan også bruges til at verificere eller falsificere påstande om en bestemt sammenhæng mellem niveauerne.

Jeg har nævnt, at Thomas S. Kuhns teori om »Videnskabens revolutioner« spiller en rolle i denne bog. Bo Jacobsen synes ikke at være i tvivl om at danskfaget er i krise. En sådan krise er karakteristisk derved at en række paradigmer eller rettere paradigmekandidater kæmper om (magten i) faget.

Bo Jacobsen fastslår allerede på s.45 at Kuhns betydning for teoriudviklingen bl.a. ligger i at »studiefagets indholdsstruktur synes i vidt omfang at være underlagt videnskabsfagets indholdsstruktur«. Men i praksis sluttet der omvendt: BJ har ikke foretaget nogen selvstændig undersøgelse af den til danskstudiet svarende videnskabs paradigmeforhold i 1970'erne.

Det ville da også blive svært. Danskfaget betjenes bl.a. af en række institutter som hver for sig forvalter en 'disciplin' der - lige som obstetrik og pædiatri - er defineret ved sit indhold: navneforskning, dialektforskning, oldislandsk litteratur, men først og fremmest er det den store grimme vælling af os fra institut for nordisk filologi der underviser danskstuderende. Hvad er vores videnskabsfag? Er det lingvistik og litteraturvidenskab med nordiske eksempler? Hvorfor så ikke undersøge disse videnskaber som en helhed? Og er vores videnskab midt i en Kuhns krise? BJ går ud fra det som en selvfølge eller som en følge af den udprægede valgfrihed vores gældende studieplan opererer med.

Hvis det sidste var et hug- og stikfast kriterium, skulle vi være på vej mod en normalvidenskabelig periode i og med at en samlet lærerforsamling i skrivende stund er gået ind for en ny studieordning byggende på en fælles obligatorisk første del. Problemet er bare at ingen alene

herudfra kan sige noget om, hvilket paradigme der skal danne grundlag for normalvidenskaben i 80'erne.

Omvendt kunne man undersøge problemet empirisk faghistorisk: I tiden fra 1926 til 1950 var Johs. Brøndum-Nielsen den altdominerende figur i danskfagets sproglige afdeling, alene i og med at han var eneste professor. I 1950 udnævntes så Paul Diderichsen til som ekstraordinær professor at fungere som fagets specialist i moderne dansk ved siden af Brøndum-Nielsen. Anvender man nu letfærdigt paradigme-begrebet på denne situation vil man som en selvfølge gå ud fra at Paul Diderichsen repræsenterede samme paradigme som Brøndum-Nielsen.

Men det gjorde han ikke.

Inspireret af lingvister som Louis Hjelmslev og (navnlig) Viggo Brøndal må Diderichsen regnes som paradigmatisk københavner-strukturalist. Strukturalisterne stod som skoledannelse i et vist modsætningsforhold til den traditionelle, lydhistorisk prægede, nordiske filologi, hvis ubestridte leder Brøndum-Nielsen var. Der var tegningen til et fagligt opgør mellem de to retninger på Nordistmødet i 1946, hvor Diderichsen holdt foredrag om filologiens legitimationsproblemer (Diderichsen, 1947; se også Poul Andersen, 1978, s.7). Alligevel indstillede »den nordiske faggruppe« kort efter, at Diderichsen fik tildelt et ekstraordinært professorat (Aarbog for Københavns Universitet 1948-53, s.173 f).

Tre år senere kom »paradigme«-modsætningen offentligt til udtryk. Brøndum-Nielsens efterfølger skulle findes ved konkurrence og mens F.J. Billeskov-Jansen som dekan og de 6 af udvalgets i alt 8 medlemmer indstillede dr.phil. Kristian Hald, indstillede Paul Diderichsen dr.phil. Anders Bjerrum. Også Bjerrum tilhører kredsen af københavnske strukturalister.

Under hele denne stillingskrig forblev studieordningen uændret. Kamp mellem et videnskabsfags »paradigmer« viser sig i det hele taget sjældent i studieordningsændringer eller ved kamp mellem forskellige discipliner, men oftest ved forskellighed i behandlingen af samme emne, i samme disciplin. Anders Bjerrum skrev om de gammeldanske lovtekster, men strukturalistisk.

Når man sådan forsøger at empirisere paradigme-begrebet, bliver det iøjnefaldende, at det bruges for overfladisk hos BJ. Bliver »paradigme« brugt synonymt med »skoledannelse« uden yderligere bestemmelse, mister man den indsigt i »videnskabens revolutioner«, som Kuhn var efter. Her betegner paradigmet nemlig noget langt dybere; paradigmet sætter de usynlige grænser mellem videnskab og fusk. Simo Køppe (1982) har gennemført en analyse af en række neuropsykologiske teoridannelser hvori det vises at det associationistiske paradigme, i denne dybere betydning, satte grænser for indsigten i nervesystemet.

Inden for den internationale sprogforskning har vi et lignende eksempel på, hvor dybt man må opfatte begrebet paradigme. Det var indtil for få år siden umuligt for sprogforskere af alle arter at opfatte Alfred Korszybski's *general semantics* (demaskering af propaganda, analyser af sprogbrugs skjulte værdiladninger) som legitim videnskabelig virksomhed. Afvisningen skete i fuld enighed, på tværs af kendte grænselinjer mellem skoledannelser: »General semantics« var ikke videnskab.

Dwight Bolinger har for nylig påpeget at en række eksterne faktorer, først og fremmest det krigsførende USAs behov for legitimt at kunne producere og distribuere propaganda, gjorde en afslørende generel semantik uønsket. (Bolinger, 1980, s. viii).

Hos BJ hører vi om danskfaget i krise. Vi hører i den forbindelse om tre paradigme-kandidater, men analysen hviler på helt eller delvist forældede frontdannelser dokumenteret i *Kritik* nr. 27. At opstillingen ikke passer, viser sig når man forsøger at opstille operationaliserbare

kriterier for hvad der skal til for at en ansamling af forskere kan slås sammen i en »skole«.

Baseret på Birgitta Odéns historiografiske analyse af *Lauritz Weibull och forskarsamhället* (Odén, 1975), foreslår jeg flg. lakmusprøve:

For at der i en given videnskab kan være tale om en skoledannelse skal en række værker af forskellige forskere kunne gives en ensartet beskrivelse, som er ikke-triviel og som udpeger fællestræk på flere niveauer i forskningsprocessen. Forskerne siges da at tilhøre »skolen«.

At udøve kildekritik er f.eks. et fællestræk for samtlige moderne historikere, men Kristian Erslev og brødrene Weibull bliver skoledannere i kraft af at de også opfylder flg. andre kriterier:

- (a) Der er videnskabsteoretisk sammenhæng i den teori skolens medlemmer påraber sig.

Erik Arup skriver om Weibull:

»Clason har rigtig indset... at (det ikke kunde) nytte at paavise, at et eller andet af hans resultater var urigtigt eller tvivlsomt - nej saa maatte det paavises at *alle* hans resultater var urigtige...« (Odén, 1975, s. 240, n.77)

- (b) Den fremsatte teori skal enten have form af eller kunne formuleres som en almen metode.

Både Weibull og Erslev formulerede direkte lærebøger i metode, hvori deres »system« blev fremlagt til elevernes bibelbrug. Derimod har hverken Brøndum-Nielsen, Diderichsen eller f.eks. Peter Skautrup formuleret værker af alment-metodisk karakter på linje med skoledanneren Louis Hjelmslevs *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*.

Viggo Brøndal, derimod, leverede i *Substrater og Laan* en bog af lignende rækkevidde meget tidligere. Når Brøndal alligevel ikke fik samme skoledannende betydning som Hjelmslev, beror det formentlig på, at han ikke opfyldte, hvad man kunne kalde det »pragmatiske« kriterium:

- (c) Grundlæggeren af en skole (eller et fremtrædende medlem heraf) skal indehave en lærestol over længere tid, så han/hun kan sætte sit præg på næste forskergeneration.

For nu at en skoledannelse af samtid og eftertid skal opleves som et »gennembrud«, en revolution eller blot et traditionsbrud, er der også visse videnskabseksterne betingelser der skal være opfyldt. Norrlid, 1978 har vist at udviklingen af stemmeretsdemokratiet og den hermed forbundne opfattelse af statsmagten som en over klasseinteresserne stående »objektiv« instans i Sverige er vigtige forudsætninger for Weibull-skolens gennembrud. Anekdotisk nok var det faktisk Sveriges første liberale regering under historikeren Nils Edén, som udnævnte L. Weibull til professor i Lund på trods af at fakultetsflertallet havde indstillet en anden (Odén, 1975, s.260).

Den her strejfede historiografiske forskning har også en dansk afdeling (sidst Manniche, 1981), men der findes endnu ikke nogen empirisk baseret afgrænsning af skoledannelserne inden for nordisk filologi fra 1845 til nu. I mangel af en sådan har BJ måttet holde sig til almene fordomme om forskellige tilgange til faget. Der er således ikke nogen af de tre paradigmekandidater BJ opererer med, som opfylder de ovenfor opstillede kriterier. BJs forudsigelser om fremtiden er da ganske ubeføjede og kan næppe tillægges andet end provokatorisk værdi.

Bo Jacobsen har skrevet en ambitiøs bog om et vigtigt emne. Mit råd til *Danske Studiers*

læsere er: Lån den på biblioteket og læs kapitel 8 som det det er, et velskrevet essay, et interessant indlæg i den løbende debat om humanioras fremtid.

Frans Gregersen

Referencer:

- Andersen, Poul: Johannes Brøndum-Nielsen. Minder om Læreren og Vennen. i *Acta Philologica Scandinavica*, Bind 32, nr. 1, s.1 - 11, 1978.
- Bolinger, Dwight: *Language - The Loaded Weapon*. Longman, London og New York, 1980.
- Bondebjerg, Ib, Juncker, Beth og Gregersen, Frans: Integrationsprojektet, en rapport fra praksis. i *Kritik*, nr. 31, s. 5-34, 1974.
- Diderichsen, Paul: Maal og Midler i Nutidens nordiske Filologi. i: *Nordistmødet i København 1946*, s.62-77, Ejnar Munksgaard, København 1947.
- Engberg-Pedersen, Elisabeth og Gregersen, Frans: Grammatisk baseret sociolingvistik. i: Projekt Skolesprog: *Publikation 1*, s. 37-112, København 1976.
- Hansen, Erik: *Dansk sprog. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs pjeceserie: Grundvidenskaben i dag*, nr. 29, Folkeuniversitetet i København 1981.
- Henriksen, Aage: Humaniora i støbeskeen. i *Kritik*, nr. 46, s. 7-24, København 1978.
- Hermann, Jesper og Gregersen, Frans: *Gennem sproget*. Gyldendal, København 1978.
- Jacobsen, Bo, Schnack, Karsten og Wahlgren, Bjarne: *Videnskabsteori*. Gyldendal, København 1979.
- Køppe, Simo: Freud, Colgi, Cajal. i *Scandinavian Journal of Psychology*. (i trykken) 1982.
- Manniche, Jens Chr.: *Den radikale historikertradition*. Jysk Selskab for historie, Universitetsforlaget i Aarhus, 1981.
- Norrlid, Ingemar: Utveckling eller utarmning: Den historiska forskningen i Sverige vid skiljevågen. i *Scandia*, Band 44, Häfte 1, s. 5-24, 1978.
- Odén, Birgitta: *Lauritz Weibull och forskarsamhället* CWK Gleerup, Lund 1975.
- Aarborg for Københavns Universitet 1948-53*.

Hans Frede Nielsen: De germanske sprog - baggrund og gruppering (Odense Universitetsforlag 1979) pp.130.

I enhver periode hvor overleveringen er tynd, bliver der plads for hypotesen. Meget skyts køres frem, mange videnskabsgrene kaldes til undsætning, indtil konklusionerne begynder at pege i alle retninger. Uanset hvad man mener, vil man have mange gode autoriteter bag sig.

Enhver germanist kender den gysen, hvormed man bevæger sig ind på teoridannelserne omkring de germanske sprogs gruppering - die Gliederung des Germanischen, som det hedder i den altdominerende tyske faglitteratur. Området er ganske enkelt uoverskueligt. I hele forskningsspektret fra Rask til van Coetsem er der ikke mange forskere, der ret langt eller ret længe har været enige om noget som helst. Om de germanske sprogs bevægelse fra fælles-trinnet til enkeltprog ved vi faktisk meget lidt, der er sikkert, og prøver vi at få hold på det, får vi kun fat i løse ender.

Som underviser kender man situationen. Man jonglerer i det daglige med den bekvemme Müllenhoff'ske term vestgermansk, vel vidende at mange af autoriteterne ville slå syv kors for sig ved tanken om at dette på noget tidspunkt skulle have udgjort et fælles enhedssprog,

og ikke blot summen af en række sproglige fællestræk. - Og hvordan kan man trygt definere størrelsen oldsaksisk?

Hans Frede Nielsens bog bevæger sig stilsfærdigt kritisk rundt i den forvirrende forskningshistorie og gør status, får uoverskueligheden bragt i system - sætter på plads. Derved bliver den et vademecum ingen germanist gør klogt i at ignorere. Derfor skal den her hilses velkommen.

Hvad jeg i det følgende måtte fremsætte af kritik, bedes ikke betragtet som et forsøg på at rokke ved den kendsgerning. Kun som et konstruktivt bidrag til en fortjenstfuld bog med håb om at noget måtte kunne finde vej til senere udgaver.

Det er et gennemgående træk ved bogen at forf. ikke i fuldt omfang søger at inddrage de discipliner, der har noget at bidrage til de forskellige problemstillinger. Det erkendes f.eks. p.24, at stednavnene udgør det ældste sprogmateriale indenfor et givet geografisk område, men det er kun hydronomien, der har fået væsentlig omtale (p. 24 ff). Også bebyggelsesnavnene er i denne sammenhæng relevante, og en del af det følgende vil derfor koncentrere sig om, hvad en tættere inddragelse af netop dette område ville kunne give.

Den relativt sene kontakt mellem keltere og germanere (p. 29) kan også udledes af stednavne som *Kierspe*, *Lennep* overfor *Treveri*, *Danuvius*, visende altså både forskudte og uforkudte former. Noget tilsvarende, kombineret i samme ord, fremgår af OHT *ambaht*, OE *ombeht* (jvf. gallisk *ambaktos*), hvor en fuldt gennemført forskydning ville have givet **ampaht*. I forbifarten også et bidrag til dateringen af den germanske lydforskydning.

Også frisernes kontakt med angelsakserne (p.75) kan belyses ved stednavnematerialet, f.eks. *Friston* (Sf), *Frieston* (L), som af nogle forskere, deriblandt Ekwall tolkes som tidlige, altså underbyggende Procopius' beretning fra midten af det 6 årh. om et frisisk befolknings-element i England. Navne som *Friesthorpe* (L) og *Frisby* (Lei) med skandinavisk efterled kunne tyde på senere indvandring, men kronologien er som sædvanlig her det vanskelige punkt, idet der kan være tale om senere omdøbte bebyggelsesnavne.

Goternes tilstedeværelse i Spanien (p.50) er ikke uden sproglige spor, jvf. stednavne som *Gotones*, *La Goda*, *Godos*, *Catalonia* (< **Gothalanía*), osv. Andre stammer afspejles af *Villalán*, *Suegos*, *Puerto de Sueve*, *Andalies*.

I spørgsmålet om Bedas opdeling af England i angliske og saksiske områder kan opfattes som en refleks af de oprindelige stammebosætninger, er der vel enighed om, at de fleste OE dialektkriterier skal dateres til tiden efter indvandringen, og lader sig således ikke henføre til kontinentale forskelligheder. Den store ensartethed som Hunter Blair citeres for p.55 indenfor områderne arkæologi, samfundsstruktur og stednavne, holder ikke helt for de sidstes vedkommende. I det hedenske stednavneinventar indeholdende et gudenavn i forledet optræder navnet Thunor (svarende til skandinavisk Thor) ikke mod Nord og i Midlands, men kun mod Syd i de oprindelige saksiske områder, f.eks. *Thunderfield* (Sr), *Thunderley* (Ess), osv. Navne indeholdende Odin findes ikke i de østsaksiske områder, bortset fra et par marknavne, som nu er gået tabt (*Wodnesfeld*, *Wedynsfeld*). Østsakserne dyrkede den kontinentalgermanske gud Seaxnet, og tilbageførte ikke som de andre stammer deres herskerdynastier til Odin. Videre mener nogle forskere (f.eks. Reaney: *The Origin of English Place-names* (1961) p.113) at stednavne på OE *-ingaham* snarere markerer engelsk end saksisk bosætning.

Henvisningen til Loyn (p.55), om at navnene på de angelsaksiske kongeriger primært var geografiske (*Northumbria*, *Mercia*) og således problematiserer bevidstheden om et specifikt stammetilhørsforhold hos indvandrerne, er ikke overbevisende og bekræftes endnu mindre af bebyggelsesnavnene. Her har vi stammespecifikke navne ikke alene i deres respektive om-

råder, men også fastholdt ved senere udflytninger til andre egne, således *Englebourne* (D), *Englefield* (Brk) i Wessex og *Saxham* (Sf), *Saxton* (C, WRY) i angliske områder. Vi har også et *Exton* (Ha) på vestsaksisk grund og et *Conderton* (:Kentfolkenes by) i Mercia.

Problemerne omkring Bedas *Iutae* (p.51) er indviklede og bliver vel næppe nogensinde helt afklarede. Er de nederfrankere (Collingwood, Myres, Fry) eller jyder, som man traditionelt har antaget med Beda og Tacitus i ryggen? Kuhns argument (p.54), at navnet ikke kan være udsprunget af nogen oldengelsk overlevering, da den forventede form **Eotas* ikke findes belagt, og fordi Jutae-stammen i Beda oversættelsen blev gengivet med *Geatum* (dat.plur.) eller *Geata* (gen.plur.) = *gøtere*, er ikke holdbart. Hos Beda står det klart og tydeligt i 4.16 »*mægþ seo is gecyð Eota land*« (gen.plur.), hvilket forudsætter en nom. plur. form *Eotas*. Hans teori, at Bedas inddeling skulle bero på den konventionelle allittererende tredeling **of Englum and of Eotum and of Ealdseaxum* - altså parallelt med Tacitus' tre velkendte Mannusstammer - har således straks mindre sandsynlighed for sig.

Den germanske initialakcent nævnes kort i forbindelse med Höflers kritik af den dialekt-geografiske metode (p.114), og igen p.33 (den Vernerske veksler), men ses ikke indrangeret i kap.III i fortægnelsen over specifikt germanske særtræk. Videre kunne man i denne forbindelse have ønsket en kort replik om Lehnertskolens opgør med den tidligere forsknings syn på initialakcentens rolle i forbindelse med de germanske sprogs overgang fra syntetisk til analytisk struktur, noget der optog germanistikken meget i 1950'erne.

I forbindelse med problemerne omkring de germanske sprogs såkaldte svage verbalklasser med dentalsuffix i præter. og i perf. partc. (p.31f) afstår forf. fra nærmere diskussion af oprindelsen til dette suffix, men nævner den gamle agglutinationsteori (jvf. gotisk *nasidedum*, *nasidedub*, *nasidedun*) - altså en oprindelig perifrastisk konstruktion med et verbum af typen OHT *tuon*, som nærliggende. Det skal hertil kun kort bemærkes at dentalsuffixet i perf. partc. ikke er nogen germansk nyskabelse, men går direkte tilbage til IE **-tō-* (jvf. latin *da-tu-s*, græsk *do-tō-s*) som i germansk jo fremstår som *-ða-* ved Vernersk veksler. Kun det svage præteritum er altså i denne sammenhæng relevant.

De germanske låneord til finsk, dette sprog som på besynderlig vis ligesom har nedfrosset sine låneord, så at de i dag endnu fremtræder i deres urform, findes kort behandlet p.30. Finsk viser klart udlydsforholdene i det ældste germansk, f.eks. *kuningas* »konge« « germ. **kuningaz*, men vigtigere er dét, som Vilh. Thomsen i sin tid veg uden om, og som heller ikke er nævnt her, nemlig at en stor del af de urgermanske lån daterer sig tilbage til perioden også før den germanske lydfor skydning f.eks. finsk *kuokka* »hakke«, germ. **Xóhæ*, jvf. gotisk *hoha*, og sammenlign finsk *pelto* »mark« med germ. **felþó* (se T.E. Karsten: Die Germanen (Grundriss der germanischen Philologie IX) Berlin 1928, p.183ff).

Ved siden af finsk hidrører en del af vor viden om det germanske ursprog fra klassiske forfattere. I bogen nævnes det kun en passant p.11, og kun for navnestoffets vedkommende. Hos Cæsar, Tacitus, Plinius og Pytheas findes dog andet end navnestof. Cæsars berømte *alces* (jvf. OE *eolh*, OHT *elho* »elg«) i VI.27 af *De Bello Gallico* kunne her fortjene en bemærkning. For her er vi pludselig igen inden i problemerne omkring en *terminus ante quem non* for den germanske lydfor skydning contra en mulig (og højst tænelig) lydsubstitution fra de klassiske forfatteres side, altså et sidestykke til deres gengivelse af *Cimbri* og *Teutones*, som om de endnu var uforskudte. Der findes dog også andre appellativer, som f.eks. *sapo* »sæbe« (Plinius), *urus* »urokse« (Cæsar), *ganta* »gås« (Plinius), *glæsium* (Plinius, Tacitus). Det sidste ord er fuldt af kulturhistorie, for det betyder hos romerne »rav«, og kan således fortælle lidt om, fra hvilke germanske stammer det sandsynligvis er udgået. Også navnestoffet tillader os at slutte en smule om ordforrådet i det ældste germansk, idet personnav-

nene jo oftest er sammensat af appellativiske elementer i to led, således *Segimer-us* (:sejr -berømt), osv.

Det er altså mere bidrag end egentlig kritik, der har været ærindet i denne anmeldelse, og de personlige kæpheste er måske redet lidt langt. Forf. har løbet den klassiske spidsrod mellem hensynet til bogens omfang og ønsket om at få alt væsentligt med - og skilt sig fra opgaven med held. Der er blevet en nyttig håndbog, et problemkatalog ud af det, som hermed anbefales til germanister, som fortumlet har søgt at få overblik over en fængslende men forvirrende forskningshistorie.

Jeg synes blot indsatsen fortjener et sagregister!

Torben Kisbye

Erik Hansen: Skrift, stavning og retstavning. Hans Reitzel 1981. 134 sider.

Forfatteren siger i forordet at det er sjældent man fortæller skoleeleverne hvad retskrivning egentlig er og hvorfor de ikke kan få lov til at skrive som de taler. Derfor er hensigten med bogen at forklare dem som er gået ud af skolen hvad der lå bag staveundervisningen, og at give dansk lærerne ideer til at gøre retskrivning til et emne i faget og ikke bare en mekanisk færdighed. Forfatteren siger - noget for beskedent - at bogen kan betragtes som en stor leksikonartikel. Den rummer masser af oplysninger, og de er givet på en morsom, underholdende måde.

Bogen falder i 5 afsnit: ét om skrifthistorie (Fra billede til bogstav), ét om retskrivningsprincipper (Principper og kræfter der påvirker ortografien), ét om vigtige retskrivningsproblemer i dansk (Den danske ortografis særlige vanskeligheder), ét om Retskrivningsordbogen og ét med udsyn (Norm og reform).

Det første afsnit, det skrifthistoriske, rummer gode illustrationer, fra hieroglyffer til russisk skrift. Side 9 er der givet eksempler på det som man i almensproget nu oftest kalder *piktogrammer*; Erik Hansen bruger de traditionelle sprogvidenskabelige betegnelser *ideogram* og *logogram*.

Side 19-20 giver forfatteren svar på det spørgsmål fra skoleelever som han nævner i forordet: Hvorfor er den standardisering som han rammende betegner retskrivningen eller retstavningen som, overhovedet nødvendig? Hvorfor kan man ikke bare stave som man taler? Når man f.eks. siger *parantes* for *parentes* og *rodbede* for *rødbede*, hvorfor må man så ikke skrive ordene sådan? Svaret er at for det første kan læsningen blive mindre koncentreret når nogen skriver *rødbede*, andre *robede*; i visse tilfælde kan kommunikationen måske ligefrem blive blokeret, nemlig især hvis specielle dialektale udtaler bliver gengivet i stavningen (her er forfatteren vistnok kommet til at bruge et *tale* hvor han mener *skrive*: »hvis alle skrev som de talte, ville vi få et meget forvirrende skriftbillede. Det kan være svært nok for en københavner at forstå hvad en vestjyde siger, men hidtil har de da kunnet tale sammen«). For det andet læser vi i ordbilleder, og det er en forudsætning for at kunne genkende sådanne helheder at de altid ser ens ud. For det tredje - og det er nok det vigtigste (dette kunne måske have været fremhævet) - forudsætter alfabetisering (telefonbøger, leksikoner, ordbøger, ikke mindst tosprogede, osv.) at ordene staves ens; det gælder jo især de første bogstaver i ordene.

Bogens andet afsnit handler om retskrivningsprincipper, og Erik Hansen begynder med det fonematiske (på s.27 brugens varianten *fonemisk*) og gør udmærket rede for lyd kontra fonem, men venter dog på ét punkt for meget af læseren: side 24 hævder han at »man tyde-

ligt« kan høre forskel på 7 k'er i *kile*, *kæle* osv., men indrømmer dog siden efter at de fleste som ikke har fonetisk træning, nok slet ikke lægger mærke til at der er forskel mellem de 7 lyde.

Det andet retskrivningsprincip hos Erik Hansen er det morfematiske eller tegnkonstans-princippet, det som kræver at ordroden staves ens i bøjningsformer, i afledninger og i sammensætninger trods forskel i udtale, fx *bage* og *bagværk*, ikke »bavværk«. - Det tredje princip er traditionen (= stabiliteten, kontinuiteten): det bryder med de to andre i tilfælde hvor der er lang hævd for at skrive sådan, f.eks. *de* trods udtalen *dí*, og *groft* trods ordroden *grov*. - Erik Hansens stavningsprincip nr. 4 er det internationale hensyn; man burde nok snarere tale om *mellemsproglige* hensyn, ikke mindst når det drejer sig om så nærstående sprog som dansk, norsk, svensk, hvor betegnelsen *international* ikke virker naturlig. Forfatteren hævder (s. 36) at enhver tanke om at opgive de stumme d'er må afvises ud fra et nordisk synspunkt; men dette synspunkt hindrer ikke, tværtimod, at man tynder ud i de stumme d'er i tilfælde hvor bogstavet ikke findes i det norske og svenske ord (en udførlig behandling er givet allerede i 1946 af Karl Hårbøl i Sven Clausens Årbog for nordisk målstræv, 9, s. 145-53).

Det sidste ortografiprincip Erik Hansen behandler, kalder han det informative. Han sigter hermed til visse formålsbestemte brud med traditionel stavning, såsom den lyd nære skrivemåde hos P. Sørensen Fuglholm. Her kunne Erik Hansen have nævnt det som O.C. Lendle: Die schreibung der germanischen sprachen und ihre standardisierung (København 1935) kaldte *unterscheidungsschreibung*; et eksempel i dansk retskrivning er *viis* som modsætning til *vis*: alene for at undgå forvekslingsfaren bevarer man her et enestående tilfælde af dobbeltvokal; Erik Hansen omtaler for resten på s. 77 et par andre forvekslingsforebyggende stavemåder (f.ex. *kanonér*).

I bogens midterafsnit gør Erik Hansen grundigt rede for de mange vanskeligheder i dansk retskrivning som har gjort den til - efter hans mening - Europas næstsværeste. Med rette gør han opmærksom på at de korte vokaler giver nogen af de sværeste problemer (om en vokal overhovedet er kort og konsonantbogstav efter den derfor skal fordobles under bøjning, kan give selv Erik Hansen problemer: s. 18: *digrafer*, s. 36 og 44: *digraffer*; terminologien kan også volde kvaler: s. 63-64 tales der om *morfologisk* men menes vel *morfematisk* som s. 30-33). Han slutter afsnittet med en grundig analyse af »det berømte *gjordt*, som trods generations pædagogiske skrækkampagner stadig forekommer«, og konkluderer at eksemplet viser »hvor mange mønstre og analogier der kan krydse hinanden og gøre det vanskeligt for den skrivende at huske den korrekte form«.

I fjerde afsnit gennemgår Erik Hansen Retskrivningsordbogen fra 1955, med en kort indledning om retskrivningsreformerne fra 1889 til 1948. Øverst på s. 71 hævder han at retskrivningsreformer nu vedtages i Folketinget; her bør snarere stå: skal sandsynligvis godkendes af Folketinget. Til s. 73 og 75: ordbogen bruger forkortelserne *to.* og *ubøjel.*, ikke »till.o.« og »ubøjl.«. Det er heller ikke helt rigtigt (s. 76) at dansk ortografi ikke tillader nogen sammentrækning (elision), som engelsk *don't*: 1955-ordbogen har *værsgo* ved siden af *vær så god*, og en ny udgave må have *sgu* og *sågu* med (og måske tillade *hvabehar* ved siden af *hvad behager*). Det er ikke, som der står nederst på s. 83, kun navne på bøger, kunstværker osv. hvor ordbogen tillader at skrive alle betydningsfulde ord med stort, men egennavne i almindelighed, f.ex. *Det Kongelige Teater*. Andre småting: *Jupiter* (s. 82) har i ordbogen (s. XVI) kun ét -p-; eksemplet *tilkende* på s. 89 skulle ikke have været med på linje med f.ex. *tilbage*, *foran* og *omsider*: det *tilkende* som ordbogen har i ét ord er verbet.

Bogens sidste afsnit hedder Norm og reform, og det rummer to underafsnit om talesprogsnormen og den nyeste lydudvikling. Det er svært at være enig med Erik Hansen når han an-

fører udtalerne af *halv, sølv* mfl. uden slutkonsonant som hørende til en nyere eller endog den nyeste udvikling. - Derefter gennemgår han enkelte forslag fra de senere år til gennemgribende reformer i dansk retstavning, således Aage Hansens bog fra 1969: Om moderne dansk retskrivning, og det er vel en af grundene til at bogen er tilegnet Aage Hansen. I den forbindelse fremhæver Erik Hansen (s. 121) med rette at det fællesdanske talesprog, i al fald i en lidt ældre variant, ikke er helt så svært at afgrænse som sprogforskere tit koketterer med at det er.

Bogen har et register bagi, og i dette er enkelte forkortelser opløst, men ikke alle, således ikke *præt.* og *part.* (s. 45).

Forfatteren slutter bogen med at sige at formålet med den er »at samle nogle væsentlige kendsgerninger og oplysninger som kan gøre diskussionen om retskrivningsspørgsmål mere saglig - og dermed mere besværlig«. Det er i det hele lykkedes for ham at samle disse kendsgerninger og oplysninger, og man håber derfor gerne at bogen kommer til at gøre stavningsdiskussioner mindre usaglige, og samtidig at den (som det er nævnt i forordet) må kunne tjene som lærebog eller studiekredsoplæg på højere undervisningstrin.

Arne Hamburger

Petter Dass: Samlede verker I-III ved Kjell Heggelund, Sverre Inge Apenes og Karl Erik Harr, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1980, 436 + 424 + 408 s. Nkr. 480,00.

Kjell Heggelund og Sverre Inge Apenes har, med Karl Erik Harr som billedredaktør og Jon Haarberg som oversætter fra latin, tilvejebragt den første komplette udgave af de overlevede tekster i nordlandspræsten Petter Dass' forfatterskab.

Petter Dass (1647-1707 el. 09) er Norges første bud i nyere tid på en selvstændig digter. Han fik den skæbne, som overgik mange poeter før etableringen af et egentligt bogmarked: hans hovedværker cirkulerede i håndskrifter og blev først trykt efter hans død, og hans mindre, lejlighedsbetonede tekster har møjsommeligt måttet indsamles i afskrifters afskrift.

Dass' skrifter synes mere aktuelle end så mange andre fra perioden. Hans verdslige hovedværk er det topografiske digt, »*Nordlands Trompet*«, skrevet fra 1678 til 1696, trykt 1739, optrykt i forbedret version ved hans sønnesøn i 1763 og endelig tekstkritisk udgivet af D.A.Seip 1927 (m.fl. senere oplag). Digtet fortæller i Lyschanderske krønikervers rask og lystigt uden store barokfagter om klima, landskaber, dyr, fisk og fugle, om indbyggerne og deres næringsliv og ikke mindst om gejstlighedens kår i denne fjerne egn af dobbeltmonarkiet.

Naturligvis udtrykker embedsmanden Dass enevældens ideologi, sammensmeltningen af kirke og kongemagt: »Saa seer man at HErrens og Gedeons Sverd / Sig tit med hinanden beblander« (I s. 86), med betoning af, at i alt sker Guds vilje (I s. 111). Men bag denne officielle holdning ligger en smittende kærlighed til Nordland og dets beboere. På naturen anlægges først og fremmest nyttesynspunktet: torsken er Nordlands kilde til rigdom (I s. 41), så Guds velsignelse må nedbedes til fiskefangsten (I s. 43). Dass peger dog også på mere verdslige veje til velfærd, f.eks. da han advarende skildrer, hvorledes gældbundne fiskere tager yderligere lån for at komme ud af gælden (I s. 42 f.), sommetider til luksusforbrug (I s. 104). Overalt ser han med den indfødtes øjne. At nordlænderne bruger det dyrere rugmel til brød i stedet for byg skyldes, at fladbrød af byg vil smuldre i »Madkisten«, mens »De Kager af Rug-Meel gemeenlig er seig« (I s. 112). Han tager afstand fra, at man søger at erstatte de fastboende finners håndværk, skibsbygning, med moderne savmøller, fordi det vil føre til flytning af denne næringsvej (men utvivlsomt give fortjeneste til initiativtagerne) (I s. 85 f.). Han beklager som præst lappernes hedenskab, men roser dem - uden at reflektere over konflikten

heri! - for deres gode samfundsmoral, hvor tyveri er ukendt (I s. 70), - altså en blanding af lutherdom og syn for de ædle vildes ufordærvethed. Fiskerne kan Dass ikke lade være at beundre for deres evige kamp mod naturen og mod kreditorerne i Bergen. Han er tydeligt solidarisk med kystboerne. De landfaste bønder betragter han modsætningsvis med skepsis for deres pukken på ejendomsret og lyst til juridiske trætter (I s. 54, jf. »Dale-Viise« I s. 127 f.), med skarpt blik for den velstående selvejers kontrære psyke:« (...) Rusticus er et forunderligt Diur, / Est du ham beleven, da er han dig suur, / Han napper, den sig monne klappe, / Men napper du hannem, da klapper han dig«. Det er ikke Hans Kirk, der har opfundet den psykosociologiske skelnen mellem fiskere og gårdmænd i nordisk litteratur!

Nordlands naturfænomener opregner Dass i et livfuldt katalog, med Arrebos »Hexameron« 1661 som forbillede (nævnt I s. 98). Han forklarer nogle (Flaver, I s. 31 f.), opgi-ver andre (den evige is på et Rødøe-fjeld, I s.83) og behandler søslangen med redelig nøgternhed: »Jeg haver ham aldrig med Øynene seet, / Begjærer ey heller den Ære« (I s.50).

Det store beskrivende digt har episk fart og sving: Dass tager sin læser med ud at ro (I s. 35). Og fra skærgården igen ind til det faste land (I s. 53). Der blændes hele tiden op for små anekdotiske situationer (Fjeldboens sildekøb, I s. 48; Greis på marked, I s. 62 ff.) eller begivenheder i mands minde (hvaltyveriet, I s. 40; det store havari i Folda 1625, I s. 30). Derimod gives den historiske baggrund for Nordlands kultur bortset fra to korte tilbageblik (bautastenene og Hareck på Tiøøe, I s. 75 f.; omtalen af Thore den Hund ved Stiklestad-slaget, I s. 113), - dette til forskel fra den udpræget heroisk-historiserende landskabsdigtning hos Norske Selskabs medlemmer i 1770'erne og fra romantikkens Norgesforguldelse. Dass er forunderligt moderne ved at stå i sin egen tid og skildre hverdagens gang.

Sin digtning karakteriserer Dass i de indledende digte: »Hvad Maader, Skik og Sæder, / Som her beskrives hver for sig, / Gaar i sin' egne Klæder. / Jeg haver ey stafferet dem, / Med Glantz af fremmed Farve, / Men alting ført saaledes frem, / At hver sig selv kand arve. / I Verden øves selsomt Spil, / Best bider gammel Vane, / Men Folk maa gjøre hvad de vil / Saa galer dog min Hane. / Vil derfor nogen blive vred, / Det er mig lige meget; / Jeg har en god Samvittighed, / Saa har enhver sit eget« (I s. 19). Han serverer udblødet sej, fladbrød, spegeskinke og grød, fordi han »Var aldrig af fremmede Mester oplærdt, / En Suppe paa Fransk til at koge« (I s. 21). Det svarer til den nogenlunde samtidige danske Jørgen Sorterups holdning til antik mytologi og barok pragtstil i »Nye Helte-Sange« 1716. Måske er det led i Dass' jævne tankegang, at »Nordlands Trompet« slutter uden egentlig løftelse i kompositionen, da stoffet er udtømt. Det kan også forklares i digtningens stykkevisse tilbivelse (som der redeføres for i tidligere udgaver, men ikke i denne!).

Dass' *verdslige lejlighedsdigte*, hvoraf Julius Paludan i 1887 nærmest ville henregne adskillige under kategorien lirekasseviser, er heller ikke uden gode pointer. »Confect efter Maaltid« (I s. 137 ff.) er et skælmisk dåbsdigt om det lille ukendte menneske, der så uformodet kom til bygden. »Sølvbergimet« (I s. 162 ff.), et ironisk digt om det forventede økonomiske opsving ved anlæggelsen af en malmmine i Nordnorge (med advarsler mod prisjobberi), kunne med udskiftning af få ord anvendes på det 20. århundredes norske olieeventyr. Den litterære »Censur over Anders Bording« fra 1706 rummer gode iagttagelser af danskernes poetiske mesterskab: »Aarsagen er fordi / Hvert Ord der fører frem, / Een Geist der findis i / Og har sin rette Klem. / Det ikke tvungen er« (I s. 202). Og rimbrevvekslingen med Dorothe Engelbretsdatier (I s. 267 ff.) er et rørende vidnesbyrd om to beskedne digteres af-sides placering i litteraturen, Dorothe på grund af sit køn, Dass på grund af sin fjerne bopæl. Et begravelsesdigt, »Liig Lagen« 1681, foregriber i ordsproglig formulering Kingos gravskrift over Niels Juel: »Her ligger den hvis ord och eed / I Sandheds Sold var sicted / Som

viget ey en nagels bred / Fra det han sig forplicted. / Hans Ja vaer Ja och blev et Ja / Mand kund sig paa forlade / Han gich ey sine Løfter fra / Waer det ham en til Skade« (I s. 293). »Begravelses-Vise« 1701 over Dass' svigermøder er en både realistisk og allegorisk skildring af den 80-åriges legemlige forfald med god og klar kristelig trøst (I s. 326 ff.). »Herr Jonæ Gravskrift« 1671 (I s. 284 f.) giver Dass anledning til - med den uundgåelige bibelske parallel til navnet - at forsikre, at druknede på dommedag skal opstå af havets bund og kaldes til forhør såvel som de, der hviler i en kendt grav på landjorden, - nok en ofte nødvendig trøst over for nordlandske fiskerenker.

Udgavens to sidste bind rummer Dass' kristelige poesi. Hans »*Bibelske Viise-Bog*«, trykt 1711, består af bibelballader mest fra Det gamle Testamente. De lutherske *Katekismesange*, trykt 1715, gendigter og udlægger de ti bud, trosbekendelsens artikler, fadervor og dåbs- og nadversakramenterne, - enkelt, forståeligt, men uden videre digterisk særpræg. »*Trende bibelske Bøger*«, trykt 1723, gengiver historien om Ruth, om Esther og om Judith i rimkrønikelignende (dog ikke monologisk) stil; Dass fremhæver og forsvare i indledningsdigtet »Til Læseren« med yderligere eksempler fra Bibelen resolut handlende kvinder og deres eftermæle i historien: »Hvi skulde Qvinder miste sit, / Du vil dog icke miste dit / Hvad du har self forhvervet, / Saa bør ey heller Qvindens Roes / At graves ned i Myr og Moes / Og ligge der fordærvet« (III s. 13). Som bekendt har Holberg en lignende fordomsfri vurdering af kvinders evner på tværs af sin tids konventioner. *Evangliesangene*, skrevet 1674-81 og trykt 1723, følger kirkeåret som en serie prædikener på - habile - rim. En ballade om Lazarus og den rige mand (III s. 310 ff.) gør indtryk ved sine klare situationsrids, og i en vise om Phariseeren og Tolderen lader Dass den førstnævnte forsikre, at han skam betaler tien-de af al sin naturalieløn, selv af »hver et dilde-blad«, han sætter på sit bord, - en levendegørende (og ubibelsk) detalje (III s. 345).

Som lyriker rækker Petter Dass hånden bagud til Lyschander og Bording og fremad til Brorson og Stub, går altså stort set uden om den danske højrenæssance hos Arrebo og højbarok hos Kingo. De to sidstes fantasirige orddannelser optager eller efterligner han ikke, og han forsøger sig ikke meget i kunstfærdig veltalenhed eller pompøs sætningsbygning. Sammenholdt med Arrebos »Hexaëmeron« er Dass' bibelske vise »Om Skabelsen« (II s. 11 ff.) enfoldig og umiddelbart fattelig. Flere viser går på Kingoske versemål - »Far, Verden, far vel« (I s. 353 ff., II s. 70 ff.), »Nu rinder soolen op« (III s. 298 ff.) - men de udfyldes uden Kingos styrke. Til gengæld mestrer Dass de mere naturligt flydende og uanstrengte rytmer og kan ligefrem spille klokkespil med rimene (se III s. 335 f.). Hvor Arrebo og Kingo tror poetisk på deres antikke gude- og helteskikkelser, gør Dass det ikke. Når han skriver Æolus, Aurora, Neptunus, Jupiter, Bacchus osv. (se f.eks. I s. 29 og 45), er navnene simpelthen direkte oversættelige til: vind, morgen, hav osv. Og i »Liig Lagen«-digtet har Dass en stilfigur, der er barokken næsten totalt fremmed: underdrivelsen. Det hedder om den af-døde præst, at han også hjalp de syge med medicin og plastre: »Han gaff alt hvad de bad ham om / Alt, var det noksaa dyre / Men den Betaling han bekom / Den kunde han vel styre« (I s. 292). Her skinner det nationale, det vestnordiske igennem, sagaernes og Heims-kringlas sind, i grel modsætning til den europæiske baroks kraftudladelser.

Den nye udgave af Dass' »Samlede verker« er ambitiøs i det ydre, en prestigesag i statelige bind, støttet af Norsk Kulturfond, ødselt trykt på godt papir, med udvalgte illustrationer fra 1892 af Thorolf Holmboe til »Nordlands Trompet« og nye illustrationer til resten ved moderne norske kunstnere. Hans Gerhard Sørensens træsnit til katekismesangene i bind II forekommer mest kongeniale med digteren.

Initiativet med en moderne norsk oversættelse af Dass' latinlyrik og en teologisk polemik

er fint. Udgavens øvrige omgang med teksterne ligger desværre ikke i samme høje ambitionsniveau. Efter den ortografisk normaliserede, men ellers kritiske Dass-udgave af A.E. Erichsen 1874-75 har D.A.Seip i dette århundrede udsendt »Nordlands Trompet«, Evangeliesangene og to bind Viser og Rim i tidssvarende videnskabelige enkeltudgaver, i vekslede typografi. Enkeltudgaver af resten af forfatterskabet er i arbejde eller under overvejelse. Det tager sig bagvendt ud at sende en samlet folkeudgave på markedet, før filologerne har gjort grundarbejdet. Den modsatte fremgangsmåde havde været rimeligere: først en videnskabelig udgave (gerne i beskednere udstyr) og så behørigt kommenterede enkeltudgaver til læge læsere. »Samlede verker« savner udgivelsesmæssig konsekvens. Der bringes normalt optryk af de ældste tryk i disses egen ortografi, men ved Evangeliesangene følges Seip, hvis tekst går tilbage til et håndskrift (med lille begyndelsesbogstav i substantiverne), dog med større hensyntagen end Seip til et 1723-tryk. Hvor og hvorledes tillader udgaven ingen indsigt i.

Indledningerne til de enkelte tekster har Sverre Inge Apenes besluttet sig til - eller er blevet bedt om? - at skrive i en pseudofolkelig stil, således med tænkte replikker af Dass (I s. 13), med tiltale af historieløse eller mindre begavede læsere (I s. 133 f.) og i en pågående forkyndende tone ved de kristelige digte (værst III s. 193 f.). Det kunne gå an, hvis indledningerne indeholdt den nødvendige information. Det gør de ikke. Den eneste tekst, der er trykt i Dass' levetid, Dale-Viisen, får man ikke trykåret 1683 på nogen steder i udgaven, hverken i tidstavlen i bind I eller ved tekstgengivelsen; det må man så slå op i den ene af udgavernes (Heggelund) afsnit i »Norges litteraturhistorie« 1974 (I, s. 441). Indledningerne fortæller ike om overleveringen og kun ligesom tilfældigt dateres enkelte af teksterne. Er det virkelig ufolkeligt at være præcis?

Endnu værre er det, at tekststrykkene skæmmes af en del meningsforstyrrende fejl, som f.eks. »nien« (I s. 37) for »meen«, »til« (II s. 170) for »tit«, »biunder« (III s. 294) for »biuder«. Med forbløffelse erfarer man, at Nicodemus var en »and af slegt« (III s. 306), naturligvis forkert for »mand«! Én fejl kan kontrolleres i udgaven selv, fordi forpermens inderside i alle bind prydes med en facsimile af håndskriftet til »Alle gamle lappaliers begrafvelse«: her skal der i digtets linje 11 læses »et«, ikke »er« (som i I s. 282). Nogle af fejlene kommer ind ved gal tydning af fraktur, der som også bekendt i Danmark er mesopotamisk for yngre læsere. Andre fejl er utilstodeligt sjuskeri, således den rytmeødelæggende gentagelse af »var« (III s. 15), de upassende bolle-å'er (I s. 283, III s. 44), de umulige former »bevists - prists« (II s. 339) for »bevisis - prisisk« og kludderet med ombrydningen af linjen for 1691 i tidstavlen (I s. 10).

Kommentaren er knap, indskrænket til et minimum. Som dansk læser forstår man nok tit flere ord end den moderne nordmand. Flere bibelhenvisninger kunne have lettet nutidens sædvanligvis bibelvankundige læsere tilegnelsen. Eksempelvis kommenteres rørdrum naturhistorisk (I s. 320), men oplysning om, at den pågældende strofe parafraserer Davids salme 102, turde dog her være vigtigere end rørdrummens tilhørsforhold til hejrefamilien.

Ydermere er kommentaren nærmest fortløbende i bindene, begynder altså ikke konsekvent forfra med hver tekstenhed. At »Rasmus« er en særlig stærk bergensisk øltype belæres man om ved »Nordlands Trompet« (I s. 55), men den læser, der i samme bind kun er interesseret i digtet om »Ny Bergen«, må gætte sig til meningen af, at byens flittige genopbyggere tilbydes »Brendviin og Rasmus« (I s. 249). »Flaver« - nogle særlige vindstød - forklares af Dass selv i »Nordlands Trompet« og suppleres i en note (I s. 29); det skal læseren åbenbart have præsent senere i bindet ved diverse lejlighedsdigte (I s. 274 og 290). Hvem andre end anmeldere finder på at læse disse tre bind i ét stræk? Her svigtes de læge læsere, udgaven

sigter imod. Omvendt forklares »hvis« - hvad - ved norsk »hva det« først i bind II (s. 99), skønt denne ældre betydning forudsættes adskillige steder i bind I (allerede s. 18).

Det må også beklages, at der ikke er nogen form for registre, ordlister eller samlet indholdsfortegnelse.

Heggelund og Apenes har glædet den nordiske læseverden ved at lægge det ganske korpus af Dassiana frem, men tillige ærgret ved ikke at gøre det så perfekt som ønskeligt. Trods et vist misforhold mellem ydre og indre vil Petter Dass' »Samlede verker« I-III utvivlsomt i overskuelig tid stå som standardudgaven af den gamle nordlandske barokdigter.

Flemming Lundgreen-Nielsen

Johan de Mylius: Myte og Roman, H.C. Andersens romaner mellem romantik og realisme. En traditionshistorisk undersøgelse, Gyldendal 1981, 287 s.

Med denne disputats har Johan de Mylius beriget forskningen med en samlet skildring af H.C. Andersens indsats som romanforfatter i dansk litteratur. Den monografiske behandling af denne opgave er vanskelig, fordi romanerne litteraturhistorisk set ikke udgør nogen sammenhængende helhed. De fordeler sig med tre ungdomsromaner: *Improvisatoren* (1835), *O.T.* (1836) og *Kun en Spillemand* (1837) og så de spredte manddomsværker *De to Baronesser* (1848), *At være eller ikke være* (1857) og *Lykke-Peer* (1870).

Det har ikke været Mylius' hensigt at skildre romanerne i deres sammenhæng med det øvrige forfatterskab, forfatterbiografien og forbillederne. Her er ikke tale om en tekstrettet monografi, hvori forfatterskabet, tiden og personligheden er den overordnede sammenhæng. Mylius søger længere ud i sit forsøg på at etablere en åndshistorisk sammenhæng, der rækker fra slutningen af det 18. århundrede og til vor tid. Gennem tretten kapitler følger vi dette projekt. I det første kapitel gør han rede for en opfattelse af den litterære tradition som et udtryk for en proces betinget af vekselvirkningen mellem fortid og nutid. Den litterære forsker står ikke udenfor tiden, han er selv parthaver i problemstillingerne, og derved bliver traditionen det overordnede, deduktive begreb og romanerne tidsbetingede manifestationer af en samlet historisk proces, hvis virkninger er mærkbare helt ind i det tyvende århundrede. Mylius søger i virkeligheden ikke at påvise, hvad H.C. Andersen var som romanforfatter *sui generis*. Han er på jagt efter de elementer af absolut konstans i traditionen, der peger ud over den historiske begrænsning mod en overtidslig sfære. »Traditionen kan i den forstand rumme absolut konstans, som dens alternativer kan udtrykke grundlæggende erfaringer og tilstande, som kan aktualiseres under forskellige forhold«. Derfor bliver litteraturhistorien ikke til et møde med traditionen, men til en formidling af den, altså en form for bevidsthedshistorie.

For undertegnede at se er det en betænkelig påstand at ville udestillere visse problemstillinger af et historisk forløb og ophøje dem til elementer af absolut konstans. Derved bliver traditionen næsten et overordnet filosofisk begreb, der egentlig er ahistorisk i sit væsen. Denne tendens sætter sig igennem i disputatsens indledende afsnit, hvor der lægges nogle gevaldige tværsnit gennem den danske litteraturhistorie. Der opereres håndfast med nogle forenkledte problemstillinger, som om traditionen lader sig beskrive ud fra to hovedlinjer: en naturalistisk / realistisk og en mytisk. Til de mytiske skribenter regnes Stuckenberg, Dalgas, Claussen, Johs. Jørgensen, Johs. V. Jensen, Albert Dam, Karen Blixen og Martin A. Hansen m.fl. Man må ud fra denne beskrivelse af de to alternative linjer i dansk bevidsthedshistorie kunne drage den konklusion, at Aage Henriksen-skolen og de marxistiske ideologi-

kritikere er ved at dele riget imellem sig, således at vi til sin tid kan få to former for litteratur-historieskrivning: en materialistisk-realistisk og en mytisk-idealisk.

De to alternative holdninger kan efter forfatterens opfattelse føres tilbage til en fælles basis i 1830'erne, hvor det modernistiske syndefald finder sted og romangenren for alvor etableres herhjemme. Mylius' arbejde med H.C. Andersen udspringer altså ikke af interesse for dennes kunstneriske egenart, men af omhu for den overordnede tradition, dannelsesromanen. »Andersen er valgt til studieobjekt, fordi alternativerne mødes i hans forfatterskab«. Det er efter min mening en dårlig begrundelse, fordi realisme og fantasi, roman og eventyr, nok aldrig har fremstået som alternativer for H.C. Andersen selv. Den opsplittede virkelighed var ikke hans problem på samme måde, som det har været vort. Når Mylius derfor hævder: »Det er en kendsgerning, at Andersen var et splittet og vist nok også et ulykkeligt menneske, og det er akcepteret af mange, at han i samme mål var en splittet og kaotisk forfatter« så rummer dette udsagn kun den halve sandhed.

Derefter går forfatteren over til at give en kortfattet skildring af romanens tilblivelse i Danmark som publikums foretrukne genre. Med udgangspunkt i tysk filosofi og æstetik (Hegel - Vischer - Lukács) søger han at fastslå, at romanen skal være et moderne, borgerligt epos, der skildrer virkeligheden og samfundet, men uden at give afkald på poesien. Romanen opfattes således som en erkendelses- og udtryksform, der ikke blot afspejler det omgivende samfund, men tillige rummer digterens længsel efter helhed. Som en sådan stræben efter en sammenhængende tilværelsesforståelse skal »det mytiske« forstås. Imidlertid må det nok understreges, at begreberne myte og mytisk ikke er entydige begreber. Det mytiske er her anskuet som en bevidsthedskategori, der danner et alternativ til analysen og erfaringen. Dette er nok rigtigt, men det er også en kendsgerning, at mytebegrebet har sin egen historie, og at filosofferne og digterne har været meget uenige om dets anvendelse. Mytetænkningen er nok en del af traditionens indhold, men mytens betydning som redskab for erkendelse er blevet anfægtet, så længe den har eksisteret. Når disputatsens forfatter derfor fører Hegel i marken som den af de tyske æstetikere, der klarest sammenfattede tendenserne i århundredets æstetik, så må man dertil indvende, at Hegel ikke i sin filosofi iøvrigt tillagde det mytiske nogen afgørende betydning. Da Søren Kierkegaard skrev sin disputats *Om Begrebet Ironie* .. benyttede han de posthumt udgivne forelæsninger af Hegel om myten hos Platon. Ifølge Hegels tankegang er den mytiske fremstilling hos Platon ikke en gevinst, men en kilde til misforståelse. Filosofemer er tanker, der kan bringes i overensstemmelse med hinanden, hvorimod myten henvender sig til fantasien. Myten er kun en didaktisk fremstillingsform, der nok kan anvendes som udgangspunkt, men som samtidig bevirker en forurening af tanken: »Ist der Begriff dann erwachsen, so bedarf er der Mythe nicht mehr«.

Det er for mig et spørgsmål, om H.C. Andersen overhovedet har haft et forhold endsiges noget kendskab til indholdet af den tradition, som disputatsens forfatter ridser op i sine indledende kapitler. Den lange redegørelse for Hegels og især Steffens' synspunkter på myten som redskab for erkendelse og den universalhistoriske redegørelse for menneskehedens udvikling fra Mytologisk tid over Heroisk tid til Historisk tid vidner nok om, at universalromantikens begreber blev introduceret i Danmark i 1802, men rejser tillige spørgsmålet om, hvorvidt Steffens overhovedet har haft nogen direkte indflydelse på H.C. Andersen. Han har nemlig ikke således som Kierkegaard og Grundtvig foretaget indgående studier i mytebegrebet, og han anvender ikke myten som en selvstændig bevidsthedskategori; men han havde tidens almindelige indsigt i græsk og nordisk mytologi og brugte denne viden som referenceramme for sin digtning. Myten er ikke for H.C. Andersen det samlende udtryk for et menneskes, et folks eller en kulturs selvforståelse. Den ny Aladdin, som forener tro og viden, blev

aldrig taget alvorligt af andre end digteren selv. Grundstørrelsen i hans liv er eventyret, ligesom Aladdin er en eventyrfigur - og ikke en mytisk skikkelse, fordi eventyret fra *Tusind og een Nat* ikke, således som hævdet af Mylius (s.199), er genuint mytisk stof.

Svagheden ved Mylius' opfattelse af myten og det mytiske er, at han udvider begrebet til at omfatte det meste af, hvad der har med identitet, helhed og billedtænkning at gøre - altså uden nærmere indholdsbestemmelse. Mytisk er alt, hvad der ophæver modsætningen mellem billede og refleksion, ligefra den sublime erkendelse af tilværelsens indre sammenhæng og til stilfigurerne i sproget. Faren for en trivialisering og udvanding af begrebet lurer lige om hjørnet.

H.C. Andersen vidste udmærket, at »den mytiske tidsalder« var forbi. Hans kunst er, således som forfatteren omhyggeligt gør rede for det, et forsøg på at forene romantik og realisme i en højere enhed. Hele livet igennem forsøgte han at bygge bro over nogle modsætninger i sit eget væsen og i forhold til den verden han levede i; men han var ikke nogen konsekvent supranaturalist eller mytesmed. Myterne kommer ind i hans digtning, fordi de var en del af hans dannelse. De var simpelthen en stofkilde, som han benyttede. De har indgået som en åbenlys eller skjult referenceramme for al kunstnerisk udøvelse, og de vandrede ind i romanen som en skjult struktur, da den historiske skole i 1820'erne afløstes af den realistiske. Det mytiske kommer således til udtryk som momenter i den episke fremstilling og er tæt knyttet til det ubevidste sjæleliv.

I seks store kapitler gør forfatteren rede for hver og een af romanerne. For *Improvisatorens* vedkommende analyseres hovedpersonen Antonios dannelse til kunstner, og hele bogens moralsk-kritiske analyse af barndommen og opvæksten ses som led i den trefasede udvikling, der er karakteristisk for dannelsesromanen. Mylius gør ikke meget ud af at se kunstnerromanen som en særlig form for dannelsesroman. Han foretrækker Goethes *Wilhelm Meister* for sammes *Den unge Werthers Lidelser* og undgår herved at behandle den særlige og meget nuancerede problemstilling, der ligger i den tætte sammenvævning af temaerne kunst, kærlighed og død; men det er en kendsgerning at kunstnerromanerne stiller dannelsesbegrebet op på en særlig måde og løser det på individets præmisser. Det er også betegnende, at hele tre af H.C. Andersens romaner - *Improvisatoren*, *Kun en Spillemand* og *Lykke-Peer* er kunstnerbiografier, medens det samtidig kun er den første af disse, der af Mylius akcepteres som fuldbåren dannelsesroman. Omvendt ser det ud til, at det mytiske i højere grad gennemtrænger *Kun en Spillemand* end det er tilfældet med *Improvisatoren*, hvori kun grottescenen tillægges afgørende mytisk betydning.

Der er således i Mylius' tænkning over forholdet mellem myte og dannelsesbegreb nogle inkongruenser, som nok var en nøjere undersøgelse værd (jvf.s. 159). Fra myten som udtryk for sand identitet til myten som vrangbillede af virkeligheden, det er udviklingen fra *Improvisatoren* til *Kun en Spillemand*, siger forfatteren (s.135), men samtidig er han ikke sikker på, om ikke slutningen af *Improvisatoren* stiller hovedpersonen i et tvetydigt lys. På s. 106: »Antonio finder skatten som en ny Aladdin og mystikernes indre lys i hulen og får siden i en dannelsesproces til opgave at genfinde sin drøm i virkeligheden«, men på s. 246 tales der om tvetydigheden i romanens slutning. Det er altså ikke Goethes dannelsesroman, men den specielle udformning til kunstnerroman, som romantikken dyrkede, der er bogens egentlige særkende; men hvorfor får vi så ikke en påvirknings- og genrehistorisk redegørelse for kunstnerromanens udvikling fra Novalis og Tieck over Oehlenschläger til Andersen? I *Kun en Spillemand* findes en hel række eksemplariske situationer, lysthuset i haven, kirketårnet i Bregninge, Kildemarkedet og Christians vandring ved nattetide til Glorup slot, der har klare mytiske referencer. De er glimrende analyseret af forfatteren og set ind i romanens helhed; der-

for kan det undre læseren, at forfatteren rask væk affærdiger *Kun en Spillemand* ved at sige, at det arketypiske kun har en illustrativ værdi, ikke erkendelsesværdi. Hvis det er dannelsesromanens banale krav om en opløsning af konflikterne i det dennesidige, der spøger i forfatterens tanker, når han affærdiger *Kun en Spillemand* som analytisk i sit væsen i modsætning til *Improvisatoren*, der er mytisk, så er der al anledning til at overveje, om ikke dannelsesbegrebet trænger til en revision.

Det er muligt, at hele mytebegrebet bryder sammen på en modsætning mellem psykologisk viden og indsigt og metafysisk ontologi. Det gjorde det bl.a. for Kierkegaard, medens det for Andersen stadig er digterisk gyldigt. Religiøs og digterisk erfaring gik i eet for ham. Jeg er heller ikke sikker på, at de tanker, der rører sig i Christians far i bogens slutning, og som af Mylius betegnes som et skrabud for tidens almindelige tænkemåde, ikke rummer essensen af, hvad H.C. Andersen anså for god teologi. Jeg er ikke klar over, om ikke Andersen var mest mytisk, hvor han var mindst dannet. Myten er jo ikke blot et udtryk for helhed, nærvær, sammenfald af det individuelle og det højeste alméne (typen) - myten er tillige et udtryk for splittelse og fald, endeløs strid mellem modsætninger, kamp og undergang. Når *To Baronesser* og *At være eller ikke være* med rette får betegnelsen dannelsesromaner, så hænger dette altså sammen med, at de har et præcist defineret dannelsesmål, og at målet bliver nået; men det bliver de ikke mere mytiske af. De er, som forfatteren selv siger det, besværgelser af romantikken, velmente defensorater, i en virkelighed, der var præget af materialisme. *At være eller ikke være* er den mest regulære dannelsesroman Andersen overhovedet har skrevet - og den mindst overbevisende. Det er nemlig rigtigt, at H.C. Andersen manglede tillid til den forsoning i livet, som er så fundamental for dannelsesromanen. Han siger rent ud, at dette kun er muligt i eventyret, men at virkeligheden i historien (romanen) stiller forsoningen ud i det hinsidige.

Jeg har altså svært ved at fatte, at modsætningen mellem myte og roman kan opfattes alternativt. Der er snarere tale om et dialektisk forhold - en vekselvirkning, hvori de to modsætninger gensidigt udfylder hinanden. På samme måde er der også et dialektisk forhold mellem dannelse og myte. Dannelsen forudsætter, at mennesket på et tidspunkt af sit liv identificerer sig med sine rationelle impulser og overtager sit eget liv. Det mytiske derimod viser hen til irrationelle kræfter i og udenfor mennesket. Det er en skjult struktur, der som en skæbnemagt binder mennesket til et forløb, det ikke selv har valgt. Denne skæbnetænkning fortsætter ud over romantikken og ind i naturalismen. Når Mylius på s. 247 hævder, at Aladdinkomplekset er et dansk bidrag til den moderne mytologi, som de tyske romantikere drømte om at skabe, så må man give ham ret; derimod er det ikke rigtigt, at de forfaldsromaner, som naturalisterne skrev, i eminent grad er antimytiske. Tænk blot på hvilken rolle Aladdin spiller for Herman Bang i *Haabløse Slægter*. Temaet: slægtens forfald og degeneration er nemlig også et mytisk tema, der helt ser bort fra »den optimistiske syntesetænkning«, der efter Mylius' opfattelse hører sammen med dannelsesromanen.

Der er altså ikke noget indlysende forhold mellem myte og dannelsesroman, men det mytiske er tilstede i det nittende århundredes romaner - også dér, hvor man mindst venter at finde det. For H.C. Andersenforskningens vedkommende må spørgsmålet om, hvad H.C. Andersen var i sig selv som kunstner, tænker og menneske stadig være vigtigere at få besvaret end spørgsmålet om, hvad vi kan bruge ham til i den socialiseringsproces, som er dannelsesromanens forudsætning. Der er så mange fine iagttagelser og analyser i Mylius' bog, som gør den særdeles læseværdig, men den er mere optaget af sit bevidsthedshistoriske ærinde end af den kunstneriske sammenhæng, som findes i selve forfatterskabet.

Niels Kofod

Keld Zeruneith: Den frigjorte. Emil Aarestrup i digtning og samtid. En biografi. Gyldendal, 1981. 453 s. Pris 150,- kr.

Hvem er mon den første moderne dansker? Det afhænger naturligvis af definitionen af modernitet. Men med vekslende begrundelser har man i litteraturhistorien set Holberg, Baggesen, Oehlenschläger og Georg Brandes få tillagt titlen. I sin store disputats nominerer Keld Zeruneith lyrikeren Emil Aarestrup (s. 13). Men rigtignok med den pointe, at modernitet ikke ubetinget kan anses for et gode. Denne dobbelthed viser sig i Zeruneiths titel, »Den frigjorte«. Frigørelse er godt, men Zeruneith skjuler ikke omkostningerne. Derved bringer han Aarestrup i selskab med det 20. århundredes modernister. Tvetydigheden eller, om man vil, splittelsen anskueliggøres på bogens omslag. Baggrunden gengiver Aarestrups manuskript til elskovs- og orgasmedigtet »Du! Du! Du Søde!« (behandlet s. 166 f.), et højdepunkt i længsel og poesi, som Aarestrup ikke formåede at fastholde i den hverdagslige virkelighed. Foran digtet luder en ældet halvfed Aarestrup med smilløs mund og borende øjne, - Zeruneith foreslår endog at forstå digterens korpulence som et resultat af trøstspisning, et værn mod tilværelsens meningsløshed (s. 23 og 328), ikke som et udtryk for den kommende naturalismes sansedyrkelse. Bogen har to retninger både i redegørelsen for Aarestrup og hans digte og i fortæller-doktorandens egen ræsonnerende tekst: en positiv og en negativ. Det gør den spændende som en roman af Søren Kierkegaard, men omtrent lige så vanskelig at komme til klar forståelse med.

Zeruneith indleder sin bog med på en temmelig hårdhændet måde at feje sine forgængere til side (s. 15-22): P.L. Møller, Brandes, Brix, Vilh. Andersen, Friis, Billeskov Jansen og Møller Kristensen - die gantske Armee ruiniret auf ein mahl, - dog ikke mere end at de kan fremkaldes til klø endnu engang i anledning af deres manglende forståelse for »Erotiske Situationer« (s. 200-202). Den slags hører traditionelt til disputatsgenren.

Selve sin biografi over Aarestrup deler Zeruneith i fire faser, der markerer både digterens ydre liv og hans projekter. Projekt er sandelig et ord, som på vejen fra Holberg til i dag har forvandlet sig fra en nedsættende til en prisværdig betegnelse. Zeruneith ser tre store projekter: Aarestrups forsøg på at forme sin forlovede/hustru til et liv i jordisk seksualitet løsrevet fra kristelige og borgermoraliske dydssynspunkter, Aarestrups forvandling af sin erotiske livsanskuelse til uforgængelig lyrik (da det første projekt mislykkedes) og endelig hans bestræbelse for at forny sit ægteskab i sølvbryllupsåret (da det andet projekt mislykkedes i tavsheden omkring »Digte« 1838), - det tredje projekt led også skibbrud, og Aarestrup hængav sig derefter til resignation og småborgerlig trøstspisning. I Zeruneiths fremstilling forbindes de tre projekter med Aarestrups ydre biografi (med støtte i tidligere forskning) og navnlig med hans indre linje, der beror på Zeruneiths sensitive nærlæsninger og egen komponerende iagttagelse. I kortlægningen af den indre biografi fremlægger bogen tolkninger, der vil blive stående.

Kapitlet *Forlovelsesbrevene* (s. 83-124) redegør overbevisende for, hvorledes Aarestrup som en hel Johannes Forfører manipulerer med sin forlovede, kusinen Caroline, for at liste hende ud af den borgerlige dydsforestilling og frigøre hende til et paradis af jordisk sanselighed, bl.a. ved så djævelske midler som religiøst billedsprog anvendt antireligiøst og den traditionelle ægteskabsinstitution omdannet til ramme om og dække for denne i bogstavelig forstand skam-løse sensualisme. Skønt allerede Vilh. Andersen så Aarestrups slægtskab med de Kierkegaardske æstetikere (III. da. Lit.hist. III, 1924, s. 408), er det Zeruneiths fortjeneste i detaljer at have eftergået dette Aarestrupske projekt og tilmed fremstillet det i en underholdende form med Aarestrup som definitiv hovedperson. Unægtelig lod en helt anden

brevroman sig uddestillere, hvis man tog Carolines synsvinkel, den tids seksualmoral og lægevidenskabelige stadiet i betragtning. Caroline fik i sit ægteskab 12 børn foruden nogle aborter, mens Aarestrup nedkom med skønhedsberustet lyrik. Zeruneith vælger klart Aarestrups side og kan derfor uden videre misbilligelse nævne, at Aarestrup dybest set var optaget af at tilfredsstille sit eget jeg (s. 97 og 102), hvilket lidt senere munder ud i en opgørelse af Aarestrups omkostninger ved at ville leve det liv, Fr. Schlegel havde skildret i romanen »Lucinde« 1799 (s. 146 f.).

Koncentrationen om Aarestrups åndelige lidelser fører så Zeruneith over i disputatsens næste hovedstykke, *gennemgangen af Aarestrups rejse 1832* og den derover skrevne digtnovelle, »Erotiske Situationer«. Zeruneith gør grundigt op med myten om lægens forelskelse i sin dødssyge patient, komtesse Amalie Raben, og viser, hvorledes Aarestrup i stedet på rejsen ved fraværet fra hustruen fremelskede et erotisk fantasiliv, der nok kunne omsættes i poesi, men desværre ikke til virkelighed: gensynet med hustruen bliver ikke til en realisation af forlovelsesprojektets frigørelsesparadis. Først senere, hævder Zeruneith, da skuffelsen efter hjemkomsten var manifest, gjorde Aarestrup i digte den afdøde komtesse til sit »erotiske idealbillede i en sanselig ophøjethed« (s. 169). Ved en nytårsfrokost i 1834 med bl.a. Christian Winther besluttede Aarestrup så at sublimere sine hjemløse passioner i offentlig poesi.

Det leder til disputatsens litteraturvidenskabelige højdepunkt, gennemgangen af »*Erotiske Situationer*« (s. 199-245). Med overbevisende kraft i både overblik og enkeltanalyser afviser Zeruneith, at Aarestrups versnovelle skulle være forlist og dermed lovligt bytte for moderne rekonstruktører. Tværtimod: den er præget af en ikke-episk, tematisk og kompositorisk enhedstanke, »det modne, gennemførte resultat af Aarestrups poetiske indvendiggørelse« (s. 199); Aarestrup ville skrive en novelle - og gjorde det også (s. 203). Zeruneith anvender i sin nærmere argumentation med udmærket udbytte Goethes novelledefinition: »eine sich ereignete unerhörte Begebenheit« (s. 205 f.), her sammenstødet mellem den borgerlige verdensorden og det individuelle. Novellen får derved sammenhæng på et højere plan end den versificerede underholdningsfortællings - ganske som Oehlenschläger i »Jesu Christi gentagne Liv i den aarlige Natur« gennem usammenhængende enkelt digte om naturens kredsløb fik gendigtet Kristi liv, og ganske som symbolisterne halvanden generation efter Aarestrup transponerede deres stemninger til tilsyneladende atomistiske metaforer, - en digt- art, hvis teori kort og fatteligt er skrevet af Valdemar Vedel i artiklen »Suggestion og Symbol i Digtning« (Tilskueren, feb. 1894). Udviklingen i »Erotiske Situationer« har Aarestrup selv sat på formel i et notat, Zeruneith gengiver: »legende, drømmende, sværmende, elskende, døende, digtende« og betegner som en cirkulær bevægelse: »jeg'et slutter, hvor han begynder« (s. 211). I sit dygtigt gennemførte forsvar for novellens bevidste komposition kommer Zeruneith dog ikke udenom, at de fire faser *tilnærmelse - hengivelse - død - poesi* er svagest repræsenteret i sidste (og for hans tese afgørende) led. I novellens slutning antydes overgangen fra liv til poesi i »Hvilestedet«, men rent faktisk får døden det sidste ord i de resterende tre digte. Zeruneith opfatter denne tildækning af det egentlige motiv som en ekstra fin pointe, hvor samtiden og hans forgængere i forskningen så en defekt. Hvis Aarestrups raffinementer først kan forstås efter 1960-70'ernes modernisme, kan hans novelle på en måde nok siges at være forfælt i udgivelsesåret 1838.

Zeruneith sammenfatter sin analyse af novellens gang i et bestemt tilværelsessyns kategori, den poetiske erindringsdrøm (s. 243). Herefter går han over til at gøre Aarestrup til en forfader til modernismen i kapitlet *Den æstetiske metafysik* (s. 246-289). Herved forstår Zeruneith en æstetisk lyst, der erstatter et kristeligt livssyn og transcenderer en ellers ufordragelig skæbne, en lyst, som på udtrykssiden demonstreres i Aarestrups store sproglige og komposi-

toriske præcision (s. 246). Zeruneith giver nogle gode eksempler på Aarestrups æstetiske samvittighed i undersøgelser af hans sanseliggørende metrik, individualiseringen af metaforik og symbolik og endelig spændingen mellem sprogrytme og metrum. Disse afsnit er særdeles instruktive.

Videre mener Zeruneith, at Aarestrup allerede med »Digte« 1838 var udrændt og på vej over i den borgerlige virkelighed. Skuffelsen over den totale mangel på offentlig respons slog således ikke digteren Aarestrup til jorden - i den indre biografi var projektet opgivet før udgivelsen (s. 321). Resten af Aarestrups liv kan Zeruneith ikke trække mange gnister af, - det er udebben, ugidelighed, trøstspisning og magelig borgerlighed. Hans digtning bliver lejlighedsvers og negative politiske digte (der behandles i et stedmoderligt kort appendiks). Treårskrig og grundlov kunne ikke begejstre ham.

Keld Zeruneiths disputats er en stor, overmåde grundig bog om ét af de mindre danske forfatterskaber rent kvantitativt. Fortjener Aarestrup overhovedet så megen opmærksomhed? Zeruneith mener ja, med vekslende litteraturhistoriske argumenter. I Aarestrups forlovelsessommer 1826, ifølge en note århundredets varmeste, undfangedes forudsætningerne for den moderne danske elskovsdigtning (s. 96). Aarestrup har leveret dansk litteraturs første skitseudkast til impressionismens metodik (s. 111), - hvad der altså diskvalificerer Ewalds katalogisering af kvindebryster i »Levnet og Meeninger« og Jens Baggesens ditto af kvindehæle i »Labyrinten«. Aarestrups skæbne kan belyse det borgerlige samfunds udviklingsmuligheder og immanente spaltningshistorie (s. 139). Han skabte som en modernist før modernismen et nyt æstetisk verdensbillede over de fortrængte sanser (s. 371). Brandes havde i sin tid set Aarestrup som en art prænaturalist på grund af hans anatomiske præcision. Zeruneith finder, at han forberedte et meget mere moderne gennembrud end Brandes-fløjens.

Zeruneith hæver også Aarestrup ud af datiden og foreslår, at hans livsløb kan opfattes som typisk for det moderne, nemlig Gud- og idealforladte, menneske. Han var konstitutionelt disharmonisk (s. 16), ingen uskyldig sansenyder. Han synliggør en »radikal, nutidssvarende bevidsthedsdannelse« til belysning af »et helt sekels udvikling, dets konflikter og løsningsforsøg« (s. 13). Han er både periodetypisk, en »eksemplarisk skikkelse« (s. 33), og har symptomalt tegnverdi for os endnu i dag (s. 371). Følgelig bliver Zeruneiths biografi ikke kun beretningen om et særpræget individ, den bliver *pronominal*. Udtrykket, der er et lån fra Aage Henriksen, som atter har lånt det hos Aage Schiøttz-Christensen, bruges på s. 350 og burde nok være indgået i bogens undertitel. Traditionelle biografiske oplysninger indeholder fremstillingen kun, når de har betydning for den indre og typiske biografi.

»Den frigjorte« er usædvanlig velskrevet, med en række sugende rigtige formuleringer holdt i et sprog, der slutter tæt om Aarestrups og fortællerens stemninger. Zeruneith lægger sig ikke i et begrænset akademisk stilniveau, men opnår æstetisk effekt ved at pendle mellem patos og lavstil og ved overraskende synsvinkelskifter undervejs. Der er både trolddom, afgrund og drøm i hans disputats, på baggrund af et upåklageligt lærd noteapparat bagi. Men ingen sol uden pletter. Hvad vinder dansk litteraturvidenskab monstro ved overflødige anglicismer som »lift« (s. 53), »failure« (s. 28), »first class« (s. 61), »break« (s. 280) »out-cats« (s. 405). Eller ved modevendingen »åbne op« (s. 219), - igen efter engelsk, det sprog, der i øvrigt ifølge litteraturlisten har givet Zeruneith flest titler om romantikken som bevægelse, skønt angelsakserne ikke normalt anses for specialister i kontinental romantik. Undertiden går der også æstetisk metafysik i Zeruneith: hvad skal man stille op med en påstand om, at »denne skæbne (...) tænkte videre over ham på den fornægtede verdens vegne« (s. 135)?

Zeruneiths påvisning af hovedgangen i Aarestrups liv, hans projekter, kurven i de »Erotiske Situationer« og i »Digte« 1838 i det hele taget kan der næppe rokkes afgørende ved. Han

behersker sit stof og sit eget udtryk. Men river man sig løs af hans fortællers tryllekreds, kan man nok tvivle på den enestående pronominal værdi af Aarestrups liv. Tankegangen bag Aarestrups projekter er langt fra ny i 1820'erne. Lignende projekter er iværksat fra individualismens europæiske gennembrud omkring 1750, i Danmark (som klarlagt af en række forskere) af Ewald, Baggesen, Staffeldt og Grundtvig. Af dem ligner Aarestrup i sit forlis Staffeldt, med hvem han deler en upassende interesse for det antiborgerlige og frivole, en gennemreflekteret livsholdning og en grundlæggende disharmoni. Hvorfor er det ikke Staffeldt, som er oldefaderen til skaren af midtpunktløse modernister i det 20. århundrede? De andre guldalderforfattere reddede sig, ligesom de fleste af Aarestrups egen generation, over i en eller anden forståelse af tilværelsen, som var til at leve med eller ligefrem til at leve og kæmpe for. Grundtvig gjorde endog i 1815-pjecen »Imod den lille Anklager« op med et lignende erotisk projekt som Aarestrups, da han fandt det hos den tyske romantiker Novalis. Det Aarestrupske forløb er hverken i indre eller ydre biografi opsigtsvækkende nyt.

Hertil kommer, at Aarestrups projekter set på afstand forekommer utroligt indsnævrede. Det hele gik ud på at tilfredsstille sanselige lyster uden videre hensyn til biologiske og borgerlige omkostninger: seksuelt og artistisk, til sidst gastronomisk. Lad være, at de andre guldalderfolk, der troede på en mening i og med tilværelsen, i moderne øjne kan synes naive. De fik dog kraft af deres overbevisning til at gå ud i virkeligheden for at udrette noget med deres forfatterskab, hver på sit felt, - Oehlenschläger, Hauch, Ingemann, Grundtvig. Aarestrup traf tilsyneladende aldrig på en sag, han kunne sætte over sig selv. Zeruneiths disputats om ham er skrevet med en vældig nøjagtighed i efterkontrollen af alle faser, trin, kategorier, planer, forskydninger, stadier og skred i hans indre liv, men selv ikke denne store videnskabelige behandling, med dens velgørende udblik til Aarestrups omverden (især Kierkegaard) og til nutidsforskningen (i noter), kan helt overbevise om, at digteren er så megen omtale værd. I betragtning af skønheden i den Aarestrupske poesi vil man naturligvis ikke i dag ubetinget tilslutte sig J.L. Heibergs bemærkning om, at der altid var noget svinsk i hans lyrik (citeret s. 316, se også s. 419 note 7). Men på tværs af Heibergs forargede sprog kommer man ikke udenom, at han kritiserede Aarestrup på et centralt punkt. Det hele forfatterskab drejer sig om for lidt: at Aarestrup kan elske pigerne og / eller skrive digte herom. Zeruneith har på godt og ondt kædet sin bog sammen med en selvoptaget og påstået selvgyltig, men mislykket livsførelse hos sin hovedperson.

Under bogens forskellige teser om Aarestrup ligger der en ambition, artikuleret navnlig i indledning og afslutning, om at forny og genføde genren biografi. Det er Zeruneiths projekt, hvorom han lancerer forskellige meninger. Han tager afstand fra den pedantisk positivistiske mælkeægningforskning - og kan i dette tilfælde slippe godt fra det, fordi forgængerne har gjort det arbejde for ham. Meget vel. I stedet vil han se det hovedløse forfatterskab med dets enlige komponerede digtsamling som én stor tekst af en handlende jeg-fortæller, der behøver en distanceret analytisk-komponerende bevidsthed til at udlægge jeg'ets handle-måde og bevæggrunde (s. 27). Zeruneith tilbyder her sin tjeneste som en slags episk fortæller med »indlevelse, selvbeherskelse, fleksibilitet« (s. 26). Sit objekt, digter-jeg'et, identificerer han først med den *biografiske* Aarestrup (s. 28) for derefter at erklære *Aarestrup* for at være »en samlende metafor for alt, hvad der bærer hans navn« (s. 29). Biografier over samlende metaforer er ikke en kendt genre. Sammenfatter man, hvad Zeruneith faktisk gør, i et lidt mindre kantet udtryk, skriver han en indre, en eksistentiel biografi.

Det kan være fortræffeligt og belærende at se Aarestrup som romanfigur, og fodnoterne garanterer vidtgående for autenticiteten. Men projektet har sine farer i retning af, at videnskabsmanden bliver (med)digtede kunstner, og dem har Zeruneith ikke ganske undgået. På

s. 68 aner den episke ræsonnør således i »et glimt« de ellers sparsomt dokumenterede egen-skaber hos faderen Jørgen Aarestrup; i næste afsnit øjner fortælleren tydeligere »konturer«; nederst på siden kan faderen så i fortællerens øjne genopstå »i en højere, mere kvalificeret potens« i sønnen. Skredene hidføres af fortællerens stigende overbevisning om sin egen tolkning, ikke af håndgribelige vidnesbyrd, - selv nævnte Aarestrup så godt som aldrig sin fader. Moderen nævnte han simpelt hen aldrig med et ord, alligevel mener fortælleren, at Aarestrup ved at gifte sig med sin kusine søgte ind i moderens borgermiljø og slægt (s. 81). Og hvorfra véd fortælleren mon besked om, at Aarestrups øjne i daglig omgang (når han ikke var på forlystelsesophold i København) var »anderledes hvasse og stikkende« (s. 417)?

Den episke fortæller kobler sig også ind på behandlingen af Aarestrupsteksterne. I analysen af et (kunstnerisk ubetydeligt) ungdomsdigt, »Til Rosentræet i Lauras Vindue« beretter fortælleren om situationen: jeg 'et fantaserer i højspændt romantisk stil om den frodige nyvandede potteroses fraværende herskerinde og lader sig ude på gaden tilvinke håb fra rosenbladenes grønne farve. Zeruneith skriver så: »(...) idet hans håb om at kalde den elskede selv frem i vinduet skuffes, foregår der efterhånden en omlægning i synssansen, så han nu i glasset får øje på sig selv og sit begærs genspejling« (s. 63 f.). Denne redegørelse må læseren uden Aarestrups digt ved hånden forstå som et referat af dets slutning. Det er den ikke. Aarestrups tekst er desværre mere konventionel med sin afmægtige tolkning af rosenbladene grønt; glasset er udtrykkeligt ikke et spejl for nogetsomhelst i Aarestrups tekst, men tværtimod en velgørende passabel vej for ynglingens længselsfulde blik. Det er fortælleren, der har gjort Aarestrups poem bedre og dybere og modernistisk.

En generel anke mod den nye indre biografi hos Zeruneith er, at den i hans praksis har tendens til at underbetone en kunstnerisk vurdering. Alt materiale, der kan belyse indre liv, er tilsyneladende lige interessant, - en tendens, man ellers især kender fra psykoanalytikerens forsøg i litteraturforskning. Naturligvis kan man ikke i et så stykkevis skrevet forfatterskab som Aarestrups forvente æstetisk karaktergivning for hver tekst. Men Zeruneith ordner udpræget teksterne efter deres psykologiske interesse og forbiser, bortset fra udvalgte enkelt-eksempler, den kunstneriske. Han registrerer omhyggeligt glid og skred i billedsproget, men hans ræsonnerende og analytisk-komponerende iagttagelse vil ikke sige, om han finder noget originalt eller konventionelt. Kunne den vekslende kunstneriske kvalitet af digtene i »Erotiske Situationer« ikke have dannet yderligere en kurve til udhævning af den indre gang? Læsere kan godt blive usikre på, om det er Aarestrup som den enestående lyriker eller Aarestrup som et vel interessant, men langt fra enestående eksempel på en æstetisk oprører, der er overbegrebet i værkets samlende metafor. I en nok så pronominal biografi over en digter kunne man nok kraftigere forvente en dokumentation for, at denne digter virkelig har formet ordkunstværker, det endnu i vor tid lønner sig at studere og nyde. Man kan også undertiden komme i tvivl om berettigelsen af, at fortælleren med fast hånd ekskluderer romancer, lejlighedsdigte og de politiske vers. Omvendt kan nogle af de digte, Zeruneith opfatter som sandhedsvidnesbyrd om digterens indre liv, udmærket skyldte den litterære tradition så meget, at de falmer som bekendelseslyrik. Som periodens tidsskrifter og »Nytaarsgave«-litteratur viser var enhver nogenlunde kvik akademiker i guldalderen i stand til at gøre vers ved at trække på det store offentlige lager af billeder og rim. Man savner i »Den frigjorte« en sammenføring af Aarestrups psykiske gennembrud med det/de kunstneriske i selve den episke fremlægning.

Til sidst et hjertesuk: det er og bliver hensynsløst over for læserne at udgive en så stor og fyldig bog uden et personregister. Hvordan i al verden skal kommende benyttede finde frem til alt det fortrinlige lærdomsstof og de spændende diskussioner, der er samlet sammen i no-

terne? Herunder eksempelvis hele små digtanalyser som den af Staffeldts »Indvielsen« (s. 396 f.).

Flemming Lundgreen-Nielsen

Sven Møller Kristensen: *Georg Brandes. Kritikerens, liberalistens, humanistens, Gyl-dendal 1980. 187 sider.*

Bogens undertitel signalerer tre ærinder: hvad *skrev* han, hvad *ville* han og hvad *stod* han for, - kritikerens, liberalistens og humanistens. Til det mål begynder SMK - ligesom i sin tid Vilh. Andersen - *indefra*, med at læse forfatterskabet for her at erfare, hvad Brandes *mente*. Ganske vist har SMK også været om bord i Brandes-forskningen og brevbunkerne, »men studiet af en skribents forudsætninger og udvikling giver let et indtryk af noget mosaikagtigt ved personen, en samling disjecta membra, de utallige impulser han har modtaget af bøger og andre skribenter. Enheden, personligheden og værket, truer med at forsvinde.« (s. 8). - I denne introduktion til forfatterskabet kommer Brandes derfor hyppigt selv til orde i - ofte slående - citater, »jeg har gjort mig umage for at være neutral, at lade Brandes tale for sig selv, uden at kommentere.« (s. 9). Men citaterne er rigtignok noget små og sammenbragte, så selv om bogen udmærker sig ved sin brede belæsthed i det mere end 60 år lange forfatterskab, har den ikke undgået det mosaikpræg, som lægges den komparative tradition til last. Hvad det gælder om er imidlertid, at brikkerne ligger rigtigt.

SMK har bygget sin bog op over en række gode detailagttagelser, som han uden at ryste på hånden summarisk forstørrelser til synsvinkler for hele forfatterskabet. »Denne betragtningsmåde ligger fast hos Brandes i hele det senere kritiske forfatterskab« hedder det om sammenhængen mellem det uendeligt små og det uendeligt store, og det er måske sandt; i hvert fald henter fremstillingen kun bekræftelser på de udlagte synsvinkler.

Men mere sandt er det vist, at de *helheder*, som refleksionen mellem det små og det store omsluttedes af, vekslede ikke så lidt. Her svigter introduktionen sin læser, for disse helheder beskriver den ikke. Detailagttagelserne fører ikke frem til Brandes (og Taines) evne til at bygge et essay op og få en central iagttagelse til at slå igennem ved at eftervise en grundegenskab hos forfatteren, efterspore den i hans liv og genfinde den i hans skrifter, selv ned i de mindste detaljer. I modsætning til sine forgængere fik Brandes tingene til at hænge sammen, så forbindelsen til det levende liv blev nærværende. Den magtfulde komposition og den epokegørende indre sammenhæng i biografierne om f.eks. Søren Kierkegaard og William Shakespeare lades næsten uomtalt, ligesom de senere store biografier om bl.a. Goethe og Voltaire med deres flotte retorik og beretterkunst. Der er i bogen et gab mellem de litterær-kritiske detailagttagelser og fastlægningen af den liberal-humanistiske grundholdning. Man får ingen afdækning eller analyse af de dybe, modsætningsfyldte problemer i forfatterskabet, som går på kryds og tværs af meningerne, og som leverer energien til dets udvikling. SMK går efter det sikre, den faste stamme, de permanente standpunkter: *meningerne*, og han bindes til dem i en glødefri repetition.

Som på trods er bogen blevet bedst og mest interessant, når den følger Brandes i hans halvt bevidste eller ubevidste arbejde; således i den første del om *kritikeren* (s. 11-74). Først fremhæves den førnævnte permanens i fordringen om sammenhæng mellem det store og det små, fra anslaget i afhandlingen om Henrik den fjerde (1869) til genkomsten i en diskussion med Herman Bang (1883), hvor Brandes viser naturalismen sit klassicistiske forbehold. - Jeg synes, SMK glemmer, at afhandlingen fra 1869 nok kritiserede manglen på repræsentativ

forbindelse mellem det store og det små, men især vendte sig imod de urealistiske enkeltelementers alt for *direkte* tilhørsforhold til hovedtanken. Endnu i 1877 kunne Brandes over for Fr. Paludan-Müllers grundmenneskelige typisering fremhæve, at »de Digtere, hos hvilke det Tilfældige spiller en vis Rolle, hæve sig ganske vist ikke saa høit, men de blive til Gjengjæld ofte mere levende, mere indtagende; thi Tilfældet, det er det Bizarre, det gratiøst Overraskende, den uberegnelige Uregelmæssighed.«

Som et andet fast greb i Brandes' kritiske praksis fremhæver SMK hans vist nok ubevidste skelnen mellem *kunstneren*, der søger formfuldendthed, det skønne, - *digteren*, der med indbildningskraft og menneskekundskab er virkeligheden tro og søger det sande, og endelig *tænkeren*, der med sit uholdede totaloverblik og sin reformatoriske begejstring vil det gode. Kimen til denne skelnen, som virkelig synes at fungere bag Brandes' kritiske vurderinger, ligger i SMKs sidste bog, Den store generation (1974, s. 257-63); nu er den ført igennem, afklarct og meget inspirerende demonstreret.

SMK fremhæver, hvordan differentieringen indgår i en sammensat vurdering, i et kompleks af kritiske synspunkter, men helt uden systemtvang forløber demonstrationen ikke, og det skyldes den upræcise omgang med forfatterskabets faser og udvikling; SMK undlader at afklare de problemer, som er forbundet med at brede en opfattelse fra årene omkring 1883 ud over hele forfatterskabet. Digteren og sceren skal stå for retningen mod det sande, men den lod tilfaldt i Brandes' tidligere år især den kølige, afslørende videnskab og kunne ikke desto mindre falde sammen med det gode, den social-politiske reformbegejstring. Senere antog videnskabelig tænkning og kritik for Brandes en mere produktiv form, hvor kritik ikke alene var anvendt videnskab, men tillige en kunst, som gjorde den sandere; »thi ingen methodisk Forskning kan give En Nøglen til en sammensat menneskelig Aand«, skrev Brandes i forordet til Mennesker og Værker (1883); senere indarbejdede han forordet som en indvending i afsnittet om Taine i Samlede Skrifter bind VII (s. 60). Dermed var en mere subjektiv kritik givet fri, og Brandes blev, om ikke dengang så af en mere »videnskabelig« eftertid, holdt dens omkostninger for øje. - SMK diskuterer (s. 67ff) Brandes' mening om den litterære udvikling efter naturalismen, herunder modernismen i Frankrig og 90'ernes og århundredskiftets danske litteratur; Pontoppidan undtaget var Brandes ikke udelte begejstret. Men går man nu, hvad SMK ikke gør, til Brandes' tyske responsrum, så træder mere frugtbare sider af den subjektive kritik frem. Brandes følte sig vel mere i slægt med gallisk ånd end med nogen anden og stod i personlig forbindelse med mange af dens repræsentanter, men nogen *indflydelse* udøvede han efter cget sigende ikke. Derimod fik han i slutningen af århundredet ganske tætte forbindelser med det litterære miljø i bl.a. Wien (Schnitzler, Gompertz, Beer-Hofmann, Hofmannsthal, senere bl.a. Stefan Zweig) og fik væsentlig indflydelse på udviklingen af en psykologisk findelt og følsom indlevelsæstetik, jf. også Freuds interesse for Brandes.

SMK frakender kamptiden i 70'erne *kunstneriske* kriterier, tilsløret som de blev af ideologisk-politiske vurderinger, og først i årene omkring 1883 mener han at finde den rene vare. Men hvad der i 70'erne gjorde Brandes fremragende som kritiker var en sensibel og frugtbar balance; til den ene side modstod han fristelsen til for tidlige synteser, til den anden side holdt han angsten for ikke at blive forløst fra detaljernes frodige virvar tilbage, og i den balance blev han ét med det levende liv, fri af den overleverede tradition og utvunget af nye systemer. Og kriteriet blev da netop, at kunstværket gengav virkelighed i stedet for drømme og dogmer, livet som kunstneren selv havde oplevet det. »Hvad der er blot Digting i denne Fortælling ... er uoplevet og derfor uinteressant. Hvad der kun er afskrevet efter Virkeligheden ... er som blot oplevet, ikke digtet, ligeledes uinteressant« hedder det i en ikke-optrykt

Drachmann-anmeldelse fra 1876.

Imidlertid førte netop livet som kriterium Brandes ind i det biografiske essays form, en form som i 1880'erne medvirkede stærkt til hans gennembrud i Tyskland. Bindingen til den succesrige genre og dens indirekte bekræftelse af dannelsesstænkningen kom til at stå i kontrast til radikaliteten og det sociale engagement. Det biografiske essay blev på den ene side både en publikumsmæssig gevinst og en metodisk landvinding, på den anden side betød genre en tilbagetrækning fra gennembruddets videnskabelige prætentioner.

Det er med urette, SMK i tavshed forbigår de skiftende ideologiske rammer, for han kommer unægtelig til at tage Brandes' æstetik på ordet dér og på den tid, hvor den er mest borgerlig, jf. det dialektiske problem, at kritikken af Zola: virkelighedsskildringen må ikke klistre til virkeligheden, for så bliver der ikke plads fri til kritik, - har sit positive modstykke i tilslutningen til George Sands kunstnerisk forældede, men moralsk »rigtige« kritik (jf. s. 30). Det mærkes her, at gennemgangen af de problemer, Brandes arbejdede med, ikke får den analytiske energi og skarpheid, som SMKs *egen* erkendelsesinteresse *kunne* have fremkaldt, og som kunne have gjort problemerne relevante for læseren. Nu forbliver problemerne ikke-mere-virkende fortid, samtidig med at datidens aggressive modtagelse af meningerne får ukendskabets og misforståelsens halv-kuriøse skær over sig.

I forhold til en traditionelt litterær, men dog al-round introduktion som Bertil Nolins Georg Brandes (i Twayne's World Author Series, Boston 1976) vælger SMK ud og viser nogle få synspunkters overraskende brede tilstedeværelse. I bogens anden del om *liberalisten* (s. 75-130) er det Brandes' politiske anskuelser, der trækkes frem af det mørke, den komparative tradition har omgivet dem med, og sjovt nok har SMK større sans for den tidsfølsomme og reaktive logik i forfatterskabets politiske aspekter end i de litterærkritiske. Han har brudt banen for en kortlægning af »den politiske Georg Brandes«, jf. antologien af samme navn fra 1973.

I tilslutning til Harald Rue bestemmes Brandes indledningsvis som citoyen, som fastholder af det oprindelige i den borgerligt-liberale tradition, ja som den der rager op som den ideale *liberalist* og målestok for liberalismens forfald. Hertil kom hos Brandes den markerede *individualisme*, idet »den, der fremfor Alt arbejder paa at udvikle sig selv, har mest Udsigt til at gribe ind i den almindelige Udvikling« (essayet om Goethe, 1881). Det dokumenteres dernæst, hvordan Brandes' indsig i borgerskabets reaktion efter 1871 uddybes og videreudvikles efter bekendtskabet med Lassalles skrifter; derimod udvikles ikke tilsvarende Brandes' forbehold lige over for socialismen og Bismarcks specielle statssocialisme. Til gengæld er udredningen af forholdet til Nietzsche (s. 111-114) bemærkelsesværdig ved sin sikre placering og afvejning af Stuart Mills og Renans anparter, kun synes jeg Brandes' aristokratisme udglattes rigeligt efter mønstret: det tvivlsomme skyldes tidens »briller«, det gode hans eget uholdede blik.

I sin (op-)vurdering af Brandes som realpolitiker tager SMK efter min mening fejl. Brandes nærede i en afgørende del af sit liv den illusion, at den karakter- og viljefaste radikalitet sejrer, i kraft af fasthed og ret, og jeg skulle tro, at hans fortrolighed med denne problemstilling, spejlet hos Lassalle og hos Ibsen (jf. s. 94-95), danner baggrund for den medlevende analyse af Hamletskikkelsens psykologi, som findes allerede i »Indtryk fra Polen« (1888 s. 304 ff); den er således forfattet samtidig med kendskabet til Nietzsches analyse af dannelsens handlingslammelse. Alternativet hertil blev den teoretisk disparate *aktivisme*, som SMK henter frem i det lys, der tilkommer den. Ligesom f.eks. Bjørnson skrev Brandes omkring år-

hundredskiftet artikel på artikel om løgn og uretfærdighed og om undertrykkelse af minoriteter i Danmark, i Europa og i Asien. Selv mente han, at det måske ikke krævede dybsindighed eller store evner, men »det er imidlertid for at Sligt skal siges, at et Folk har en Litteratur« (Efterskrift til Samlede Skrifter bind XVII). Men hvad var egentlig det teoretiske grundlag for denne holdning, den aktive disposition for *frisind*?

SMK giver svaret i tredje del af sin bog om *humanisten* (s. 131-81). »Den humanisme som Georg Brandes repræsenterer skulle hermed være bestemt og beskrevet, både ved hans afvisning af den passive positivisme, den stive rationalisme, den filosofiske dualisme og kristendommen, og ved hans tro på det aktive menneske, det hele menneske, naturenheden, fornuf-ten, hans dyrkelse af den hellenske ånd og slægtskabet med noget af den jødiske.« (s. 179).

Man kan være enig eller uenig, men er det ikke - trods alle tillægsbestemmelser - en noget usaltet etikettering? Citatet viser en tendens fra afsnittet om liberalisten, som i »humanisten« bliver til manér; gennemgangen glider fra det ene emne til det næste: Georg Brandes i forhold til aktivisme, pessimisme, rationalisme, naturalisme, intellektualisme og religion. Man savner hypotese og syntese, forsøget på afslutningsvis at samle tingene komplekst sammen, så de enkelte elementer ordnes ind i forhold til hinanden og under et grundsynspunkt. På samme måde gælder det, at bogens tre Brandes'er ikke forbindes med hinanden; indholds-mæssigt refererer de ikke til hinanden og yder forbløffende lidt til den indbyrdes forståelse.

Så vidt som den i begyndelsen anførte *enhed* i Georg Brandes' person og værk rækker, så vidt er det en pædagogisk bog, jævnt og tilgængeligt skrevet, fri for vilkårlige og fikse konstruktioner, klar i opbygningen og pålidelig i detaljen. Men kun så vidt. »Georg Brandes er en af de store mænd som det lille Danmark med rette kan være stolt af at have frembragt og som vi burde kende og påskønne langt mere end tilfældet er«, lyder bogens første ord og dens anlæg binder påskønnelsen til meningerne; men »Det at en Litteratur i vore Dage lever, viser sig i, at den sætter Problemer under Debat.«

Per Dahl

Georg Brandes og Emil Petersen. En Brevveksling udgivet af Morten Borup. Lademans forlag 1980. 360 sider. 188,- kr.

»Han var en af de faa«, skrev Brandes i 1905 om Emil Petersen, »jeg fuldt ud har kunnet kalde Ven; jeg mindes ham med en dyb Følelse af Taknemmelighed som den eneste, der under min Ungdom og Manddom besad min ubetingede Fortrolighed.«

Med udeladelse af ganske enkelte har Morten Borup nu udgivet 169 af de breve, som i årene 1862-1889 blev vekslet mellem de to venner; overraskende nyt bringer de ikke, men de efterhånden »klassiske« kendsgerninger, bekendtskaber og rejser repeteres med variationer og perspektivskift, som endnu en gang får læseren til at leve med uden at kodes eller trættes. Nok er beretningerne hverken så brogede eller mangfoldige som i brevene til forældrene, Brandes blænder ikke; til gengæld reflekterer han udførligere over sin offentlige placering og skriver mere direkte end noget andet sted om de erotiske forhold, han vikled sig ind i og ud af, ofte med Emil Petersen som den tålmodige, overbærende ven og juridiske rådgiver.

Man har for sig ikke kun en monolog, men begge parter breve i en ubrudt, intim dialog. »Du havde som Yngling noget af det Sværmeri jeg havde Brug for« skrev Brandes senere til Emil Petersen, som på sin side hilste breve fra Brandes *usigeligt* velkomne. »Du ægger og vækker og holder vaagen alt det, eller rettere den Smule, der er i mig af godt og stort, af aan-

deligt Liv og Higen efter det Bedste.« I et livslangt venskab har de to venner suppleret og stået hinanden bi; hvordan og på hvilke punkter kan brevene selv vise.

Med sin »noget sene nordiske Natur« som han selv kalder det, vendte Emil Petersen halvt ryggen til livet og rettede blikket bagud. Skrev han, blev han betaget af »denne eiendommelige Brevskriverstemning, som jeg kjender meget godt, og som maaske heller ikke er Dig (skjønt Du har lettere ved at klare og udtrykke dine Stemninger) helt ubekjendt, en Stemning hvis væsentlige Kjendetegn er en potenseret Fornemmelse af Venskab, medens tidligere og senere Samlivs-Erindringer om glade Timer tilbragte i hinandens Selskab, Stumper af Samtaler førte ved Dag og ved Nat, enkelte Ytringer, henkastede af Dig, og senere gjenkjendte og dobbelt forstaaede af mig i dine Skrifter, trænge sig frem i broget Forvirring, og saa over alt Dette en Fornemmelse af at Ordet ikke slaar til for at udtrykke Stemningen eller snarere at jeg ikke har det tilstrækkeligt i min Magt at udtale, hvad jeg mener« (EP 13/5 1870).

Brevskrivningens halvt kunstneriske forløsning var ikke den forknytte Emil Petersen beskåret; noget helt lige venskab kan det ikke have været, og Emil Petersen følte det: »Det er en Djævels Fornemmelse (...) at have en Følelse af, at man kun lever som et Ziffer for andre Zifres Skyld, f Ex som et Nul for en Ener« (s. 174-175).

For at kunne fungere måtte han som en anden hr. Biedermeier (hvad han i sin politiske grundholdning *ikke* var) holde alt tilfældigt ude og lægge sig tilværelsen til rette i overskuelighedens tryghed og vaner. »Jeg har (...) arbejdet med mig selv, og jeg har bragt det dertil, at jeg, naar jeg blot kan faae skubbet min Overveielse, min Villie ind imellem det mødende Tilfælde og min Stilling dertil, kan tilkæmpe mig Sikkerhed, det er ligesom om jeg altid var vaabenløs og først fik Modet naar jeg fik mine Vaaben samlede; men strax naar Tilfældet møder er jeg famlende og uvis. Du forstaaer mig vistnok. Det, jeg ikke kan tilkæmpe mig, er det, der ligger forud som en Grundusikkerhed, som en Bestemmelse i mit Væsen, og for hvert nyt Tilfælde maa jeg kalde paa min Villie og Forstand for at samle mig til at møde det; men det er netop det Ulykkelige. Under disse Forhold forstaaer Du at naar jeg mere vegeterer end lever er det af denne Grund og naar jeg forekommer dem, der, saaledes som Du, kjende mig bedst, kun som »un peu effrayé« saa er det allerede Noget da jeg i Virkeligheden er *fort* effrayé« (EP 24/2 1871).

Emil Petersens beskedne og sagtmødige breve vidner om hans oprigtige beundring for Brandes; de punktligt tilsendte bøger læste han med »en Troendes Andagt og Glæde«, men han gjorde sig umage, var egentlig en glimrende læser og kvitterede hyppigt med træffende karakteristikker. I hele brevvekslingen er der kun ét sted, hvor han afgiver dissens i forhold til Brandes og tilmed gør det hurtigt og spontant. Det er i februar 1874, efter at de to venner har diskuteret den positivistiske determinisme, som Brandes førte frem; Emil Petersen replikerer: »Jeg kan indrømme Dig, at Forhold og Omstændigheder i langt højere Grad, end man er villig til at anerkjende, kunne umuliggjøre et Valg og gjøre En til et blot Redskab for Lidenskaben eller anden naturlig Drift, men jeg kan ikke forstaae, at dette i ethvert Moment skulde være Tilfældet. Og se nu Conseqventserne. Med Valget staaer og falder efter min Mening Moralen, der har Valget til sin Forudsætning. Hvorledes kan jeg bestemme mig til at gjøre hvad jeg anser for lykkeligst og nyttigst for Samfundet og mig selv, naar jeg overhovedet ikke kan bestemme mig selv eller vælge. Hvor kan der være Tale om Opdragelse, selv i dette Ords mildeste og mest mulige Forstand, naar det ikke kan siges til Lærlingen: vælg, bestem Dig til at gjøre det nyttigste og lykkeligste; men det derimod maa hedde: Du kan ikke bestemme Dig til at gjøre, hvad der er lykkeligst og nyttigst. Det gjør sig selv i Dig. (...) For mig stiller Sagen sig practisk saaledes, at hvis jeg først er ganske paa det Rene med, at Valget ikke eksisterer, er en ren Illusion saa skulde jeg troe, at min Handlemaade vilde blive meget

slettere, ufordelagtigere, ubehageligere eller hvad Du nu vil kalde det end min nuværende Handlemaade; thi den Smule Følelse af Ansvar for mig selv, som jeg nu har og som forøvrigt er høist minimal, vilde selvfølgelig ganske forsvinde med Evnen til Selvbestemmelse.« (EP 12/2 1874 med efterskriften: »Jeg beder Dig lad Ingen see dette Skrivi.«)

Stillet over for Brandes' militante positivisme så den ellers ikke bornerte eller konservative Emil Petersen sig henvist til en lidt forskrækket fastholden ved den givne, borgerlige moral. Valget og moralen var garantien for den smule sikkerhed og frihed, han møjsommeligt havde aftvunget tilværelsen og dens tilfældigheder. I virkeligheden var Brandes ikke mindre moralsk end Emil Petersen, blot optog han de tilsyneladende brud på orden og god tone i en ny - højere - orden; han formåede at se hen over brudfladerne som en *overgang*:

»Jeg har imidlertid taget mit Parti i Livet, et Parti, som jeg, hvis jeg ei var bange for store Ord, vilde kalde Moralens. Ikke at jeg jo har begaaet store Fadaiser; men jeg har dog meget sjældnere ladet mig henrive af Nydelsessyge end Folk troer om mig. Mine Regelbrud have haft en eller anden dybere Mening for mig og jeg har draget en ideel Side ud af dem. Alt: Dyder, Laster, tilfældige Omstændigheder (som Fødsel udenfor Kirken) o.s.v. alt dette kommer den tilgode, der tager sit Liv i sin Magt og underlægger det under en Idee. Jeg kan idetmindste ei see det anderledes.« (GB 29/2 1872).

Det er Georg Brandes' myndige og suverænt besejrende holdning til det tilfældige, som Emil Petersen et år tidligere havde opbudt al vilje og overvejelse for at holde stangen. Emil Petersen indrettede sig i den givne orden, Brandes tager sit liv i sin magt og *nyordner*, vender det onde tilfælde til et gode. Det hænger sammen med et træk i Brandes' karakter, som han selv vidste at værdsætte som *gave*:

»Jeg tør (til Dig) med Sandhed sige at jeg (trods mit lette Væsen) har udstaaet Kvaler i disse sidste Aar, som intet Menneske troer jeg har lidt. Lykkeligvis er min Natur, saa heftigt den end lider, meget elastisk og saasnart den er helbredet, gjenvinder den snart den ved Lidselen tabte *Elektricitet*, jeg mener Gaven til nervøst at reagere udefter« (GB 15/10 1870).

Var Emil Petersen ikke selv nogen udfarende kraft, så var han lydhør for Brandes' trang til at meddele sig og hans behov for fortrolighed omkring erotiske og venskabelige skuffelser. Derfor giver denne brevveksling den bedste direkte skildring af det forhold til Caroline David, som bl.a. foranledigede Brandes til at oversætte Stuart Mills bog om »Kvindernes Underkuelse« (1869). Iøvrigt viser brevene, at Brandes allerede inden da havde set problemet:

»Mon ikke en fuldstændig »Emancipation«, selv om den under Overgangstiden frembragte megen Uskønhed, vilde føre et langt fyldigere Liv med sig, rigt og tilfredsstillende for begge Køn. Thi det staaer fast, at den snevre Kreds der er anvist Kvinden i vort Samfund ei tilfredsstiller den begavede Kvinde« (GB 2/10 1865).

Brevene rummer mange øjeblikksbilleder af den elektriske Brandes, - når han »lever i Arbejdets Flamme« eller føler sig »som en der har drukket Bjørneblod, 10 Mands Kraft i mine Aarer«. Gik det fredeligst til, kunne han til nød hvile ud »i en idyllisk Uro«, men reglen var, at »den rasende Rastløshed i mit Indre lader mig ei Ro.« Det var ved arbejdsbordet den nervøse reaktion fandt en forløsning af kunstnerisk karakter og kvalitet:

»Med 1000 Savn i min Sjæl, føler jeg dog næsten kun momentvis Lykken og det stærkest naar det en sjelden Gang lykkes mig at skrive Noget jeg selv finder taaleligt. Den største selviske Glæde troer jeg jeg har, naar jeg ser tilbage paa det jeg har skrevet og deraf henter Mod til at fortsætte Arbeidet« (GB 9/9 1874).

Brevene er udgivet efter samme principper som Det danske Sprog- og Litteraturselskabs

3-binds-udgave af Brandes' Breve til Forældrene (1978), men lever ikke op til den høje standard. Hvad enten det skyldes udgiveren eller forlagsredaktionen (Bent W. Dahlstrøm), så er bogen undsluppet den sidste omhyggelige kontrol, som kunne have bragt den i niveau med Borups sidste, fremragende præstation.

Selve brevene gengives ubeskårne, og det ser pålideligt ud, men det svækker uægtelig tiliden, når der indløber tre afvigelser i efterskriftens citat fra et af de foranstående breve (s. 303, jf. s. 122), ligesom dateringen 6/10 (s. 127) virker fornuftstridig.

Efterskriften gengiver Georg Brandes' artikel om »Herbert« (Emil Petersen) efter Samlede Skrifter bind XV som identisk med førstetrykket i Politiken 7/9 1897. Morten Borup har ikke foretaget kontrol, for optrykket er meget stærkt forkortet, bl.a. savnes et par store afsnit, som blev indarbejdet i Levned bind I s. 145 og 173-74, hvad Borup tillige overser i sin opregning af de steder i Levned, hvor Emil Petersen figurerer. Sammesteds forvandles iøvrigt Georg Brandes' enke til Emil Petersens (s. 301, smlgn. Paul V. Rubow: Georg Brandes' Briller s. 102).

I sidste del af efterskriften indsætter Morten Borup de to venner i deres ungdoms miljøer, især bringes der oplysninger om Emil Petersen, så han løftes ud af den anonymitet, han var omgivet af indtil Henning Fengers bog om Den unge Brandes. Men som et korrektiv til brevenes sagtmodighed savner man noget mere indgående end »Dygtighed og sjælden Pligtopfyldenhed« som beskrivelse af de væsenstræk og den embedsførsel, der kvalificerede ham til posten som afdelingschef ved Statsbanerne.

Kommentaren er omfattende og relevant, den er mættet med Morten Borups eminente personalhistoriske viden og giver ordentlig besked. Enkelte kommentarer er vel diskutabile, f.eks. kommentaren til 90.20 (vurderingen af forholdet mellem GB og J.C. Schiødt, smlgn. Gosch: Schiødt, bind III s. 305), til 166.21 (stedet er ikke slettet i Samlede Skrifter bind IV, men allerede i 2. udg. fra 1891), til 182.1 (artiklen, hvor GB nævnes, handler ikke om ham, men om Mémirée), til 282.26 (opsatsen om Tegnér er faktisk indarbejdet i Samlede Skrifter bind III s. 579-82 og 605; fejlen skyldes vist en bemærkning af Rubow i artiklen om GB i Dansk biografisk leksikon); endelig burde der ved s. 120-21 være henvist til parallellen sidst i indledningen til Emigrantlitteraturen.

Personregistret supplerer udmærket kommentaren med yderligere data om de mange personer, der er nævnt, men det er udført mekanisk, så f.eks. Emil Petersens reaktion på de første kapitler af »Marie Grubbe« i »Det 19. Aarhundrede« undslipper. I Breve til Forældrene omfattede registret også kommentaren, men det er ikke tilfældet her, og det er beklageligt, fordi mange personalhistoriske oplysninger på den måde begraves, f.eks. om den Philippa Bartholin, som Emil Petersen kort før sin død giftede sig med.

Udgaven byder på ikke helt få trykfejl, også af den mere lumske slags: man skal (s. 335) grunde længe over en henvisning til Politikens kronik 31/10 1937 for at finde frem til Anker Kirkebys artikel fra 21/10. Side 324 skal datoen rettes fra 5/9 til 9/9 jf. det kommenterede brev. Endelig har ombrydningsfejl hensat kommentaren til brevene 7, 95 og 121 under henholdsvis 6, 94 og 120. Forlagsredaktionen burde have forsynet bogen med en *indholdsfortegnelse*, så det blev lettere at finde frem til den store bogs enkelte dele, og man burde have indsat *alle* de billeder, kommentaren henviser til.

Men selv med de mindre - og større - synder, som her er nævnt, bliver der en gedigen heldhed tilbage; og det er ikke småting, Brandes-studiet skylder Morten Borups fortrinlige udgaver.

Per Dahl

Erik Skyum-Nielsen: Ideologi og æstetik i H.C. Branners sene forfatterskab. Udgivet med støtte af Statens humanistiske forskningsråd. Gyldendal 1980.

Det er almindelig kendt, at der skete ændringer i H.C. Branners forfatterskab, efter at krigsårenes erfaringer kom til. Også at situationen havde karakter af en krise i forfatterskabet. Det er Erik Skyum-Nielsens påstand, at litteraturen om Branners forfatterskab hidtil ikke har klarlagt denne krise tilfredsstillende, og at dette kan forklares ud fra begrænsninger i Branner-fortolkernes metodiske tilgang.

ESN fremlægger derfor sin egen metodiske synsmåde, som er en kombination af

en immanent værkanalyse på nykritisk grundlag,
en Aage Henriksen-inspireret moralsk-kritisk analyseform, der ser teksterne i en eksistentielt-psykologisk sammenhæng - og
en kritisk analysepraksis, der inddrager synspunkter og modeller fra semiologisk tekstteori, psykoanalyse, historisk-materialistisk socialisationsteori og marxistisk litteratursociologi, herunder teorierne om borgerlig offentlighed.

Idet digtningen således ses som »æstetisk produktion af ideologiske bevidsthedsformer«, bliver det muligt at forstå de indre modsigelser i forfatterskabet.

Krisen består i en oplevet konflikt mellem menneskebilledet i forfatterskabets forkyndelse, og de erfaringer forfatteren gjorde »i arbejdet med skrift og papir«. Dette kommer til udtryk i, at fortælleform, stil, hele den kunstneriske skrivning, i stigende grad anfægter det overordnede ideologiske mønster i forfatterskabet. Og krisen er ikke et mellem spil, »den er selve det sene forfatterskabs formel«.

Således fremlægges ESNs projekt i håb om, at det vil føre til et andet billede af forfatteren.

ESN foretager derefter en indgående analyse af essayet *Et grædende barn* 1946 og af seks noveller, sammenstillet af ESN under betegnelsen »Europa-noveller«: *Sidst i August (To Minutters Stilhed* 1944), *Sidste skib, Døden varer saa længe* og *Vandring langs floden (Vandring langs floden* 1956), *Bjergene (Bjergene* 1953) og *Skrevet i vand (Ariel* 1963).

I alle disse tekster er en kunstner på rejse i Europa, oftest sammen med en kvinde, sin kone. De omhandler identitetsproblemet, virkelighedsproblemet og krisens udspring i anden verdenskrig som begivenhed i den enkeltes tilværelse, og de rummer flere tidsplaner, før og nu, fortalt med stigende anvendelse af »bevidsthedsstrøm«. De er ifølge ESN »fra forfatterens side tænkt som en sammenhæng«, en tværgående linje gennem det sene forfatterskabs bogudgivelser.

ESNs bog kan - ved siden af dens primære forehavende at belyse Branners forfatterskab - ses som et forbilledligt metodisk skoleridt, en demonstration af den bredt anlagte metodiske tilgang, der blev fremlagt til indledning, sådan at man som læser på intet tidspunkt er i tvivl om, på hvilket grundlag der ræsonneres.

Som eksempel kan nævnes en stilanalyse af et udsnit af *Bjergene*, som foretages forud for den udførlige novelleanalyse. Stilanalysen rummer først en strukturanalyse, derefter en psykologisk stilanalyse, derefter et afsnit om stil og socialitet med underafsnit om forhold til tid og rum, logik, de-socialisation, og endelig en behandling af stilen under synspunktet teksten som vare og stilen som offentlighedsform. Stilanalysen afsluttes med en tese-formule-

ring: »at Branners æstetiske teknik, som medium for den kunstneriske erfaring, i historisk bevidsthed er forud for hans moralske livsanskuelsesdebat«.

Anvendelsen af bevidsthedsstrøm er den dominerende litterære teknik i den analyserede del af forfatterskabet. Den er karakteriseret ved, at den oplevende person befinder sig i et passivt-vegeterende forhold til omverdenen, stærkt modtagelig for sanseindtryk og erindringsassociationer, men uden aktivitet eller ordnende vilje over for, hvad der melder sig.

»Der er i denne registrerende, bevidsthedsdæmpende stil det underfundige spil, at netop sløringen af menneskelig aktivitet og bevidsthedsarbejde åbner for *fortællerens* sproglige bearbejdning. Mens den sansende bevidsthed synker ned i en coma-agtig stemning, opbygger sansningerne en konsistent sproglig struktur. Denne er dog ikke mere forskellig fra det oplevende subjekt end at den skyr begreber og forklaringer for i stedet at søge symbolsammenhæng. Stilen er ét med stemningen«.

Det gælder derfor, at teksten må »læses og tolkes på lyriske og ikke på episke betingelser«.

Novelleanalysernes mange iagttagelser kan ikke få plads her. Men et kort signalement af de modsigelser som er i teksterne, mellem explicit (og episk behandlet) livsanskuelsesdebat og implicit (lyrisk) tekstudsagn.

Den Brannerske humanisme med dens religiøst-mytiske overtoner drejer sig om *menne-sket*, »det nøgne menneske«, stillet over for kærligheden og døden i deres tidløshed. Troen på kærlighedens og medmenneskelighedens identitetsskabende kraft svækkes og undergraves - derom fortæller de episke forløb - men opretholdes ud i det absurde og tragiske.

Der er ingen explicit bevidsthed om, at også forestillingen om »det nøgne menneske« er en ideologisk størrelse, indsocialiseret sådan som et samfunds og en classes ideologiske op-levelsesformer altid indsocialiseres gennem sproget. Hvad der forestiller at være en overspringelse af dagligdag, socialitet og historicitet for at nå ind til det elementært »fællesmenneskelige«, er en uforarbejdede forholden sig til krisens historiske og samfundsmæssige karakter.

Men stilen siger noget andet, som en symptomal læsning kan afdække. Den rummer en regression, en gradvis nedbrydning af bevidsthedens grundfunktioner, så teksten tenderer mod sin egen opløsning, og »dens bevægelser på grænsen mellem bevidst og ubevidst, sproget og det udsigelige, er en skrift i neurosens grænseegne til psykosen.«

Dette kan forekomme negativt, men det kunne rumme muligheder. Det fører ned i »primærprocesserne, i det dyb hvor selve sproget bliver til som en måde at tilegne sig omverdenen på«. Teksten kender »en erindringens vej, der går tilbage mod de tidligste konflikt-skabende driftsformninger, og hvis mulighed er en omtolkning af den personlige historie«.

Dette føres dog ikke igennem. Teksten bliver en friskrift, og erfaringer føres ikke udover teksten. Det er en skrivemåde »der næppe er til at skelne fra krisens symptomer selv«.

Når ESN dog vurderer skrivningen positivt, er det med henvisning til den kritiske insisteren der ligger i stilen - kritisk vendt imod »en virkelighedsopfattelse der berøver individet dets oprindeligt sansende forhold til omverdenen«, og imod »de sproglige strukturer der formidler tabet af autenti«.

ESN ser heri en pegning fremad mod 1960'ers modernismens erkendelsessøgende skrivning og videre mod 1970'ernes skriftdigtning.

Martin A. Hansen oplevede en lignende splittelse mellem villet forkyndelse og kunstnerisk erfaring. For ham bestod løsningen i at opgive den fiktive produktion. Branner holdt ud.

I den æstetiske fascination i hans sene prosa er der »en dynamisk, erkendelsessprængende insisteren på erfaringen. I dette peger hans digtning fremad«.

ESNs afhandling er en grundig og dybtgående læsning af denne vigtige del af Branners forfatterskab og som nævnt forbilledlig i metodisk bevidsthed og klargøring, både i projektets fremlægning og i dets gennemførelse. Fremstillingen forekommer dog stærkest i det tekstnære analysearbejde, mere kortfattet og enkel i de senere sammenfatninger.

Specielt kan man være skeptisk over for det afsluttende synspunkt. Ikke over for konflikten. Det er overbevisende påvist, at der er en fundamental modsætning mellem bevidsthedens insisteren på voksen etik, individuation, og stilens regressive bevægelse. Men over for den positive vurdering af denne skrivning, som i historisk bevidsthed skulle være forud for den moralske livsanskuelsesdebat.

Det er ikke i sig selv en kvalitet at være forud, så sandt som historien ikke altid er en udvikling til det bedre. En vurdering må indregne, hvad nye skrivemåder benyttes til.

ESN påviser, at Branners stil samtidig med »drømmens grænseoverskridende funktion« har »drømmetekstens uafsluttede karakter - den når aldrig frem trods de mange tilløb. Derfor den rytmiske svingen mellem at sanse sig ind i en sammenhæng, glide bort fra den og sanse sig ind i en ny«. Dermed bliver teksten et sted at være. Der går ingen veje derfra ud i omverdenen.

Når ESN kalder dette positivt og fremadpegende, hænger det måske sammen med en problematisk forståelse af såvel 1960'ers modernismen som den lyriske genres særpræg.

1960'ers modernismen er karakteriseret med henvisning til Niels Ole Finnemann: *Modernismens erkendelsesteoretiske problematik* 1972, hvis hovedgrundlag er en problematisk læsning af Rifbjergs *Camouflage*, fremlagt i parafrasens form. Og redegørelsen for Branner-stilens lyriske karakter bygger på nogle *Kritik*-artikler af Knud Wentzel.

Her karakteriseres både 60'ers modernismen og den lyriske genre ved, at »den vågnende tilbøjelighed holdes svævende under bevidsthedstærskelen: så længe man er lige ved, fremkalder enhver sansning en pirrende bevægelse i kanten af bevidstheden«.

Det er rigtigt, at den lyriske tekst ikke som den episke omsætter erfaring i handling over for omverdenen. Men det er absolut ikke rigtigt, at den lyriske tekst ikke kan hæve en erfaring frem i dagklar bevidsthed - heller ikke at 60'ers modernismen ikke tilstræbte dette.

ESN henviser til slut til Per Højholt: *Cézannes metode* 1967 som udtryk for skriftdigtningens teori og skriver: »Hvad han (Branner) deler med Per Højholt er den totale feticering af det fra socialiteten isolerede litterære værk, som dog i sin yderste konsekvens er en åbning af teksten for læseren på trods af kunstens grænsesættende produktionsforhold. Også Branners kunst nærer denne utopi om fælles autentiske oplevelser der lader sig bearbejde og anvende«.

Dette sidste er dog så kort antydnet, at sammenhængen ikke er tydelig. Er der ikke for lidt galskab, for lidt energi, i Branners skrivning til denne sammenstilling? Stilen er nok rablen-de, men ikke provokerende - skuffer ikke den elitære læsers forventning.

Er det ikke rigtigere at se Branner-stilen som en forlængelse af den ideologiske uafklarethed, som i øvrigt præger forfatterskabets sene fase?

Man kunne her have gået nærmere ind på, hvordan disse Europeanoveller til stadighed bringer halvt skjulte hentydninger til hinanden og også til mange af de tidligere noveller - i stadig omfortolkning, oftest gående ud på, at det som endnu stod fast dengang, nu må forkastes som heller ikke bæredygtigt. Ikke mindst i *Bjergene* møder man vrangformede stumper

af det tidligere forfatterskab - som efter en sprængning. Hvilken anden skrivemåde kunne have rummet dette?

Og man kunne hæfte sig ved, at konflikten mellem insisteren på eksistentielt valg, voksen handling, og regrediering til infantilt erotiske reaktionsmønstre findes allerede inden for det episk fremstillede. Her kunne også romanen *Ingen kender natten* 1955 inddrages.

Den skrivemåde, som Branner udviklede, og som ESN har redegjort så præcist for, kunne rumme denne kaotiske uafklarethed, og den kunne afspejle den (næppe til at skelne fra krisens symptomer selv).

Den kunne måske også have befordret en overvindelse af uafklaretheden. Men en bestræbelse i den retning er - også i ESNs redegørelse - vanskelig at få øje på. Branner synes ikke at have været rede til at opgive den humanistiske forkyndelse eller revidere den i konsekvens af gjorte skrifterfaringer. Velsagtens derfor slap han heller ikke skriften helt fri.

Finn Brandt-Pedersen

Lise Loesch: Tamme fugle længes - vilde flyver. Avantgardelyrik i Danmark, Finland og Sverige i mellemkrigstiden. Akademisk Forlag 1980. 192 s. Kr. 98,00.

At forene kunst og liv kan ses som den fælles bestræbelse i de avantgarde-bevægelser der så dagens lys i europæisk kunst i årene omkring første verdenskrig. I modsætning til en traditionel borgerlig kunstopfattelse, for hvilken kunsten eksisterede som et skønhedsreservat højt hævet over den sociale og private virkeligheds smuds, hævdede futurister, ekspressionister og surrealistiske kræfter om en kunst, hvis teknik var i overensstemmelse med en moderne kaotisk virkelighedsoplevelse, og hvis menneskebillede rummede visionen om en tilværelse frigjort for moralsk og samfundsmæssig tvang. Med ønsket om at sætte kunsten i aktiv forbindelse med den sociale praksis - »ophæve ophøjelsen« - placerede avantgarden sig i opposition til det bestående og på linje med tidens fremherskende frigørelsestanke, især marxismen og den freudske psykoanalyse. Men skønt avantgarden således i sit udgangspunkt, den kunstneriske revolte, kan ses som en samlet enhed, var dens ideologiske og politiske status langt fra entydig. Den italienske futurisme førte via begejstringen for kraft og krigerære direkte over i fascismen, og for flere af de tyske ekspressionister blev nazismen, med dens dyrkelse af vitalitet og kollektivitet, og dens front mod dekadencen, en farlig vej ud af hvad man opfattede som en udlevet borgerlig kultur. Selv den bevægelse, der med størst konsekvens søgte at forene kunstnerisk og politisk radikalitet, den franske surrealisme, endte pga. alliancen med kommunistpartiet så langt fra sit dadaistiske udgangspunkt, at konsekvensen blev splittelse.

Netop forholdet mellem kunstnerisk og politisk radikalitet har interesseret Lise Loesch i hendes omfattende og omhyggeligt dokumenterede undersøgelse af den lyriske avantgarde i Norden fra 1916 (hvor Edith Södergran debuterer og Pär Lagerkvist udsender *Ångest*) til midten af 30'erne. Efter i et indledende kapitel at have opрисset hovedlinjer i modernismens historie fra den franske symbolisme til det avantgardistiske boom omkring første verdenskrig beskriver hun i tre store kapitler udviklingen fra futurisme over ekspressionisme til surrealisme i Danmark, Finland og Sverige, eksemplificeret ved centrale forfatterskaber, der gennemgås dels med henblik på æstetisk teknik og ideologisk holdning, dels ud fra spørgsmålet om deres mulige frigørende funktion.

Generelt ser Lise Loesch modernismen »som progressiv beskrivelse, og dermed mulig ændring af forhold, som har betydning ud over det rent æstetiske« (s.16). Til forskel fra en

marxistisk realisme-opfattelse (Lukács) der kritiserer modernismens deformation af det kendte som udtryk for en falsk bevidsthed, betragter hun de nye kunstneriske teknikker som svar på et nyt verdensbillede og på en ny virkelighedsoplevelse hvis betingelser sættes af det masseproducerende industrisamfund. Til at beskrive modernismens dialektik - at kunsten på samme tid er udtryk for en virkelighed og en utopisk rettet overskridelse af den - bruger Lise Loesch begrebet »modernistisk mimesis« (s.33), men hun bliver ikke stående ved at konstatere, om denne er til stede i værkerne eller ej. Det forhold, at avantgarden gerne selv sætter frigørelsen på programmet og legitimerer sig politisk ved sin overskridende funktion, gør det nemlig samtidig berettiget at stille mere præcise spørgsmål til det frigørende indhold, hvad Lise Loesch forsøger ved for det første at spørge efter digternes ideologiske standpunkt og for det andet undersøge, om frigørelsen også rækker ind i kønsideologien. Modsætningen i hendes forfatterskabsanalyser går således ikke kun mellem kunstneren og det borgerligt-kapitalistiske samfund, men også mellem kunsten og den patriarkalske kultur, der ses som en meget vigtig del af den samlede sociale og ideologiske undertrykkelse. Med denne kombination af en æstetisk, en ideologisk og en kønsrolleorienteret synsvinkel får Lise Loesch lagt nye dimensioner til billedet af den nordiske avantgarde.

I Danmarks-kapitlet analyseres Emil Bønnelyckes prosa (*Spartanerne*) og lyrik (*Asfaltens Sange*) som eksempler på en teknik- og energibegejstret futurisme, der dog er ambivalent over for den moderne verden, for så vidt som den vender sig mod krigens meningsløse masseødelæggelse. Tom Kristensens debutdigte *Fribytterdrømme* og romanen *Livets Arabesk* læses som udtryk for en subjektiv formsprængning i lighed med ekspressionismens. Ideologisk er Lise Loesch kritisk over for begge digtere, idet hun bl.a. må afvise deres besyngelse af underklassens »rå og sunde liv« (s.49) over for overklassens dekadence som overfladisk romantik. I en bredere sammenhæng forklarer hun deres succes med den økonomiske højkonjunktur omkring 1920: »Der synes at være et påfaldende sammentræf mellem den digteriske begejstring for den ny tidsalder og en ønskelig officiel ideologi, der skal støtte erhvervslivets kraftige ekspansion.« (s.63). At begejstringen ikke holder ret længe, viser sig hos Bønnelycke i en ambivalens over for teknikken, hos Kristensen i splittelse, eksistentielt og socialt. Over for disse to digtere, der midt i opbruddet dog var ret traditionelle, sætter Lise Loesch Broby-Johansen og Harald Landt Mørmberg, hos hvem de ekspressionistiske eksperimenter løber mere konfliktfrit sammen med den politiske revolte. Endelig følges hos Gustaf Munch-Petersen bevægelsen ind i 30-ernes surrealisme, hvis interesse for det biologisk fællesmenneskelige atter fjerner digtningen fra realpolitikken (s.89). Som helhed betragtet er afsnittet spændende i kraft af sin omvending af det traditionelle litteraturhistoriske billede, hvor Kristensen har fået lov at stå uantastet i midten, men det må kaldes en svaghed at behandlingen af netop denne digter er ret summarisk og kun i beskedent omfang synes at have forholdt sig til den efterhånden omfattende forskning.

I Finlands-kapitlet, der især omhandler den radikale kreds omkring tidsskrifterne *Quosego* og *Ultra*, præsenteres modernismen med Edith Södergrans Nietzsche-inspirerede visioner af en ny, stærk menneskehed i digte, hvis katalog-struktur og billedsuggererende eksternalisering af en indre psykisk virkelighed gør dem til de første gennemførte eksempler på ekspressionismen i Norden (s.100). Det oprørske i Södergrans lyrik består iflg. Lise Loesch ikke så meget i en politisk revolutionær holdning som i et oprør mod undertrykkende patriarkalske normer. Modsat forholder det sig med den ideologisk mere velfunderede Elmer Diktonius, hvis futuristisk-anarkistiske tekster og ekspressionistiske kaos-digte fastholder et socialt og politisk perspektiv, men samtidig giver udtryk for en seksualromantisk vitalisme, hvor manden er aktiv og kvinden passiv. Hos Gunnar Björling gribes så tilbage til dadaismen i en min-

dre politisk præget digtning, der til slut forener sig med 30'ernes dominerende tendenser: det syntese-søgende, fællesmenneskelige.

I Sveriges-kapitlet er hovedfigurerne Pär Lagerkvist, Artur Lundkvist og Gunnar Ekelöf, af hvilke ingen skriver digte, der (med forfatterens ord) er såvel proletarisk-revolutionære som formelt nyskabende (s.173). Snarere danner svenskerne i sammenhængen en linje fra en maskulinitetsdyrkende æstetik i Lagerkvists og den tidlige Lundkvists ekspressionistiske digte til en feminitetsdyrkende vitalisme hos Ekelöf og den senere, surrealistiske Lundkvist.

Afhandlingen kan læses som historien om to store projekter, der begge stort set mislykkedes, omend de kom til at sætte sig mangfoldige spor i nordisk digtning. Det første projekt: at forene kunst og liv i radikal eksperimenteren koblet til radikal praksis, lykkedes kun momentvis, iflg. Lise Loesch især hos Broby, Momberg og Diktonius. Det andet: at skabe en visionær, utopisk syntese af modernitet og menneskenatur, realiseredes aldrig, for det var i sit anlæg umuligt, men spaltede sig i på den ene side futurismens krafthymner, på den anden side-surrealismens biologistiske og til tider næsten kønsfascistiske besyngelser af kroppen og den oprindelige, men af socialiteten undertrykte menneskelige natur.

At *forklare* eller *diskutere* denne dobbelte fallit har ikke været ærindet i Lise Loeschs bog, der midt i al sin belæsthed forekommer underligt uengageret og distant. Optakten til kapitlerne om de enkelte lande samt slutningen af indledningen giver ansatser til historiske og sociologiske forklaringer, men disse følges ikke op og søges ikke samlet i det sidste, konkluderende afsnit. Derimod får Lise Loesch via begrebet »den patriarkalske kultur« skabt en slags ramme om sin kritik af mellemkrigstidens kønsideologi, omend hun stort set undlader mere konkret at undersøge den patriarkalske ideologis manifestationer i den kønsspecifikke socialisering og samtidens massekultur.

Afhandlingen skal fremhæves for sin klare dokumentation af, hvordan oprøret imod den patriarkalske ideologi gennemføres inden for dennes eget rum - ved en forskydning fra det positivt mandlige (kraft, aktivitet, styrke) til det positivt kvindelige (varme, passivitet, kærlighed, omsorg, hengivenhed). Man kan dog kritisere, at analyserne ofte gør mere ud af det tematiske og indholdsmæssige end af den æstetiske teknik, og at fortolkningerne mange steder forsynes med overflødige forbehold: vendinger som »(...) får mig til at tro«, »(...) kan tolkes som«, »(...) kan læses som«, »opfatter jeg som«, »ser jeg som« m.fl. bruges så tit, at de bliver til refleksagtige forbehold over for det at tolke overhovedet.

Dette kan muligvis skyldes, at Lise Loesch ikke har afgjort med sig selv, hvorvidt hun vil læse digterne inden for deres egen bevidsthedshorisont eller overskride denne. Det kønsrollekritiske synspunkt i afhandlingen lægger op til forklarende symptomallæsninger der anvender psykoanalysen som hjælpevidenskab, men denne mulighed lader Lise Loesch i det store hele ligge. Omvendt reproducerer hun alt for venligt digternes selvforståelse, også når der var anledning til at gå i dybden; f.eks. søges Tom Kristensens digte i høj grad læst inden for den horisont han selv angav med »Den unge Lyrik og dens Krise« 1925 og »Kunst, Økonomi, Politik« 1932, og Broby-Johansens *Blod* forsvares indigneret mod en symptomallæsning, der bag digtenes voldsomme kritik af kapitalismen som voldtægts og prostitutionens system vil afdække et asketisk renhedsideal (Erik A. Nielsen i *Ideologihistorie III*, 1976, s. 102-106).

Af æstetiske teoretikere henviser afhandlingen til Georg Lukács og Herbert Marcuse, men ikke til f.eks. Theodor W. Adorno, hvis æstetik dog ellers er den vigtigste forudsætning for Marcuses, eller til Walter Benjamin, hvis tanker om den kunstneriske teknik som produktionsmiddel kunne have kommet fremstillingen af de formelle nybrud til gode. Derimod ud-

nytter bogen flittigt meget af den eksisterende nordiske forskning, som der refereres til i fylde noter.

Erik Skyum-Nielsen

Arne Espegaard: Liv og sprog på svundne tiders Læsø. En tekst- og opslagsbog om dagligliv og dagligsprog i et fiskermiljø, 2. bind. Fiskeri- og Søfartsmuseet. Esbjerg, 1978.

Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg har disponeret rigtigt, da det antog dette værk til udgivelse. Bogen er et vægtigt bidrag til beskrivelsen af den danske fisker- og sømandskultur. Samtidig er det en smuk udgivelse, hvor typografi, fotografier, tegninger og tekstindhold fremstår som en helhed. Imidlertid må museet som udgiver tage et medansvar for, at omslag, titel og selv undertitel er misvisende. Der oplyses nemlig intet om, at de 350 af værkets 450 sider er en ordbog. Denne disposition vil givetvis gavne salget, men den er alligevel tvivlsom.

Ordbogsbindet rummer ingen overraskelser, det er et kompetent arbejde af en erfaren ordbogsredaktør. Det fremgår af forordet, at det oprindeligt var tanken at udgive ordbogen isoleret, og det er skade, at man ikke har fastholdt denne plan.

Første bind består af en række skildringer af læsøsk folkeliv og en beskrivelse af det lokale fiskeris redskaber og teknik. Disse skildringer har en oplagt egenverdi, men de er her gjort til en integreret del af ordbogen. Ved henvisninger fra ordbogen til tekststeder er der skabt mulighed for kontekststøttede betydningsbestemmelser af ordene. Det er en virkelig god idé. Samtidig foreslår Espegaard, at man under læsning af teksterne kan bruge ordbogen.

Det er ud fra det klart formulerede ønske om, at tekster og ordbog skal fremstå som en helhed, at den følgende kritik må ses.

Espegaard har benyttet meddelere, og hovedmeddeleren er Hans Pedersen. Fra ham har han fået et skriftligt materiale, der udover arbejdsskildringer omfatter en litterær fortælling, og et mundtligt materiale, der dels er bevaret direkte i form af båndoptagelser og dels i form af Espegaards nedskrivninger. De tekster i bogen, der handler om redskaber og teknik i det gamle fiskeri, er fremkommet ved, at Espegaard har samarbejdet skriftligt og mundtligt materiale fra Hans Pedersen. Den harmonisering af teksternes indhold og sprog, som udgiveren overalt har foretaget, er et ubetinget gode for den alment interesserede læser, der ønsker at få et indtryk af læsøsk folkeliv, men det stiller sig anderledes, når teksterne betragtes som del af en ordbog. Læseren har et krav om at få præcise oplysninger om den sproglige harmonisering. Det er et karakteristisk udtryk for udgiverens soberhed, at de her problematiserede forhold omkring tekstgrundlaget omhyggeligt er fremlagt i forord, indledning og efterord.

Harmoniseringsprocessen for såvel sprogform som indhold fremgår af de følgende citater fra forordet (p.6): »Det har været mig magtpåliggende, at den endelige form kom til at ligge så nær op ad Hans Pedersens talesprog, som hensynet til klar fremstilling har gjort det muligt.« og »Man vil bemærke, at teksternes sprog er stærkt farvet af dialekten,...«. Selv de relativt få sætninger på læsømål, der forekommer i teksterne, gengives »stort set« med Hans Pedersens stavemåde. Afsnittet »Et gammelt læsøhjem« er baseret på en skriftlig fremstilling fra meddeleren, men den er blevet »grundigt omarbejdet, bl.a. i stilistisk henseende«.

Et eksempel fra teksten kan illustrere den valgte sprogform: (bd. 1, p.15)

Når vi brugte bakker ved Horneks, så agnede vi dærinde. Det har man i hvert fald altid gjort, efter at hummerhusene er kommen. Men hvad enten vi nu fiskede i Bovet eller inde ved Horneks, blev trugene sat ned i kågen eller jollen, sådan at et stod helt agter henne, og de andre nede i bunden, men sådan at vi let kunne undgå at træde på dem. Vi måtte endelig være forsigtig med dem, for det var noget led klister at komme til at rede skadereder op.

Fiktionen om en direkte, mundtlig fremstilling hviler solidt på det rigssproglige skriftsprog. Ud fra den valgte sprogform må det overraske, at læseren opfordres til opslag i ordbogen, så man kan »få rede på den dialektale udtale, bøjning, betydning m.v. (p.6)«.

Den principielle betænkelighed ved tekstfremlægningen ændrer intet ved, at det er en spændende og nær skildring af det gamle Læsø, men vi er nok en del læsere, der gerne havde delt glæderne med Arne Espegaard under arbejdet med primærteksterne.

Mogens Baumann Larsen

Replik

Svar på Ulf Telemans anmeldelse af »Mod en argumentationsteori« i Danske Studier 1981.

Som læsere af ovennævnte anmeldelse måske allerede har regnet ud, så er der ét og andet jeg i egenskab af forfatter ikke kan være helt enig med anmelderen i. Til en række kolleger som jeg anser for at være særligt interesserede, er der i august 1981 rundsendt et mere fyldigt svar på anmeldelsen end der her kan blive plads til.

For det første rummer anmeldelsen nogle udsagn om hvad værket rummer / ikke rummer. Flere af disse udsagn er misvisende. To som angår væsentlige træk ved bogen kan kun give et direkte fejlagtigt indtryk af indholdet:

Ca. midtvejs (s. 157, øverste tredjedel) står der: »Hur får de (de argumenterande sprögs) se ut? Hur får de inte se ut? Också här har framställningen inte nått längre än halv-vägs. (Så vitt jag kan se har författaren inte ens öppnat möjlighet för en hierarkisk strukturerad argumentationsmolekyl, där ett argument kan föras med egna argument som kan föras med egna argument etc.)«

Svarene på de stillede spørgsmål gives s. 53-58, hvor der også gøres rede for hvorledes et argument kan underbygges med et andet, som kan underbygges med et tredje osv. Der ligger

et forbehold i vendingen »Så vitt jag kan se«, men det er jo netop spørgsmålet om et sådant forbehold overhovedet er acceptabelt når det angår en væsentlig - og jo ikke videre subtil - pointe som er behandlet over flere sider.

Længere fremme i anmeldelsen (s. 158 ø) står der:

»Men hos Kjøller får vi inte veta hur djup- och ytstruktur är kopplade till varandra, varken i ord eller i regler«. Hverken jeg eller nogen anden har tilnærmelsesvis løst disse problemer, men det er ukorrekt at hævde som det gøres i citatet. Disse problemer behandles *specielt* på s. 66-75, både i ord og regler.

En tredje central påstand i anmeldelsen er jeg også nødt til at afvise. S. 157 m hedder det at »definitionerna är ofta slarvigt gjorda«. Da »Mod en argumentationsteori« er et arbejde som først og fremmest søger at *definere* nogle begreber (jvf. s. 9), så er dette en meget væsentlig anklage. Faktisk karakteriseres hermed hele arbejdet i høj grad som sjusket.

Det er klart at man må forvente at anmeldelsen kan argumentere overbevisende for en så alvorlig anklage. Det er jo ikke kommaføj det drejer sig om; en sjusket forsker er ikke en mindre absurd eksistens end en firkantet cirkel.

Af de adskillige sjuskede definitioner som der påstås at være, udvælges der i alt to som man så til gengæld må gå ud fra er velvalgte, dvs. som er særligt tydelige eksempler på sjuskede definitioner.

Af begge eksempler fremgår det at anmelderen mener at en definition er sjusket når den ikke stemmer overens med den almindelige sprogbrug i sprogsamfundet. (Se stadigvæk s. 157 m). Er denne opfattelse ikke holdbar, så er anmeldelsens argumentation for at definitionerne ofte er sjusket udførte, det heller ikke.

Den anførte definition af 'argument' er hentet fra et helt kapitel med overskriften *Hvad er sproglig argumentation?* Her diskuteres og belyses definitionen over 8 sider. Det kan vel alene af den grund ikke være rimeligt at stemple den som sjusket udført.

Men derfor kan den godt være *forkert*. Hvis man har den opfattelse at en definition er en registrering af hvorledes et givet udtryk faktisk anvendes i et sprogsamfund, så er der jo tale om at definitionen er en påstand, og påstande kan være sande eller falske.

Men der findes også en anden type definitioner, som er meget brugt i videnskabelig sammenhæng; det er de såkaldte *stipulative* definitioner hvormed man *erklærer* at man ved et givet udtryk vil forstå det og det. Denne type definitioner er det meningsløst at karakterisere som enten sande eller falske; det er en helt håbløs opgave at afvise dem med modeksempler. Derimod kan man diskutere om de er hensigtsmæssige, frugtbare osv.; og det bliver nødvendigtvis en diskussion af hele den teori hvoraf den pågældende stipulative definition kun er en lille del.

I »Mod en argumentationsteori« fremhæves det mange steder at de definitioner der er tale om, er stipulative, se fx s. 9, 12-13, 31-32 og 136. Når anmeldelsen alligevel ved hjælp af et modeksempel søger at tilbagevise en definition i isolation fra helheden, kan det kun være fordi anmelderen ikke har opfattet den metode som anvendes i bogen. Dette indtryk bekræftes desværre af anmeldelsens omtale (s. 155 n) af det kapitel hvori metoden, modelbygningsmetoden, forklares nærmere: kap. II. Iflg. anmeldelsen rummer dette kapitel blot en fæno-behavioristisk programerklæring.

Telemans kritik af definitionerne for at være sjuskede må altså enten afvises fordi forud-sætningen om at de er deskriptive ikke holder, eller man kan velvilligt søge at oversætte den til at være en kritik af de tilsvarende stipulative definitioner. I så fald bliver kritikken af definitionerne til en afvisning af at det skulle være hensigtsmæssigt at definere som det sker.

Men også således forstået bliver anmeldelsens kritik specielt af argumentdefinitionen

mærkelig. Den definition som kritiseres af Teleman betegnes tydeligt som »foreløbig« i bogen (s.15), og der henvises til en uddybning og kvalificering i kapitel IV. I afsnit 5.5 om argumentationsmolekyler i dette kapitel, står der: »Et handlemå opfylde nogle syntaktiske betingelser for at være argument. En nødvendig forudsætning for at kunne argumentere er at der foreligger en eller anden (grad af) uenighed mellem A og B.« (s. 51).

At sige »dåv« til en person er altså ikke ud fra bogens definition et argument for at den anden skal hilse tilbage. Kun hvis hilsenen afvises kan der blive tale om argumentation, fx for at den burde accepteres og besvares.

Sammenfattende må man nok karakterisere anmeldelsens kritik af argumentdefinitionen som temmelig uheldig: For det første opfattes den stipulative definition som deskriptiv, og i konsekvens heraf søges den tilbagevist ved hjælp af et modeksempel. Men for det andet viser det sig, ved nærmere granskning i bogen, at dette modeksempel slet ikke er noget modeksempel, selv hvis bogens argumentdefinition (den foreløbige med uddybning / kvalificering i kap. IV) var deskriptiv!

Disse tilsyneladende forvekslinger af deskriptive med stipulative definitioner, af fænomenologisk programerklæring med metoderedegørelse, når et forstemmende højdepunkt når anmelderen mener (s. 155 m) at der ikke findes ret meget om generelle teoribygningproblemer inden for samfundsvidenskaberne i »Mod en argumentationsteori«. Som begrundelse for denne vurdering anføres det at der kun findes 1. ovennævnte programerklæring, 2. en tilpasset version af Pike's handlingsteori, og 3. en karakteristik af det handlende subjekt.

Hertil vil jeg sige:

Der er tale om et arbejde som prøver at tage nogle skridt mod en argumentationsteori. Det der foregår er at der defineres en række begreber hvis hensigtsmæssighed søges illustreret ved analyseeksempler og gennem diskussioner. Allerede fra første færd må man have en idé om hvordan den færdige teori skal se ud. Her er jeg bl.a. meget inspireret af transformationsgrammatik. Og man må også have en metode, eller hvad der i denne sammenhæng er det samme: nogle principper for hvorledes definitioner bør udformes. Her er jeg bl.a. meget påvirket af nyere angelsaksisk filosofi.

Når man i et sådant samfundsvidenskabeligt arbejde inden for et bestemt fænomenområde, her argumentation, til stadighed søger at eksplicite, evt. diskutere de videnskabs-teoretiske forudsætninger man bygger på, så bliver arbejdet også automatisk et indlæg »om generelle teoribygningproblemer inden for samfundsvidenskaberne«.

Når man skal vurdere »Mod en argumentationsteori« som et sådant indlæg, vil det fx være relevant først og fremmest at se på bogens teoribegreb og metodebegreb, modelbygningsmetoden. I næste omgang kan man tage fat på de grundantagelser som det er tanken at teorien skal bygge på: rationalitetsaksiomet og selvviskhedsaksiomet. Dernæst kan man se på om det lykkes forfatteren at demonstrere hvorledes disse teoretiske og metodologiske forudsætninger skal omsættes i praksis når man stiler mod opstilling af en argumentationsteori. Her er nok at tage fat på - sikkert også for en anmelder som måtte mene at arbejdet er mindre vellykket.

Klaus Kjølter